A GÖRÖG ÉS RÓMAI CLASSICUSOK KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSÉBEN.

BEVEZETÉS.

A Bessenyei és gárdista irótársai megindította mozgalomnak czélja a magyar nemzeti műveltség megalapítása, a magyar közszellem és ez által az igaz magyar társadalmi élet feleleventése volt. Hogy azonban e nemes buzgalom csakugyan fölrázhassa a II. József kormányzása alatt már-már elaltatott nemzeti szellemet, megmenthesse a végveszedelemmel fenyegetett nemzeti nyelvet, s végre, hogy megértesse a hazafiakkal a nyugati művelődéshez közeledés szükséges voltát, a nélkül azonban, hogy ezáltal a nemzet ősi szokásaiból kivetkőzzék és e törekvésének: a felvilágosodottságnak, nemzeti nyelvét hozza áldozatúl: égető szükség volt, hogy költőink és íróink, kik a haza különböző, egymástól távol eső vidékein, nagyobbrészt magányos elvonúltságban éltek, e közös czél érdekében egyesüljenek, egymás működéséről tudomást vegyenek, egymást segítsék, ösztönözzék; szóval: pezsgő irodalmi életet teremtsenek, mely a nemzet minél szélesebb rétegeiben igyekezzék visszhangot kelteni.

Erre az egyesítő szerepre Bessenyei és társai az idegen Bécsből sikerrel nem vállalkozhattak. Eszméik és működésük különben is csak buzdításúl szolgálhattak a nemzeti irodalom és különösen a nyugati műveltség kifejtésére; maguk sokkal kisebb tehetségek voltak, hogysem sokáig maradhattak volna a tőlük felélesztett irodalom vezetői és középpontja.

E feladat betöltése Kazinczy Ferencz hivatása lőn, a kit műveltsége ép úgy, mint a classicus írók művein élesített finom, mondhatni túlfinom ízlése; előkelő származása ép úgy, mint összeköttetései a hazai magas körökkel; veleszületett írói tehetsége ép úgy, mint erős nemzeti érzése mintegy a gondviseléstől kijelölt képviselőjévé, agitátorává tettek mindazon eszméknek és törekvéseknek, melyeknek szolgálata egyedül lehetett képes nemzeti művelődésünket és irodalmunkat a kitüzött czél irányában előbbre vinni.

S valóban Kazinczynak fáradhatatlan buzgóságával, soha

nem lankadó akaraterejével, lelkének minden korlátot legyőző szívósságával sikerült is maga körül, mint központ körül, egy egész kis irodalmi kört létesíteni. Eszköze e munkájában a levél volt. Nem hiában szokták mondani irodalomtörténeteink, hogy Kazinczy levelei a maguk korában kritikai folyóiratot pótoltak; levelezése valóban mintegy hivatalos közlönye volt ennek az említettem irodalmi körnek, és lapjain e kör tagjainak minden munkásságáról hírt kapunk és birálatot: dicsérőt vagy elítélőt, de mindig finom és jóakaró hangút — olvashatunk. E leveleket általában, kevés kivétellel, éles körültekintés, az ellentétes vélemények tisztelete, finom kiméletesség és kedves hang jellemzik. Mindezen tulajdonságok pedig arra vallanak, hogy a levelek irója egy az írást valódi művészettel űző és fenkölt lelkű férfiú volt. Kazinczy leveleit a nyilvánosságnak szánta, ezért fordított oly nagy gondot a nyelvre és stilusra; azért irja le bennük élményeit is, melyeket lapokban nem tehetett közzé, mert — úgy mond — »így is eggy főből más főbe megy által a' gondolat s' lángot lobbant.« (Csereynek; 1809. febr. 19. — K. L. V. V. 327.) Kazinczynak sokat zaklatott lelke a családi életben talált megnyugvást. Valóban megható az a hang, mely leveleinek azon részein ömlik el, a hol családjáról szól. Első gyermekének halálakor mély keserűség és kétségbeesés vesz rajta erőt, de második gyermekének születése meghozza sebére az írt, s bár folytonos viszályban és perben él testvérjeivel, majd sógorával, családi boldogsága kiengeszteli sorsával. Nemes, megható és mély érzést lehelnek azok a szavai, melyekben szenvedélyesen szeretett nejéről és gyermekeiről szól. »Ha boldogságot akar Nagysád látni a' földön — irja gr. Gyulai Ferencznének, — azt minden bántások mellett is az én házamban fogja lelni. Könnyü szenvedni annak, a' ki ily boldog mint én vagyok.«

Természetesen csak csekély rész jut a levelekben Kazinczy magánélete körülményeinek rajzára, mert hiszen, mint említettem, e levelek a magyar irodalom munkásai közt akartak összeköttetést, állandó kapcsot létesíteni. Fölkereste Kazinczy e leveleivel az ország legkülönbözőbb vidékein élő írókat és költőket, öregeket és fiatalokat, irodalmi barátait és ellenfeleit egyaránt; buzdítva, ösztönözve, tanítva és lelkesítve azokat, polemizálva, sőt ha kell, erős harczot víva emezekkel, kik a maradiak szokott nyakasságával az új irány által veszélyeztetve látták a régi nyelvet. Nemes, finom ízlése nem ritkán háborodik föl a debreczeniek népies, szerinte parasztos nyelvén. Bátorsága sohasem hiányzik keményen és maró gúnynyal ostorozni ellenségeit, de szenvedélye sohasem ragadja durvaságra, bár őt néha kiméletlenül támadják, amire jellemző példa a híres »Arcadiai pör,« melynek hevében a debreczenieket képviselő Fazekas nem átallja Kazinczyt futó bolondnak nevezni. Szerencsére Kazinczy nem értesül idején e durva sértésről, csak akkor, mikor már elaludt lelkében a harcz tüze. Csak azt írja Fazekasnak, hogy a debreczeniektől nem is lehet egyebet várni, s hogy most még erősebb

a hite, hogy a velük vívott harczban ő maradt a győztes. (K. L. V., V. 177.)

De nemcsak az írókat és költőket buzdítja, ösztönzi, tanítja vagy támadja, hanem levelezést folytat, és így állandóan érintkezik mindazon főurakkal és nemesekkel, a kik a magyarság ügyét, különösen a magyar nyelv fejlesztését szívükön hordják: id. és ifj. báró Wesselényi Miklóssal, gr. Gyulai Ferencznével, gr. Dessewffy Józseffel, Cserey Farkassal stb; bennük pártfogókat, maecenasokat keres és talál, hogy fiatal tanítványai munkáinak kiadását lehetővé tegye. Sőt tőle telhetőleg maga is hoz e czélra pénzbeli áldozatot, mint pl. akkor, mikor Kis János költeményeit a maga költségén nyomatja ki, holott saját munkáit a közönség részvétlensége, fásultsága miatt, miről sokszor panaszkodik, vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehezen tudja kiadni. Gondoljunk csak Sallustius- és Cicero-fordításaira, melyek megjelenését hőn óhajtotta, de éveken át hasztalan tervezte.

Igy munkál és küzd Kazinczy egész életén keresztül, — fogsága után megszakítás nélkül — egy nagy és nemes czél szolgálatában: csinosítani a nyelvet a görög, latin, különösen pedig a művelt nyugati nyelvek szépségeinek átültetésével; ha kell, új szók csinálásával, hajlékony, művészi stilt teremteni új szólások és fordulatok alkotásával; nemesíteni és finomítani az ízlést a classicus és a nyugati irodalmak remekeinek tanulmányozásával és a már csinosított nyelvre való fordításával; végre megtermékenyíteni irodalmunkat a classicus iróktól vett eszmékkel és gondolatokkal, a melyek mindenekfelett az eredeti képekben és formákban jelenjenek meg és jussanak kifejezésre.

Ezért jár elől ő maga a remek műfordítások egész özönével, melyeknek a nyelve az eredetinek minden szépségét igyekszik visszatükröztetni, ha kell, a magyarosság feláldozása árán is; ezért tanulmányozza példátlan szorgalommal a görög, latin, német és franczia classicusok műveit, ezért irja minden költeményét görög vagy nyugat-európai formában, s ezért üdvözli újjongva és fogadja lelki barátjaivá Kis Jánost és Daykát, kik az u. n. német-görög classicismus hivei, majd Virágot és Berzsenyit, akik oly mesteri módon ültették át nyelvünkbe Horatius lyrai formáit, vették át a mythologiai és egyéb képeket és szólásokat, és akik közül az utóbbiban már a valódi classicus szellem nyilatkozik, mikor hazafias ódáival, melyekben Horatius fensége és tüze lángol, nagy mesterét nemcsak elérte, de talán túl is szárnyalta.

Valóban Kazinczy szeme előtt mindvégig a görög és latin költészet és irodalom lebegett; mindenekelőtt és felett pedig Horatius költészete. Belőle merítette az »odi profanum vulgus« elvét; az Ars poetica volt az ő aesthetikai codexe, melyben megtalálta a formatökély, finom ízlés és a nyelv választékosságának követelményét; meg a műgond és »nonum prematur in annum« elvét is, s végre a nyelvújítás és szóalkotás szabadságának igazolását.

De nem szolgája ő mestereinek. Erős kritikáját sokszor velük szemben is hangoztatja. Bátran szembeszáll még Horatiussal is, mikor erősen elítéli az Ars poeticának a iambusi sorokra vonatkozó helyét, azt pedig egész őszintén megvallja, hogy Goethe Iphigeniáját sokkal többre tartja az Euripidesénél.

Ez a csodálatos classicus műveltség és finom ízlés volt az alapja annak, hogy Kazinczy több mint három évtizeden át uralkodott a magyar irodalomban. Uralkodott, mert valóságos fejedelme volt költőinknek, a kinek ítélete dönt műveik élete és halála fölött. De élete végén őt is elérte a Bessenyei sorsa. A század huszas éveinek fiatal írónemzedéke mindinkább távolodik az agg mestertől, végre kiragadja kezéből a kormánypálczát, hogy azt Kisfaludy Károly, majd meg Vörösmarty és Bajza kezébe adja. Igy Kazinczyt is elborították a nemzeti irodalom életének azon hatalmas hullámai, melyeket épen ő maga korbácsolt fel. Mert hiszen az ő tanítványai voltak a hűtlen pártütők! De épen ezért nyugodtan hajthatta fejét örök álomra. A magból, melyet Bessenyei elvetett, Kazinczy munkássága erős törzs gyanánt nőtt ki, melynek mindmegannyi ágai voltak a 20-as évek ifjú nemzedékének munkái; belőle szivták éltető nedvüket és csak a nemzeti irodalom erős fejlődését bizonyítja, hogy egyik-másik ág később a romanticismus talajába ültetve, anyjánál is hatalmasabb törzszsé fejlődött.

* * *

Dolgozatom feladata lesz pontosan összeállítani, csoportosítani és ismertetni Kazinczy levelezésének mindazon helyeit, melyek a görög és római classicusokra vonatkoznak. Hogy ily helyet igen sokat találni, és hogy ezek igen fontosak és érdekesek, azt azok után, a miket Kazinczyról és azokról, a kikkel levelezésben állott, elmondottam, hangsúlyoznom és kiemelnem, azt hiszem, szükségtelen. — Ha dolgozatom a magyar irodalommal tudományosan foglalkozók körében érdeklődést fog kelteni, azt tárgyának kell tulajdonítanom; ha nem talál érdeklődésre, úgy a hiba bizonyára bennem keresendő.

Az egész munka, a tárgy természeténél fogva, két részből áll. Az első részben a görög, a másodikban a római classicusokra vonatkozó helyek ismertetését találja az olvasó. Mindkét rész keretén belül pedig külön fejezetekben tárgyalom az egyes classicus írókat illető helyeket. Az első rész hat, a második tizenkét fejezetre oszlik.

Az ellenőrzés megkönnyítése végett minden egyes adatnál zárjel közé igtatom, hogy hol található meg.

A levelek kiadásait jelölő rövidítések a következők:

K. L. V. = Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi Dr. Váczy János. I—VII. kötet. Budapest, 1890—1896. (Akad. kiadv.)

K. J. L. = K. F. levelezése Kis Jánossal. Kiadta Toldy Ferencz. Buda, 1842. I—II. k.

Sz. J. L. = K. F. levelezése Szentgyörgyi Józseffel. Kiadták: Toldy és Bajza. Pest, 1857.

K. K. L. = K. F. levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.

G. I. L. = Guzmics Izidor és K. F. közti levelezés 1822-től 1831-ig. Közli Gulyás Elek. Esztergom, 1860.

B. D. L. = K. F. levelezése Berzsenyi Dániellel. 1808—1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.

ELSŐ RÉSZ.

GÖRÖG CLASSICUSOK.

I. *A Homerosra vonatkozó helyek.*

A Kazinczy-levelezés mindazon helyei között, a hol Homerosról, illetőleg a homerosi eposokról említés történik, a legkiemelkedőbb, és legértékesebb Kazinczynak az a nyilatkozata, hogy vannak költői művek, melyek nem tűrnek fordítást, alaki, stilusbeli, és nyelvi szépségök annyira egyéni és annyira föléje emelkedik a tartalminak, hogy bármily kitűnő fordítás sem léphet az eredetinek nyomába, minthogy ezt a sajátságos, egyéni színt természetszerűen nélkülözvén, legnagyobb szépségétől fosztja meg a költeményt. Ilyen munkául jelöli meg Kazinczy első sorban Homeros eposait, másodsorban illetve mellette pedig Vergilius Aeneisét; — kitűnő fordításúl pedig a Voss-félét. Ha ezt vallotta Kazinczy és következetes akart lenni, nem is próbálkozhatott meg az eposok fordításával. És valóban Kazinczy se Homerost, se az Aeneist nem fordította, legfölebb egyes soraikat (II. I. 528—530.) — Igy azután a levelekben az Ilias vagy Odyssea fordításáról szó nincs; de értesülünk arról, hogy Vályi Nagy Ferencz lefordította és ki is adta a Batrachomyomachiát. — Azonban akadunk e levelekben Homerost illető aesthetikai megjegyzésekre és belőle vett idézetekre, midőn pl. a hiatusról (Kazinczy) vagy a névelő elhagyásáról (Kölcsey) foly a vita. — Végre van néhány csekély értékű adat, melyekben Homerosra van hivatkozás.

E szerint három csoportban ismertetem az összegyüjtött helyeket. Első lesz a fordításra vonatkozók, második az aesthetikai megjegyzéseket, harmadik az idézeteket tartalmazók csoportja. —

1. Fordítások.

α) Kézy Mózes, aki, mint majd többször látni fogjuk, Kazinczyt könyvekkel szokta ellátni, a többi között Homeros egy példányát is küldi a mesternek. 1807. nov. 21-iki leveléből tudjuk ezt meg, a melyben Kézy ezt írja: »A könyvek kinyerésére elég lett volna tsak egy parantsoló szó is. Imé küldöm mindazokat, valamellyeket a Tekintetes Úr kiván. . . . Az Ernesti Homerusáért gondolom meg fognak adni 14 Rhénest.« (K. L. V., V. 223.)

Hogy Kazinczy fordított Homerosból, arról Döbrenteinek egy 1809. júl. 14-én kelt levele értesít. »Maga Wesselényi mondá nekem — irja Kazinczynak — ágyban feküve egy kis hideg miatt: most Kazinczy Homerust fordítja. »Jó kéz nyúl hozzá«, mondám . . . »De ki is fordíthatná Homerust más Kaz.-nál,« felele a' fitzkó (ifj. Wesselényi Miklós.) A levél utolsó szavai ezek. »Homért fordítani én soha nem gondolkodtam.« (l. u. o. VI. 454.) Kazinczy tényleg sohasem fordította Homerost művészi czélzattal. Wesselényi tehát vagy tévedett, vagy pedig arra a néhány sornyi fordításra czéloz, a mely reánk is maradt: az Ilias VI. énekének Hectorra és Astyanaxra vonatkozó helye.

Itt említem Kazinczynak Szemere Pálhoz és Kölcseyhez intézett 1810. május 12-iki levelét, melyben ezt olvassuk: »Én nem ismerek más Clavis in Homerum, mint azt, a' mellyet Bécsben 16 frton vettem. Ha elakadok, ez segít rajtam. Megvallom, szeretnék jobbat bírni és mellé a Heyne Homérját . . . Az enyém titulusa ez: Nova clavis Homerica et Opera Joannis Schaufelbergeri — Turici 1761. Tom. 1—8. in 8°. (u. o. VII. 448.)

β) A Batrachomyomachia fordításáról maga a fordító értesíti Kazinczyt 1809. okt. 8-án. »Én ezekben a' napokban, — irja V. Nagy Ferencz, — egy vakmerőségre vetemedtem: t. i. Hómér B.-ját, mellyet némelly üres óráimban magyarra próbáltam fordítani, kinyomtattattam, s' belőle egy nyomtatványnyal kedveskedni kívánok.« (l. u. o. VII. 1.)

2. Aesthetikai megjegyzések.

Első helyre teszem Kazinczynak említett nyilatkozatát a Homeros fordítást illetőleg. A levél, melyben ezt találjuk, Édes Gergelyhez van irva (1803. szept. 1.); a nyilatkozat pedig szó szerint a következő: »Némely munka nem szenved fordítást. Az tudniillik, a' hol az érdem nem a' dologban, hanem a' felette gondosan válogatott szókban és csinos beszédben áll. Én Vossnak német Homérját és Virgiljét nem olvashatom; pedig hivebb szerencsésb fordítást nem képzelhetni.« — (u. o. III. 94.) Ahhoz, hogy akár Homerosban, akár Vergilius eposában az érdem nem a dologban, hanem a csinos beszédben áll, bizonyára sok szó fér: de az bizonyos, hogy a homerosi eposok fordítása olyan feladat, melylyel századunkban igen sokan megpróbálkoztak, a nélkül azonban, hogy csak egyik fordító is olyat adhatott volna, a mi az eredetit pótolhatná.

Kazinczy mindazonáltal Voss munkáját olyannak tartja, mint a melyből megismerhetni Homerost. Ezt irja ugyanis gróf Gyula. Ferencznénak 1808-ban: »Buzdítsa Nagyságod is Döbrenteit arrai hogy Ossziánnal együtt olvasgassa Homért, Lotti és Lajos ifju barátkájit is azoknak értésére vezérelvén. Homért Voss igen szerencsésen fordította. A' ki görögül nem tud, jobbat nem tehet, mint ha Vossból tanúlja ismerni.« (u. o. V. 449.)

Mikor Kultsár Vályi Nagy Ferencz odáit birálva a Hazai

tudósításokban, azt kifogásolja, hogy azok »sokszor eggy gondolatonn kezdődnek«, azaz exordiumuk van, a szerző Homeros 32. hymnusára hivatkozik, »a melyek között — úgymond — csak kettő van exordium nélkül, a többi mind igy kezdődik: memorabo; non obliviscor; canam; cano; incipio canere; Musae adgredimini; salve etc., és mégis ezt senki, a mennyire tudom, ez ideig Homernak hibául nem tulajdonította.« (u. o. V. 188—9)

3. Idézetek.

Kölcsey-Kazinczynak 1809. decz. 8-án írja: »De valyon nem el lehet-e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szóllunk valamiről? Igy tettek a' Görögök is.

Iliad I. v. 4. 5. — *ἑλώρια τεῦχα κύνεσσιν*
Οἰωνοῖσι τε πᾶσι. —

Iliad VI. v. 508. *εἰώθως λούεσθαι ἐυῤῥεῖος ποταμοῖο*
κυδιόων:

Iliad VI. v. 453. *ἐν κονίῃσι πέσοιεν ὑπ ἀνδράσι δυσμενέεσσιν.*« (u. o. VII. 133.)

Kazinczy pedig Berzsenyihez irt (1810.) levelében ezt irja: »Szeretném metricus Poetáinkat arra birni, hogy a' hiatust elidáljuk. Rossz-e ez?

»Látn(i) óhajtj(a) az egész sokaságot az isten(i) Achilles.

A görög Homérnak e sorát: *Μυρι Ἀχαιοις ἀλγε ἔθηκε* igy olvasta a digamma segítségével: műri vacheisz alge vethéke, nem pedig: műri acheisz alge ethéke.« (u. o. VII. 231.)

Ezzel azt akarja bizonyitani, hogy a görög sem türte a hiatust. Téved azonban, a mikor digammáról beszél, mert itt tényleg elisio van: *ἀλγεα ἔθηκε.*

II. Az Anakreonra vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezésnek a görög classicusokra vonatkozó helyei közül a legtekintélyesebb, sőt túlnyomó rész Anakreonra jut. Értekezésem e fejezetében 31 ilyen helyet fogok ismertetni. E nagy szám arra mutat, hogy Anakreon Kazinczy korában a magyar költőknél nagyon kedvelt volt. A magyar Anakreontismus egészen német befolyáson alapszik. Kazinczy és társai, mint sok másban, úgy az Anakreon-utánzásban és fordításban is a németországi irodalmi törekvéseket követték. Anakreonnak, illetve az ú. n. anakreontikonoknak számos fordítója akadt a magyar költők között. Valamennyien a Henricus Stephanus kiadta »anakreoni dalok« gyűjteményét ismerték és fordították; az eredeti, a valódi anakreoni darabokat közülök csak kevesen, és azok is csak részben fordították. Legtöbbet: 28-at Fábchich. — Ponori Thewrewk Emil Anakreon-fordításához írt bevezetésében nem kevesebb mint 22 magyar fordítást sorol fel; köztük hármat, a mely teljes: Zechenter Antal, Édes Gergely és Fábchich József fordítását. —

A Kazinczy-levelezés hét magyar fordítóról és fordításról ád többkevesebb felvilágosítást. Ezek: Földi János, id. Ráday Gedeon, Kazinczy Ferencz, Édes Gergely, Fábchich József, Csokonai Mihály és gr. Dessewffy József fordításai. Adataink, egynek kivételével, a mely Anakreonból vett idézet, mind eme fordítások keletkezését ismertetik, vagy pedig azokat biráló megjegyzések.

Lássuk már most ez adatokat az egyes fordítók szerint külön-külön csoportokban.

1. Földi János fordítása.

Földi fordítására vonatkozólag találtunk a levelekben legtöbb adatot. Pontos felvilágosítást nyerünk arról, hogy az anakreoni dalok közűl melyeket fordította le; kész darabjait ugyanis mindig beküldte Kazinczynak, bár, mint látni fogjuk, vele a műfordítást illetőleg, teljesen ellenkező nézeten volt.

1789. febr. 5-én kelt Földinek első levele, melyben Anakreonról szól: »Vallyon a Görögöknek — írja —, kiknek Homerussok volt, nem volt-e Anacreonjok? és Vergiliussok lévén a Rómaiaknak; Catullus, Horatius egészen porba temetődött-e? Én az illy enyelgésekben azért nem írtam újjat, hanem tsak fordítást, hogy az ő Nevek alatt menjen el a Munka.« [K. L. V. I. 262.]. — Megértjük ebből, hogy Földi Anakreont a maga nemében ép oly nagynak tartá, mint az eposi nemben Homerost, és hogy vele versenyezni nem mervén, beéri dalainak fordításával.

A következő hónapban, márczius 20-án, egy Anakreon mértékére vett dalát küldi be Kazinczynak e sorok kiséretében: »Edgy hitván játékomat tészem ide, melly . . . . Anakreon mértéke szerént készíttetett és tsak kevés hosszú lábakon kívül mind szökő lábakból áll.« [u. o. I. 304.]. A költemény húsz sor; címe: A Leszált Galambhoz.

1790. szept. 17-iki levelében a magyar Anakreon fordításokról azt írja, hogy egyikben sem tud megnyugodni. Hibáztatja, hogy trochaeusi versekbe iambust kevernek, »az Anakreoni értelemből pedig ki van faragva a dal.« Végül pedig azt az óhajtását fejezi ki, hogy »ő is szeretne fordítani, ha kapna egy Auctort.« [U. o. II. 110.].

Kazinczy sietett barátja óhajtását teljesíteni s elküldötte neki a maga Anakreon-kiadását. Erre mutat Földinek 1791. febr. 5-én kelt levele, melyben ezt olvassuk: »Az Anakreont igen kedvesen vettem. Fordítottam is már belőle vagy három éneket, mellyeket most néked elküldök . . .« »Én Anakreont — úgymond odább — szorosan fordítottam, ugyanannyi számú és ollyan versekbe, mint van Görögül. De azonban úgy igyekeztem, hogy az Auctor értelme szép folyó és értelmes Magyarsággal, sőt majd azon szókkal meglégyen!« Ezután itéletét kéri, mely ha jó lesz, többet is fog fordítani. — A beküldött dalok: Anakreon I. éneke: A Lantjáról; II. éneke: Az asszonyokról és XV.: Az irigység nélkül való élet-

ről.[1] — Mindhárom megjelent az Orpheus 1790. II. 393., 407., 408. lapjain.

A következő levélben már Kazinczy bírálatára felel a fordító, még pedig polemizáló hangon: »Anakreonból való fordításaimról azt írod, hogy jók, de hosszabbak sokkal, mint az Anakreon dalai. Barátom, ... eggy Dalját is tsak fél verssel is meg nem toldottam . . . . És így tsak olly hosszú, mint az Anakreoné, sem több, sem kevesebb.« A továbbiakban még Kazinczy azon kifogása ellen védekezik, hogy anapaestusokkal gyakrabban él, mint Anakreon; végre pedig küldi neki szoros bírálatra újabb fordításait: a IX., XII., XVI., XX., XXXIV., XXXVII., XLVII. és LIII. éneket. A levélhez utóirat van kapcsolva, a melyben azon igen érdekes tervéről tesz említést; hogy »Anakreon saját énekeit mind lefordítja, azután megjobbítja a Zechenter fordított Rithmusait, s így ha módot találna benne, ki adna eggy könyvben négy Anakreont. Az ő fordítását szembe a Görögg el, ennek vége lévén, a Zechenter Rithmusait szembe a Némettel.« [U. o. II. 170—175.].

Két hónappal később, 1791. május 20-án — így ír Földi Kazinczynak: »Anakreonról felette szép képzelésed, és fordításáról dítséretes kivánságod van! Ollyan An. az igaz, és úgy volna jól, helyesen fordítva; de ki az, a ki azon tökéletességet fordításában elérhesse, et laudabimus illum? Születni kell úgy egy magyar Anakr.-nak, nem fordítójának lenni . . . Én ugyancsak kivánom és óhajtom fordításomat mindenben tökélletesíteni, s tetszésedhez alkalmaztatni . . . . Több szem többet lát. Több ész többet észre vesz.« — Azután sorra igazolja fordításának kifogásolt helyeit, végre pedig beküldi újabb munkáit: a XXX., XXV., XXII., XXXVII., XII., XVI. és XXXIV. dalt [U. o. II. 191—206.].

Ugyanazon év június 28-án ismét nyolcz fordított darabot közöl Kazinczyval (X., XI., XVII., XXIII., XXXIII., XL., XIX. és XXXV.) és azt írja, hogy volna több fordítása is, de azokra nézve előbb várja Kazinczy útmutatásait. [U. o. II. 213—8.].

Földinek néhány Anakreonból fordított dala az újra megindult Orpheusban is megjelent. Erre mutatnak a fordító 1792. aug. 10-iki levelének e szavai: »Örülök, hogy Orpheusod még egyszer folyamatba indúlt . . . . Az Augusztusban sajnálom, hogy Anakreoni fordításaimat nem a legkésőbbi hozzád beküldött jobbítások szerént iktattad be mindenütt.« Azután kéri Kazinczy tanácsát a további fordítandókra nézve, hogy minél előbb teljes legyen munkája. [U. o. II. 266.).

Földi eme fordításait Kazinczy nem tartotta jónak, sőt egyenesen elitélte őket nagy hűségük és ennélfogva erőltetett voltuk miatt. Ugyanezt hibáztatta Fábchich fordításában is. »Anakreonnak — írja Kölcseynek 1809. június 12-én — mind Földi, mind én, mind Fábchich fordítottuk darabjaikat. A Földiéi nálam kéz-

[1] Thewrewk E. ford. ban. 23., 24. és 7. számú dal.

órásban mind meg vannak. Irtóztatók, mert a nagy hűség miatt ílly erőltetettek, mint a Fábchichéi. Szabadon lehet jól fordítani Anakreont, nem másképen.« [U. o. VI. 414.]. Így ír Kazinczy 20 évvel a Földi-féle fordítás keletkezése után. Annak idején is talált sok hibát, de ennyire »irtóztatóknak« nem tartotta, vagy legalább is a fordító előtt nem nyilvánította a dalokat. Talán azért, hogy el ne kedvetlenitse, vagy épen el ne riaszsza a további munkától.

2. Ráday Gedeon fordítása.

Ráday Gedeon már öreg korában, 1789—90-ben fordítgatott Anakreonból. Ekkor ő 77 éves volt. Ebből magyarázható, hogy valamint eredeti szerelmi dalait, úgy az Anakreonból fordított 5 dalt is A. J. álnév alatt közölte a Magyar Museumban és az Orpheusban. Mindezt megtudjuk Kazinczyhoz, e folyóiratok szerkesztőjéhez írt leveleiből.

1789. jan. 20-án ezt írja: »De mégis azt, hogy Anacreonból való fordításaim mennyenek legelőször is belé a gyűjteménybe,[1] valósággal szégyenleném, minthogy már illyen idős embertől akárki is avagy tsak először másfélét várna.« [U. o. I. 256.].

Ugyanazon év febr. 19-én pedig így ír: »S így a mostani Negyedből kimaradnak ugyan az Anacreonból való fordításaim, de az harmadik Negyedben nem fogom ellenzeni, ha bémennek is azok A. J. jegy alatt. Egyedül az An. XIX-dik Ital Dallya maradgyon ki, mivel az már az Úr által is magyarra igen jól van fordítva.« [U. o. I. 278.].

Csaknem ugyanezt olvassuk a bárónak egy májusi levelében is: »Én magam részéről — írja — a Museum Harmadik darabjába . . . küldöttem . . . A. és J. jegy alatt Anacreonból való fordíttásimat«.[2]

Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy Ponori Thewrewk Emil 1885-ben megjelent Anakreon-ja elé írt bevezetésében igen találóan bizonyítja be, hogy az A. J. jegy mögött Ráday Gedeon rejtőzik. Kiindul Rádaynak egy Édes Gergelyhez intézett leveléből, melyben azt olvassuk, hogy Anakreonból fordított dalait a Museumba és az Orpheusba küldte be. Minthogy pedig e két folyóiratban az Anakreon-fordítások vagy Kazinczytól, vagy Földitől, vagy A. J.-től valók, »világos — úgymond Thewrewk — hogy A. J. nem más, mint Ráday Gedeon.«

3. Kazinczy Ferencz fordítása.

Hogy Kazinczy hány anakreoni dalt fordított és melyek azok, az a levelezéséből ki nem világlik; csak két dalnak találjuk meg a czímét: *Amor éjtszakai látogatása* és *Az én lantom*. Azonkívül mindig csak »dalokról,« fordításokról van szó pontosabb megjelö-

[1] Kassai Magyar Múzeum.

[2] L. Magyar Museum (1788—9) I. 359. l. és Magyar Orpheus 1790. I. 131. l.

lés nélkül. — Tudjuk azonban, hogy Kazinczy 12 anakreoni dalt fordított; ennyit találunk ugyanis részint a Magyar Museumban, részint a Poetai berekben, részint pedig a Helikoni virágok 1791-re cz., általa kiadott gyűjteményben.[1]

A legkorábbi adatot Horváth Ádámnak 1789. szept. 9-iki levele szolgáltatja. »Az Anakreon dalját olvasom — írja — de írd meg azt nekem, mire vigyáztál a sorokban . . . . Anakreonodban ugyan úgy látom, hogy a syllabák egyforma számmal vagynak minden sorban.« [U. o. I. 467.). Ez a megjegyzés csak a Museumban megjelent dalokra vonatkozhatik, tehát a 6., 18., 21., 25. és 31. közűl valamelyikre.

1790. aug. 3-án két anakreoni dalnak a fordítását küldi Kazinczy id. Ráday G.-nak és ezt írja neki: »Tellyesítettem parantsolatját Nagyságodnak; ha bár későn is, de tsakugyan tellyesítettem. Imé itt vagyon a Gleim szokása szerint, a ki Anakreonnak egy nehány ódáit Cadentziátlan négy sorú strophákba tette által, az Ámor éjtszakai látogatása. Soká küzködtem, hogy az Anakreon mértékét megtartsam. El akadtam mindenkor; utoljára ím e lett belőle«. Következik 7 négysoros versszak, és az »Anakreon (8 soros) 22-dik Dala.« [U. o. II. 91.].

E levélre csakhamar, aug. 21-én, megérkezik a dicsérő válasz: »Kedvesen vettem — írja a báró — az Úr utolsó levelében zárt fordíttásait A.-ból. Itíletem szerént az »hideg vette Cupidónak« éjeli meg jelenése igen jól vagyon a fordíttásba előadva.« [U. o. II. 97.].

Kazinczy Földi Jánossal is közölte néhány Anakreonból való fordítását, hogy itíletét hallja róluk. — Földi azonban nem mondhat ítíletet, mert egészen más szempont szerint ítélné meg ő, mint a melyből maga a fordító nézi. Ezt az ellentétet világosan kifejezi 1793. aug. 12-én Kazinczyhoz írt levelének ez a része: »Anakreonból fordított Darabjaidat az alkalmatosság nem léte miatt jó sok ideig tartóztatám magamnál . . . A Te Anakreonból fordított Darabjaidat két néző pontból lehet nézni és a szerént ítélni. Egyik a mellyből Te nézed, a szabad spiritusú fordítás . . ., másik az A.-nal megegyező igaz anakreoni fordítás. Melyik jobb? — ollyan kérdés, a mellyben velem, a mint kitanultam, soha meg nem fogsz egyezni.« [U. o. II. 304.].

Kazinczynak ezt az említett elvét megismerjük Édes Gergelyhez 1803. okt. 29-én írt leveléből. Ebben elmondja, hogy a debreczeni vásárról hazajövet Csokonainak Anakreon-dalait olvasgatta és eszébe jutottak Anakreon magyar fordítói: Édes G., Földi és mások. — »A legbájolóbb, legpajkosabb kis poétát — folytatja Kazinczy — nem kellene szóról-szóra fordítanunk. Fel kellene kapnunk, a mit mondani akar és a mit ő görögül és a görögöknek

[1] Museum 1738—9. I. 276., 277., 84. 362., 293 l. — Poetai berek 173—186. l. — Heliconi Virágok 87—90. l.

olly könnyűséggel mond is. Tudván könyv nélkül az egész görög első dalocskát, e magam módja szerént még a szekérben lefordítottam azt. Imhol van«. Címe: »Az én lantom.« [U. o. III. 119.].

A későbbi évekből valók azok a fordítások, melyek 1813-ban a Poetai berek-ben láttak napvilágot. Ezek egyikére vonatkoznak Virág Benedek 1807. aug. 15-iki levelének e szavai: »Minapi leveledben írt Anakreont már nem egyszer olvastam, s a sorok igen tetszenek. Te sokat fordítottál Anakreonból. Szedd öszve kérlek és add ajándékul nemzetednek.« [U. o. V. 114.].

Hogy Kazinczynak egynéhány fordítása elveszett, arról Kis Jánoshoz írt egyik leveléből értesülünk: »Oda Anakreonnak néhány dalai!« [K. J. L. I. 20.].

4. Édes Gergely fordítása.

Édes Gergely, mint már említettem, az egész Anakreont lefordította és ki is adta.[1] Három adat nyújt felvilágosítást, részben a fordítás kiadását, részben pedig Csehi József és Kazinczy itéletét, véleményét illetőleg.

Az elsőt Édes Gergelynek a fordítás megjelenése után azonnal Kazinczyhoz írt leveléből nyerjük: »Nem tudom — írja —, hol és mint megy kezeihez? de csakugyan küldök Anakreont, a mellyet fájlalok, hogy mintegy szelességből kiadtam; mivel most kaptam a Born kiadását. Azomba 3 Danáját A.-nak a Censor kihúzta, a magaméiból többet, mindenikből pedig igazán dézmát vett, sokat pedig Jezuitai vakmerő lélekkel el is rontott.« [U. o. III. 81.—1803. aug. 24.]. Ez a fordítás kettős: az egyik az eredeti mértékét megtartja, a másik rímes. Az Anakreontikonokon kívül tartalmaz néhányat A. valódi töredékeiből is. Utánuk pedig Édes G. saját anakreonismusai következnek.

Csehy József 1803. szept. 21-én ezt írja Kazinczynak: É. G. Anakreonyát megküldötte Virág. Nyelvünk előmenetelének egy új grádicsa.« [U. o. III. 106.].

Egészen másképen vélekedett e fordításról Kazinczy. Nemcsak elítélte, hanem, mint egy későbbi leveléből kitűnik, figyelemre sem méltatta Édes Gergelyt. 1811. okt. 18-án ezt írja Kis Jánosnak: »Édes Gergely arra kér, hogy találjak módot reá, hogy ő nékem valamelly bizonyos alkalom által . . . Born kiadása szerént újra dolgozott Anakreon fordítását, 132 Anakreoni Danájit . . . felküldhesse. Levelét eltéptem, s válasz nélkül hagytam. Certe furit! (Horatius).« [K. J. L. II. 20.]. Bizonyára durva kíméletlenség és Édes Gergely méltán »dühönghetett« miatta.

5. Fabchich József fordítása.

Fabchich, Zechenter és Édes G. mellett a harmadik, a ki Anakreont teljesen lefordította.[2] Fordítása teljesebb minden előző-

[1] A teosi Anakreon versei. Kétféle fordításban. Egyenesen görögből Édes Gergely által. Vátzon, 1803.—8-rét 76. l.

[2] Megj. Győrött 1804.

nél; a töredékek jó részét is adja. — Láttuk már, hogy Kazinczy erőltetettnek találta e fordítást. Most még két nyilatkozatával erősítsük és toldjuk meg súlyos ítéletét.

Virág Benedeknek ezt írja 1807. júl. 2-án: »Felkerestem Fabchichban az általad kijegyzett dalt; Anakreon görögül igen könnyű folyamatú Poeta. Oda az ő Spiritusa, ha fordításán erőlködés látszik.« [K. L. V., V. 67.]. Szentgyörgyi Józsefhez írt 1811. ápr. 12-én kelt levelében még sújtóbb ítéletet mond róla: »F. irtóztató Iró volt, de tudakozd meg csak, melly buzdítója mindennek, a ki írhat.« [Sz. J. L. 86.].

6. Csokonai Mihály fordítása.

Csokonai tulajdonképen nem is fordítója, hanem utánzója, még pedig igen jeles utánzója a teosi lantosnak. »Anakreoni dalok« című könyve 22 darabból áll, a melyek »Anakreon-szabású s itt ott Anakreon szavaira emlékeztető eredeti költemények vagy modern Anakreontikusokéinak paraphrasisai.« [1] Ezelőtt tévesen tartották fordításnak. — Csokonai Anakreonnak csak egyetlen dalát, az 5-diket fordította: A megivott Amor czímen.

Csokonainak e munkájáról és az eléje bevezetésül tett értekezésről a Kazinczy levelezésében három helyen van szó. E helyek a következők:

Csokonai 1803. febr. 20-án ezt írja: »Nints-é a Tek Úrnak Gleimja, és a Degen vagy Schneider kiadásából való Anakreonja?... Kérem, méltóztassa nékem az első lehető móddal megküldeni: hogy az Anakreon' és Hafiz' Életéről s az A.-i és perzsa Poézisről való Értekezésemet annál tökéletesebbé tehessem. Az Anakreoni Daljaim elijébe akarom azt tenni, hogy általa Interesszéje nevekedjen.« [K. L. V. III. 22., 23.].

Ezzel a levéllel egyidejűleg ír Kazinczy is Csokonainak. Levelének ez a része érdekel bennünket: »A tegnapi újság hirdeti az Úr Anacreonját. Gratulálok szívesen nevekedő az az újabb dicsőségének.« [2] [U. o. III. 23.]. Mikor azután Csokonai idézett levele Ér-Semjénbe ér, Kazinczy azonnal válaszol reá: »Az én Degeni Anacreonomat Földinétől kérje az Úr.« [U. o. III. 33.]. Ebből megtudjuk, hogy mind Földi, mind Csokonai a Kazinczy Degen-féle Anekron-kiadását használták.

7. Dessewffy József gr. fordítása.

Dessewffy négy dalt fordított Anakreonból: a 6-at: »A vén Anákréon« (Hébe 1824. 282. lap), a 7-et: »A gondatlan Ivó« (Erdélyi Múzeum 1814. I. füz. 47. lap), a 12-et: »Bajvívás Eroszszal« (u. o. 46. lap) és a 14-et: »Anakreon galambja« (Hébe 1824. 249. lap). Ezeket, az utóbbi kivételével, 1809. júl. 14-ikén

[1] Pon. Th. E. Anakreon. Görögül és magyarul, Bp. 1885. 114. l.
[2] E hirdetést a Magyar Hirmondó 1803. évf. 12. sz. közli.

e szavak kiséretében közli Kazinczyval: »Én is fordítgattam hajdan Anákréonból; íme egy nehány versezetek azon arany időmből a magam módgya szerint. Heu non redeunt in aurum tempora priscum!« [U. o. VI. 449.]. Az első az eredeti versformát megtartja, a második és harmadik rímesek.

*

Itt említem Toldy Ferencznek 1822. jún. 2-iki Kazinczyhoz írt leveléből e szavakat: »Szeptemberben a görög nyelv tanulásához látok, hogy Anakreont az eredetiből fordíthassam.« [K. K. L. 21.]. Tudtommal Toldy e szándéka mindvégig szándék maradt.

Anakreonból vett idézeteket tartalmaz Kölcseynek 1809. decz. 8-iki levele: »Nekem a minap — írja Kazinczynak — Debreczenben azt lobbantották a szememre, hogy az Articulust sok helyt igazságtalanúl hagyom el. — De valyon nem lehet-e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szóllunk valamiről? Így tettek a görögök is.

Így Anakreonnál od. IX. v. 21. sqq.

Τί γάργαρ με δεῖ πέτασθαι
Ὄρη τε καὶ κατ' ἀργοὺς
καὶ δένδρεσιν καθίξειν etc.? Kellene-e ezt fordítnom: »miért kellene repkednem a hegyeken, a mezőkön és ülnöm a fákon?« Nem hagyhatom-e el az articulusokat?« [K. L. V. VII. 134.].

III. A Pindarosra vonatkozó helyek.

A Pindarosra vonatkozólag összegyűjtött nyolcz adat jó részben Fábchich József fordítását illeti, e mellett Kazinczy tesz megjegyzést Pindaros alkalmi költeményeire.

a) A Fábchich-féle fordítás érdemére nézve, sajnos, adataink nem nyújtanak felvilágosítást, mindössze csak egy bíráló megjegyzést találtunk a levelekben, az is elítélő és nem Kazinczyé. Lássuk csak!

Kazinczy 1806. jún. 10-én ezt írja Nagy Gábornak: »Fábchich nekem egy Magyarra fordított Pindarust külde Kis István által. Kérem vegye által tőle; vagy ha el nem hozta Kis, s az Úrnak van, engedje látnom.« [K. L. V. IV. 9.]. — Kazinczy tehát, mint látjuk, érdeklődött a fordítás iránt, kétségtelenül kezéhez is kapta; mégis hallgat róla további leveleiben. Nagyon valószinűnek tartom tehát, hogy nem elégítette ki, mert ha dicsérni valót talált volna benne, nem késett volna azt akár a fordítónak magának, akár barátai közűl valakinek tudomására hozni.

Kazinczy helyett nyilatkozik Német László, 1806. febr. 17-én. Ítélete lesújtó a fordítóra nézve. (Fabchichnak) »Egész Pindarusában — úgymond — nehéz tsak egy természetien folyó strophát is találni. A cynismusnak affectatioja egyik különös Charactere.

Nem tsak mindent nevén nevez, de keresni láttatik . . . a dísztelen szókat.« [U. o. IV. 58.]. — Ime ugyanolyan ítélet, a minőt Kazinczy Fabchich Anakreon-járól mondott, hogy t. i.: erőltetett; de megtoldva a durva izléstelenség vádjával.

Döbrentei Gábor, mint leveléből kitűnik, 1806. aug. 27-én még nem látta Fabchich Pindaros-fordítását; magát a fordítót azelőtt még nevéről sem ismerte. [Kazinczyhoz. — U. o. IV. 280.].

Nem ismerte Fabchichot Virág B. sem, a ki mindazonáltal tiszteletpéldányt kapott. »Fabchich Jóska — írja Kazinczynak 1807. febr. 10-én — nem tudom kinek esze után; mert eddig nem valék vele ismeretségben, magyar Pindarust küldött.« — Majd pedig így folytatja: »Igaz! a Magyar Pindarus végén: imprimatur omissis deletis; a deletisek meg vannak-e nálad, vagy meg lehetne-e szerezni? Ne feledd el, ha én talán el feledném! Vale kedves Kazinczym, és mennél előbb énekeld el P.-ból »Ha nyújtanom lehetne« vagy »Szerelmesem Galambom.« [U. o. V. 15.]. — Úgy látszik, Virág nem oly szigorú bíró, mint Németh, különben nem érdeklődnék annyira még a censortól kitörölt részek iránt is.

β) Kazinczy megjegyzése Pindaros alkalmi költeményeire Ferenczy Lajoshoz írt (1806. jan. 17.) levelében foglaltatik és így szól: »Semmi sincs trivialisabb dolog, mint az alkalmatossági vers. Nem fog az soha senkit interesszálni, hanem — ha a Poeta eléggé bölcs, az individuum magasztalását a dolog magasztalására csinálni. Példa erre *Pindarus*. [U. o. IV. 22.]. Hasonlóan nyilatkozott az alkalmi költészetről Kézy Mózesnek is és érdekes, hogy ez a tudós tanár ugyancsak Pindarus példájával védekezik Kazinczy ellen. »Midőn a Tek. Úr — írja 1807. márcz. 11-én — az alkalmatosságokra való vers írást nem javasolja, bizonyosan igen tulajdon értelembe veszi az alkalmatosságokra írt verseket . . . A Pindarus Olympiai Ódái többnyire alkalmatosságokra irattak.« [U. o. IV. 514.].

Ime, mindketten elismerik Pindaros alkalmi ódáinak nagyságát, bár különben elítélik az alkalmi költést.

IV. Az Aischylosra, Sophoklesre és Euripidesre vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezés azon helyei, melyek dolgozatom jelen fejezetében sorolandók fel, Horváth Ádámnak egy mind a három nagy görög tragédia írót és Kazinczynak egy kizáróan Euripidest illető aesthetikai értékű ítéletén kívül, valamennyien Fabchich Józsefnek fordítói működéséről adnak hírt.

α) Lássuk előbb ezt a két aesthetikai megjegyzést.

Horváth Ádám 1789. nov. 14-én írja Kazinczynak: »Magad tudod, hogy mindent a régiekből tanulunk, és akármint változtattuk módjukat, tserélgettük, szépítgettük, de még eddig őket utól nem érhettük. — Aeschylusnak, Sophoklesnek, Euripidesnek utánna

tehetjük még Lessinget is, a kit legjobb Játékosnak tartanak a Németek . . . Mert tsak szép az a nem-erőltetett Természet.« [K. L. V. I. 500.].

Kazinczy is bizonyára mintákúl tekintette a görög classicusokat, köztük a tragédia megteremtőit is, de már nem annyira elfogult, mint Horváth Ádám, és ha talán Lessinget nem is, de Goethe Iphigeniá-ját határozottan eléje teszi a görög mintának; mert szebbnek tartja nála. — »Mihelyt Auer és Rumy — írja Cserey Farkasnak 1809. jan. 23-án — ki küldik az én exemplároмat, azonnal hozzá fogok az Iphigenia fordításához, melly nékem — szégyen vagy nem szégyen megvallani, róla nem tehetek — szebb mint az Euripidesé, pedig én ezt görögül is, németül is, magyarúl is ismerem s birom.« [U. o. VI. 195.].

β) A Fábchich-féle fordításokról is Kazinczy levelei értesítenek. — Nagy Gábornak ezt írja 1806. jan. 10-én: »Ez a Fabchich nekem egy speciment küldött az Aeschylus Prometheusából. Jambusokban fordította. Derék! Sophoclese kész; most Euripidest dolgozza. S meghallván nem tudom kitől, hogy a lyányomat Iphigeniának hívják, azt írja, hogy a maga Euripidesi két Iphigeniáját (in Auli et Tauri) ennek adja ajándékban. — Accepto Augurium!« Fábchichnak ezt a kedveskedését ugyanakkor megírja Révainak is. Levelének ez a helye teljesen megegyezik az idézettel, csak ezzel van megtoldva: »leányom kedves lesz Iróinknak!« [U. o, IV. 7. és 9.].

γ) Külön említem Kazinczy egyik Szentgyörgyi Józsefhez intézett levelét, melyben ezt olvassuk: »A te szaporodásodnak szívesen örvendek. Adja Junó Lucina, hogy a megszületendő fiú felejtesse el sebeidet, mellyeket sziveden a Lajos és Károly halála ejtett. Éppen ma olvasám Euripidest s ott meghökkentem ezen során, hogy a férfigyermek a ház dísze. A gondolat mindennapi: de tudod, a poesisnek micsoda ereje van a mindennapit is pikánttá tenni, s ezen pillanatban óhajtottam, hogy Phigie fiú volna.« [U. o. IV 216.].

V. A Theokritosra vonatkozó helyek.

Kazinczy levelei két Theokritos-fordítóról adnak értesítést: Édes Gergelyről és Guzmics Izidor pannonhalmi főapátról. Megtudjuk azt is, hogy a széphalmi mester mikép vélekedik e fordítókról.

α) Édes Gergely 1803. aug. 24-én értesíti Kazinczyt, hogy »Teocritusból sokat fordított.« Be is küldi neki a XVII. idyllt: »Hajdan Spártábann a sárga hajú Menelausnál« stb. Csakhamar meg is kapja a mester ítéletét, a mely éppen nem hízelgő: »Nagy bába, Diána! és Csecs oly nemtelen szók, melyekkel élni még a durva theocritusi nyelvben sem szabad . . . Én Theocritnak — írja odább Kazinczy — ezt az Idylljét igen jól említem. Fordít-

gattam eggykor görögből. Szép költemény, noha Theocritusi parasztság tónusában.« [K. L. V. III. 82. és 93.]. Azután azt ajánlja neki, hogy még gyalulgasson a fordításon egyet-mást.

β) Sokkal inkább megfeleltek Kazinczy izlésének Guzmics Theokritos-fordításai. »Theokritos kezemben van — írja neki 1824. szept. 18-án. — Olykor vevém azt, mikor lehetetlen vala megolvasnom. De előbeszédeket, s azon Idylljeit, melyek nekem legkedvesebbek, megolvasám terheimnek, gondjaimnak enyhítésére. Én úgy hiszem, hogy azért te nyered el a Marczibáni jutalmat; én legalább neked ítélném, ha ellenségem volnál is.« [G. I. L. 66. lap.].

A következő évben pedig, midőn e fordítások már megjelentek, a fordítóhoz írt levelében (1825. okt. 27-ről), azon óhajának ad kifejezést, hogy a munkát »olyan recenseálja, a ki görögül is jól tud, poeta is.« »Én — folytatja — kevélykedve olvastam barátomnak dolgozását s bizonyosan nem a Döbrentei érzésével, ki vagy nem az, a minek apostasiája mutatja, vagy dicsérete üres hang.« [U. o. 87. l.][1].

VI. A Plutarchosra és Thukydidesre vonatkozó helyek.

Plutarchosra két, Thukydidesre egyetlen egy adatot találtunk Kazinczy leveleiben. Egyik sem nyújt sok tanulságot. Mindössze annyit mondanak, hogy Kazinczy ismerte Plutarchost és olvasott az Anthologiában egy Thukydidesre vonatkozó epigrammát. — Ime ez a három hely!

Kézy Mózes 1807. nov. 21-iki levele arról értesít bennünket, hogy Kazinczynak több más könyvvel együtt Plutarchos munkáit is küldi. [K. L. V., V. 223.]. — Kazinczy el is olvasta a párhuzamos életrajzokat, mert id. Wesselényi Miklóshoz írt levelében ez áll: »Brútusnál nem ismert szeretetreméltóbb embert Róma . . . Plutarchos eggy nagyról sem szóll szívesebb tisztelettel.« [1810. U. o. VII. 236.]. — Végre Döbrenteihez van írva az a levél, melyben Kazinczy Thukydidest említi. »Reám is illik — úgymond — a mit Thukydidesre mond egy anthologiai epigramma:

Εἰμι δὲ γὰρ παντέσσι βατός. Παῦροι μ' ἀγασάντο.

[U. o. V. 372.][1]

MÁSODIK RÉSZ.

RÓMAI CLASSICUSOK.

Mikor a múlt század második felében a politikai, társadalmi és irodalmi téren egyaránt új életre ébredt nemzetünk, természetesen nem maradhatott el kulturánknak évszázadok óta fontos, mondhatni legfontosabb tényezője: *a humanismus* sem. Mindjárt ez ébredés elején nálunk is megalakult az u. n. latin iskola, mely-

[1] Téves; a helyes ez: *εἰμὶ γάρ οὐ.*

nek irói paptanárok, közönsége a deák műveltségűek voltak; alapja pedig az ősi hagyomány, mely iskolában és egyházban, politikában és társadalomban egyaránt uralkodott. Ez az irány tulajdonképen végső fellobbanása volt a Mátyás királyunk pártfogása, mondhatni vezetése alatt hatalmasan megindúlt renaissancenak, melyet a nagy király halála után bekövetkezett országos romlás és a szomorú emlékű török hódítás útjában feltartóztatott, közel három századra elnyomott, de a mely e hosszú elnyomás után elfojtott erejének teljes hatalmával annál hevesebben tört ki, hogy ébredő irodalmunk különböző irányai között a leghatározottabban foglalja el az uralkodó polczot és nyelvünket a finoman kiművelt latin nyelv szépségeivel gazdagítván, a classicus költői formák átültetésére alkalmassá tegye és alkalmat adjon a nyelvújítás mozgalmának megindítására.

Ebben az ébresztő és újító mozgalomban kitől vehették volna iróink a legerősebb hatást, ha nem *Horatiustól,* kinek fenséges és lángoló ódái leginkább megfeleltek a kor lelkesültségének, és a kinek Ars poetica-jában megtalálták mindazon szabályokat és útmutatásokat, melyeket a nyelvművelésben, verselésben, stilusban követniök kellett. Ama legkülönbözőbb formáknak átültetése, melyeket Horatius a maga ódáiban használ, legalkalmasabb eszköz volt nyelvünk pallérozására és a magyar prosodia és verstan megalapítására, a mi tényleg első nagy erdménye is volt a latin iskola működésének. A kisérletek fényesen sikerültek és azt az erős hitet ébresztették, hogy nyelvünkön a világszerte irigyelt görög versmértékeket: a heroikus hexametert, a lelkesítő alkaiosi és zengzetes sapphói verset oly szépen lehet megszólaltatni, hogy az eredetivel vetekedjék, a többi nyelveket pedig fölül is múlja a magyar mértékes vers.

Horatiusnak ez az imént jellemzett nagy hatása adja meg a kulcsát annak, hogy Kazinczy leveleiben, melyeket a korabeli irókhoz — a latin és német iskola híveihez egyaránt — intézett, aránytalanúl sokszor történik reá hivatkozás. Értesülünk e levelekből, hogy mily buzgósággal fordítják Horatius ódáit épen úgy mint satiráit és epistoláit Kazinczy, Földi, Édes Gergely, Kis János és Virág Benedek; — látjuk, hogy aesthetikai, nyelvi és verstani kérdésekben hozzá fordúlnak döntő szóért; látjuk, hogy Kazinczy két fordításához tőle kölcsönöz mottót, műveit egész életén keresztűl tanulmányozza, birálataiban tőle veszi a szempontokat és Virágot meg Berzsenyit mint Horatius követőit és tanítványait tiszteli és szereti.

Hasonlóan nagy hatása volt költőinkre a renaissance legkedveltebb költőjének, *Vergiliusnak* is, kinek eclogáit id. Ráday Gedeon, Baróti Szabó Dávid és kis részben Rájnis József; Aeneisét pedig ugyancsak Rájnis (részben) és Baróti Szabó (egészen) fordítják. Kazinczy az Aeneisnek csak egyetlen frázisát fordította le: »Juppiter intonuit laevum.« Baltüzeket lobbant a nagy Zeüsz,

mert — úgymod — »felakadt ezen véghetetlenül szép expressión.« [1] Ezen kívül fordított egy részletet a Georgica-ból Orpheus és Eurydice czímen. — Nem ritkán találjuk a levelekben Vergilius költeményeinek egyes helyeit idézve majd verstani, majd stilisztikai kérdés világítására, majd meg az Arcadiai pörben. Kazinczy Gesznernek irja, hogy ifjú korában Theokritos és Vergilius voltak kedvencz költői. — Sok szó esik *Catullus, Cicero* és *Sallustius* egyes munkáinak fordításáról is. Az elsőt Földi János, a másodikat Virág Benedek (Cato vel de senectute), mindhármat pedig Kazinczy fordította, köztük az utolsónak minden munkáját. E Sallustius-fordítás keletkezésének és történetének minden mozzanatát megismerjük és látjuk, hogy Kazinczynak ez a — saját szavai szerint — legkedvesebb munkája, melyen 30 éven át folyton javítgatott, milyen alapos és lelkiismeretes fáradozás gyümölcse. — Ritkábban jutnak szóhoz *Tacitus, Martialis* és *Seneca,* kinek bölcs mondásai minden igazságuk daczára sem tudják mindig megvigasztalni bajaiban Kazinczyt; legritkábban pedig *Ovidius, Phaedrus, Plautus, Terentius, Plinius* és *Quintilianus.* Reájuk csak itt-ott történik hivatkozás.

I. FEJEZET.

A Horatiusra vonatkozó helyek.

1. Fordítások.

A Horatius-fordításokra vonatkozó helyek különfélék. Vannak olyanok, hogy a fordítók értesítik Kazinczyt munkájukról, vagy épen levelükhöz mellékelve közlik is vele a fordítást és birálatát kérik; van arra is eset, hogy a Kazinczytól szerkesztett Magyar Muzeumban, vagy pedig az Orpheusban való közlés végett küldik be a fordításokat; máskor meg a már megjelentekre tesznek a levélírók egy-egy biráló megjegyzést. Viszont Kazinczy is elküldi fordítását id. Ráday Gedeon bárónak, a kit ép úgy mesterének tekintett, mint később őt magát a fiatal irói nemzedék. Lássuk hát sorra a levelek ide vágó helyeit; és pedig először az óda-, azután a satira-, végül az epistola-fordításokra vonatkozókat.

a) Óda-fordítások.

Ódafordítókúl Kazinczy, Földi János, Hunyadi Ferencz,[2] Édes Gergely és Virág Benedek jelennek meg.

α) Kazinczy Ferencz csak egy-két ódát fordított; azt, a melyik épen nagyon megragadta figyelmét. Fordítása egy álmatlan éjszaka eredménye.

»Nem alhattam; — irja id. Ráday Gedeonnak Érsemjénből 1789. ápr. 24-én — Horatiusnak »O navis referent in mare te novi Fluctus« ódája eszembe jutott. Érzettem a hasonlóságot, s

[1] L. Kazinczy Döbrenteihez, 1810.

[2] Debreczeni prédikátor, majd superintendens.

míg megvirradt, készen volt dalom. Közlöm azt Nagyságoddal alázatosan stb. Következik [Od. I. 14.]: »Egy hajóhoz (Horatiusból), Debretzen, April 21-d 1789.« [K. L. V. I. 345.].

Ugyanazon a napon ír Horváth Ádámnak és neki is megküldi a fordítást. Csakhamar megérkezik a válasz: »Mostani leveledben Horatiusnak egy Odáját olvasom magyarú i, semmi kifogásom sints ellene még eddig; mivel nálam Horatius sintsen, hogy comportálnám; de tsak nem a Hijjába tsillogsz,[1] bár azt mondhatom róla előre is, hogy szép, szép. Hord elő bár Pindarusnak legszebb énekjeit, válogasd ki Homerus Himnusainak a leg szépit és vesd össze a mit ő ir Apollónak s Diánának ditséretére, azzal, a mit te irsz a gyönyörü est hajnalhoz; . . . . szedd ki az Ovid Heroidesséből a legszebb szerelmes leveleket, sőt olvasd a szerelem könyvezetése (talán az Ars amatoria!) után az én Holmimban az Aestus erat-ot; meg engedem, hogy ezek magokban mind szépek és Felségesek, de fordítsd, vagy fordítsa bár a hatalmas fordító Batsányi, ... még sem lesz olyan érzékeny és felséges, mint a Te magyar Originalisod, . . . tsak ugyan igaz marad az, hogy a fordítás soha sem éri utól az Originalisnak tökéletességét. [Szántód, 1789, május 13. — K. L. V. I. 350.]. E fordítás néhány hónap múlva megjelent a kassai Magyar Múzeumban.[2] Kazinczy erről is értesíti Horváth Ádámot Kassán, 1789. szept. 19-én kelt levelében. Tudatja vele, hogy Batsányi Bécsbe megy fel Orczy József báróval, majd így folytatja: »Hatalmasan megadta Rájnisnak a Muzeum 3-ik darabjában. Nékem a Horatiusból fordított ódám: O navis referent in mare és Klopstokból Portia, ment belé.« [K. L. V. I. 469.].

β) Földi Jánosnak két ódafordításáról értesülünk. 1788. okt. 2 án kelt, Kazinczyhoz irt leveléhez csatolja »mutatóúl« Catullus két versén kivül Horatiusnak III. 12. ódáját. [K. L. V. I. 218.], melynek versformáját annyira szereti, hogy ennek nótájára irja s Kazinczynak ez év decz. 29-i levelében ugyancsak megküldi »menyasszonyához« irt versét, Juliához czimen. [u. o. I. 537.]

A másik fordításáról is két hirünk van: Földi u. i. Kazinczyhoz (1789. nov. 17.) ezt irja: »Horatiusnak eggy fordított Énekét küldöttem ő nékiek (t. i. Bacsányiéknak Kassára); nem tudom, ha megnyeri e tettszéseket avagy nem. Le irom ide Te néked is, hogy lássad: Horátz X. Éneke. A II. Könyvből.« »Rendesebben élsz Licini stb.« [u. o. I. 505.].

A fordítás megjelent a Múzeum 1790. évf. I. negyedében, de az Orpheusban is. Erre mutatnak id. Ráday Gedeon Kazinczyhoz, 1790. ápr. 19-én irt levelének e szavai: Az Orpheus első Negyedében a versek között nékem legkülönösebben tettzenek a Földi Horatiusból való fordittása . . . .« [u. o. II. 56.] Megnéz-

[1] Kazinczynak egy eredeti dala.
[2] Megj. az Orpheus 1790. II. 246. l. is Virág fordításával együtt.

tem az Orpheus első füzetét és meggyőződtem, hogy ott tényleg az Od. II. 10 jelent meg »Liciniushoz« czimen.

γ) Hunyadi Ferencz fordításáról Horváth Ádám ír Kazinczynak (1789. május 18.): »Kár vólt Debreczenben jártodkor T. Hunyadi Uramtól elő nem kérni az ő magyar Horatiusát; mert azt hallom, hogy ő nagy gonddal fordította és még tsak a sorokat is observálta.« [u. o. I. 352.]. — Hogy ez a fordítás milyen értékű és terjedelmü volt, nem tudhatjuk, mert nyomtatásban soha nem jelent meg.

δ) Édes Gergely viszont maga értesíti Kazinczyt 1794. okt. 14-én, hogy »Weberhez« küldte aratáskor tökéletességhez közelített Magyar Grammatikáját, ... Lantos Darabjait v. Ódáit, mellyek közt felesen vagynak Forditások Horátzból s egyebekből.« [u. o. II. 387.].

ε) Virág Benedek ódafordításaira vonatkozólag csak két helyet találtunk a levelekben: az egyik Kazinczy birálata, a másik a fordítónak önbirálata. Álljon itt e két hely:

Kazinczy Virág Benedekhez 1802. márcz. 31-én ezt irja: Tudtam én azt egykori leveleidből, hogy lefordítottad a Horátz Jam satis etc. etc. (od I. 2.), de magát a fordítást nem láttam. Képzeld minő volt örömöm, midőn most munkádnak 19-d lapjára értem az olvasásban. Az a fordításod méltó a Virág névre . . . . A te lelked rokon lélek a Horátzéval. — Te polgártársaink részeg szédelgését ép úgy keserged, mint ő kesergette a Rómaiakét.« [u. o. II. 467.].

Virág Benedek pedig így ir Kazinczynak 1803-ban: »E napokban előmbekerültek Horatiusból fordított verseim: »A gyermek, ki beszélni tud sat. mellyeket, úgy tetszik, a mult héten küldöttem hozzád. Szaggasd el azokat, kérlek, édes földim, barátom! Hibát, rút hibát látok bennek.« [K. L. V. III. 112.].[1]

b) Satira fordítások.

Horatius satiráinak fordításával Kis János és Virág Benedek foglalkoztak.

α) Kis János Kazinczy buzdítására lett fordító s kész munkáját mindig beküldte mesterének. Így tett mindjárt az első satirával is.

»Horatius első könyvének első satiráját — irja Kis 1804. jún. 3-án — a végre küldöm, hogy szoros mérték alá vévén, minden tekéntetben való itéletedet szabadon megird, ha érdemesnek tartod-é Horatius egyéb satiraira is hasonló paraphrasisokat próbálnom.« [K. L. V. III. 199.] A kivánt birálatot bizonyára megkapta, s a következő években újabb fordításait szintén közölte Kazinczyval. Kitünik ez a mesternek 1807. júl. 22-iki leveléből:

[1] Virág fordításai ily czímen jelentek meg: Hor. Epodusai, Buda 1817. és Hor. Ódái, Buda 1824.

»Horátzból fordított két satyrád is kimondhatatlanul szép. Rajta van az Original elegantiája.« [u. o. V. 97.].

Ugyanazon év szeptember 15-én újra ír Kisnek, újra dicsérettel halmozza el, de némi kifogásokat is tesz: »Horátzból fordított versed — írja — véghetetlenül szép. Ha nyomtatva láttam volna is valamely Almanachban, rá esküdtem volna, hogy az a te munkád. S nem csak igen szép, hanem igen hiven is van fordítva. Egyedül az utolsó sor új izlésü, még pedig franczia izlésü benne. Horátz egyszerübben végzi a magáét; itt az antithése érezteti magát. Uj módú versezetben lévén fordítva, kár volna megváltoztatni. De az én leskelődő lelkem talált valami változtatni valót: a foghagyma párhagymává fog változni. Tudod, hogy Horátz, mint Goethe, nem szenvedhette a foghagymát. »Parentis olim si quis impia manu senile guttur fregerit, Edat cicutis allium nocentius.« [U. o. 150—151.].

Mikor pedig Kis János Kazinczynak azon vádjára, hogy Versei II. kötetében »a Reim két sornál több sorokra terjed ki,« Wielandból hoz mentségére példákat, a mester a VI. satira fordítására utalja ekként: »De ám olvasd magad az olly szép modulatiojú versedet, mint a Horátz VII. satirájáé . . . . s utánna a *Herkules' választását,* s légy önnön dolgodban biró.« [1] [L. u. o. V. 297.].

β) Virág Benedek Budáról 1810. jún. 15-én értesíti Kazinczyt, hogy Horatiusból satirát fordított. »Én — írja — magánosságomban olvasgatok és nemcsak Századokat, hanem mást is. Im! Horatiusból egy darab. Legyen, ha lehet örömödre.« Következik Hor. Sat. II. 1. Dialogus Horatius és Trebatius közt. [L. u. o. VII. 523—4.].

Virág később a satirákat mind lefordította; megjelentek Budán 1820-ban ily czímmel: Horatius satirái, ford. Virág Benedek. Hogy mily sokra becsülte Kazinczy a fordításokat, azt 1830. febr. 5-diki levele mutatja. Virág haláláról értesülvén, így ír Guzmics Izidornak; »Virág előttem egyaránt tiszteletes mint ember és Iró . . . . Ha soha semmit nem adott volna is, mint a Horatiusból fordított Satirákat és Epistolákat, halhatlan dísze volna a nemzetnek.« [G. I. L. 204.].

c) Epistola-fordítások.

α) Midőn *Kis János* két satira-fordítását Kazinczynak beküldi, hogy birálatát hallja, ez azokat kimondhatatlan szépeknek találván, ezt írja neki. »Nem állhatom meg, hogy kérjelek, fordítanád le még melléjek a: Quinque dies tibi etc.-t és ezt: Villice silvarum. Mind a kettő megérdemli, hogy te szóllaltassd meg magyarúl.« [1807. júl. 22. u. o. V. 97.].

Kazinczy e buzdító szavai nem maradtak eredmény nélkül.

[1] Kis János versei kiadta Kazinczy F. Buda 1815. A III. kötetben Sat. I. 1. I. 6. és I. 3. jelent meg.

Kis János már a következő évben hozzáfog az epistolák fordításához. Eleinte úgy látszik, lassan megy a munka, mert 1809. aug. 12-dikéről kelt levelében még csak egy darabbal számolhat be. »Én Horátz egy levelénél egyebet semmit sem tsináltam. Minden gondolatom számtalan részre vonatik a környűlállások által.« [L. u. o. VI. 484.].

A »környűlállások« azonban csakhamar megváltoztak és költőnk minden idejét Horatiusnak szentelhette, úgy, hogy alig félév mulva, 1810. márczius 14-én már ezt írhatja Kazinczynak: »Az én tudományos foglalatosságom egy időtől fogva nagy részént abban áll, hogy Horátzius episztoláit fordítgatom. Az első könyv minden órán lelessz: s talán Wieland jegyzéseivel egy tómusban kiadom. Szeretném a készenlévőket Veled közölni s jegyzéseidet venni.« [U. o. VII. 328.].

Kazinczy határtalanul örül e tudósításnak és ápr. 7-én Döbrenteinek és Rumy Károly Györgynek [1] egyszerre írja meg a hírt, mindkét levélben erősen kiemelve rajta érzett örömét. Döbrenteinek így ír: »Kis Horátznak Epistolájit fordítja versekben. Az első könyv kész. A Wieland jegyzéseit is lefordítja hozzá s úgy adja ki. Nem lehet olly embert lelni, a ki ennek nálamnál jobban örvendjen.« [U. o. VII. 353.] Rumynak meg így: »Kis ist mit dem 1. Buch der in ungarischen Versen übersetzten Horaz'sche Epistel, welche er mit Wieland's Anmerkungen drucken lassen will, fertig. Ich bin entzückt über diese Nachricht. Keine angenehmere konnte mir nicht kommen. [U. o. VII. 356.].

10 nap mulva Kis János a már kész fordításokat e szavak kíséretében küldi el levelében Kazinczynak: »Olvasd el, kérlek, figyelemmel az ide zárt verseket, írd külön papirosra jegyzéseidet s küld meg postán, hogy még jókor hasznokat vehessem. Az első kötet talán még a nyáron közre mehet.« [u. o. VII. 369.]. 1810. ápr. 30-án, mint ugyancsak Kis János leveléből értesülünk, már az epistolák egész első könyve útban van Széphalom felé; egyúttal azt is megtudjuk, mit tart a fordító a maga munkájáról. »A fordítás — úgymond — csak ollyan, a millyen tőllem és környűlállásaimtól telhetett. Jól tudom én, hogy nem Horátz szól magyarul; de literaturánknak mostani évében ki lehet nyomtatni. Adja Isten, hogy mennél előbb elfelejtesse egy tökéletesebb fordító.« [U. o. VII. 413.]. Mindenesetre túlságosan szerény nyilatkozat.

A kézirat azonban, hogyan hogyan nem, még június 4-én sincs Kazinczy kezei közt, sőt Kisnek időközben való sürgető levelére — június 28-án is csak azt felelheti, hogy: »Horátzodat még sem vettem.« — Mindezt három levélből tudjuk meg. Kazinczy u. i. 1810. jún. 4-én ezt írja Kisnek: »Horátzod még nem érkezett kezemhez. Feldicsekedtem a hírrel Virág Benedeknek, a ki azt nagy örömkifakadással értette. Melly ajándékot nyujtasz a Nem-

[1] Lőcsei, iglói, majd keszthelyi tanár; jeles gazdasági író.

zétnek, ha mindenik úgy van fordítva, mint a Quamvis Maecenas etc. [VII. 500.]. — Jún. 8-án Kis János így sürgeti meg a kéziratot és jegyzeteket: »Horatius levelei első könyvét minden órán nyomtattatni akarom; nagyon szeretném, ha jegyzéseidet vehetném; de még talán kezedhez sem ment fordításom kézirása.« [VII. 512.]. — Erre kapja feleletül Kazinczytól jún. 28-án: »Horátzodat még sem vettem. Mindent elkövetek, hogy sok kedvellőket szerezhessek a legszebb szándéknak. Kár, hogy Wieland jegyzéseit mind nem adod; megsirathatatlan kár.« [U. o. VII. 544.].

A kézirat végre 1810. szept. 23-án eljut Széphalomra. 24-én u. i. Kazinczy így ír Kis Jánosnak: »Tegnap estve ide érvén, a Prédikator kezembe adá Horátziusi epistoláidat. Nem aludtam el addig, míg a Quinque dies . . . és a Villice silvarum epistolákat és a két legrövidebbet el nem olvastam Még oktoberben utnak indítom mind a tőled vett kézirást, mind jegyzéseimet. Milly szerencsés gondolat vala, hogy te erre a munkára állottál. Mind a mellett, hogy a rímelt versekben a római color antiquus elveszett, e munka véghetetlen kedves olvasású.« Okt. 2-ig Kazinczy elkészül megjegyzéseivel és azokat, valamint a kéziratokat elküldi Kisnek azon óhajtással: »bár csak ez a munka igen szépen nyomtattatnék és írójának ne csak köztiszteletet hozzon, hanem jutalmat is.« [K. J. L. I. 343., 361.] Okt. 15-diki levelében ismét dícsérően emlékezik meg Kazinczy a fordításról: »Nem hallgathatom el itt újra, hogy fordításodat a Vossé mellé ugyan nem teszem, de igen a Daru-é mellé. Quand on est égal aux Français, vert. Ce n'est pas un mauvais partage. Siettesd nyomtatását, hogy a közönség csodálhassa munkád becsét.« [L. u. o. I. 404. l.].

A következő év február havának elején már készen áll a fordítás, és semmi akadály nem volt, mely a nyomtatást gátolta volna. Májusban a levelek első könyve meg is jelent hát ily czímen: *Horatius Levelei, Wieland* magyarázó jegyzeteivel. Sopron, 1811. — Június 11-én már arról értesíti Kazinczy Kis Jánost, hogy az új könyvet megkapta. »Épen most érkezik — írja — eggy vendégem s egynéhány csomó könyvet ad nekem által, mellyeket Pestről hoza. Ezeknek egyikében a Horátz Epistolájinak két exemplárja vagyon. Írni fogok Glatznak, hogy engedje általam recenseáltatni. [L. u. o. II. 5—13.].

A kedvező fogadtatás, melyben a Levelek első könyve a közönség és írók részéről egyaránt részesült, a lipcsei Literatur-Zeitungban megjelent elég kedvező bírálat, valamint Kazinczy november 22-diki levelének e szavai: »becsülöm a Vossét, a Wielandét inkább olvasom, a te Horátzod nekem gyönyörűségem; nála becsesb productuma még nincs literaturánknak,« — végre azon óhajtása, hogy: »bár a 2-ik részt is hamar vehetnénk;« mindez arra birta Kis Jánost, hogy az epistolák második könyvét is teljesen lefordítsa. Sarkallotta e munka végrehajtására költőnket Balogh Péter azon igérete is, hogy a fordítást a saját költségén

kinyomatja. Költőnk a nemes főpap ez elhatározását tudatja Kazinczyval, a ki ezt felelé reá: »Ő Exc. Balogh Péter Urat . . . . ez a szándéka valóban elmés embernek kiáltja; olcsón és szépen veszen halhatatlanságot. Örömest engedem neki azt, szép és hasznos tettért, hogy Téged arra kényszerítene, hogy a hátra való Epistolát is lefordítsd. A harmadik Ep. nagy munkát fog néked adni. Jó lessz szemed előtt tartani Virág fordítását, s kivált Vossét.« [U. o. II. 24—42]

Kazinczy a következő év júliusában nagy örömmel veszi az új fordítás kéziratát és előre örvend: »pompás megjelenésének; csak Ő Excellentiáját is el ne hűtse a pénztelen idő.« Majd pedig így folytatja: »Olly jónak, olly bájolónak leltem . . . . csodállak ezen munkádban is, s talán még inkább mint minden egyébb munkáidban. A nyelv bájoló, tiszta, könnyed, érthető.« [U. o. II. 89., 93.].

Épen így magasztalja Szentgyörgyihez írt levelében is. »Kis a H. Levelei II. könyvét Zrínyi nemű versekben fordította, s barátságos megtekintés végett most közlé velem. Halhatatlan volna csak ezen fordítása is. [Sz. J. L. 270. l.].

Szept. 4-én már visszaküldi a kéziratot és óhajtja, hogy minél előbb olvashassa nyomtatásban. [K. J. L. II. 103].

1814-ben Kis János már komolyan foglalkozik a kiadás tervével; Kazinczy pedig tanácsokkal látja el. Így április 13-án ezt írja neki: »Óhajtanám, ha Verseid III. kötetét Horatz tenné. Előtte H. képe fogna állani; vagy sabinumi pusztája szobájában, vagy a mint »Rident vicini glebas et saxa moventem.« Horatz, a kis hasas növésű Hor., tóga nélkül járná földjét s szedné a köveket s göröngyöket, — a metaforai köveket és göröngyöt is gondoltatván olvasóival.« [K. J. L. II. 113]. — De bizony a terv megvalósítása soká késik. 1815. febr. 26-án azt írja Kazinczy Kisnek, hogy még csak azután tehet lépéseket a kiadás ügyében elébb Trattnerrel, azután Balogh Péter és Podmaniczky József Excellentiájuknál. Szeretné, ha ők viselnék a nyomtatás költségeit, de minden példány a fordítóé legyen. Ugyanezen év végén pedig azt ajánlja Kisnek, hogy várja be Wieland fordítását és csak azután adja ki a magáét. [U. o. II. 145.]

Ennek az a magyarázata, hogy Kazinczy Wieland jegyzeteivel akarta kiadni Kis János fordítását. A jegyzetek lefordítását ő vállalta magára. 1816. febr. 7-én értesíti Kis Jánost, hogy »végre megérkeztek a Wieland által fordított Horátziusi Levelek s így teljesítheti, a mit régen kellett volna tennie.« [U. o. II. 183.].

A kéziratok ekkor már szintén nála voltak: Kazinczy hozzá is fogott munkájához, de lassan ment. Elvitte magával ez év nyarán erdélyi útjára, hogy, — mint Dédácsról aug. 12-én írja — ha elbetegszik, dolgozhasson benne. — De semmi baj sem érte, s így illetetlen maradt a kézírás. [U. o. II. 201.].

Valóban soká feküdhetett érintetlenül, mert csak másfél év

múlva; 1818. jan. 6-án jutott el Kazinczy a harmadik ívig. Ezen a napon tudatja Kis Jánossal, hogy 14 nap mulva visszaküldi neki a kéziratokat. »Már a 3-ik íven dolgozom — írja — fordítom hozzá Wieland jegyzéseit. Jó lesz kiírni, hogy a jegyzeteket én fordítottam.« E munkája közben maga is kedvet kapott a fordításra és belefogott az I. könyv első levelébe, de csak a 10-dik sorig jutott el. [U. o. II. 250.].

Azonban, mikor már-már elkészült volna az egész, Kazinczy abba hagyja, mert »megunta Wieland szövevényes jegyzeteit.« Igéretet tesz, hogy majd folytatja, de ebben meggátolják veje örökösödési ügyében vitt perei, melyek egészen elvonják az irodalmi müködéstől (jan. 18. márcz 29.] — ezért, a mi már készen volt, elküldi Eggenbergernek, hogy juttassa Kis Jánoshoz (nov. 10.)

Ennyi akadály és pihentetés után, végre 1819. februárjában elkészül Kazinczy a jegyzetekkel és a levelek kiadásával. 19-én ezt írja Kisnek: »A jövő hónap első napjaiban viszik hozzád Horátzodnak végre elkészült íveit.« [U. o. II. 270.].

Kazinczy már most nyugtalanúl várja a fordítás megjelenését. »Csak ki ne haggy semmit azokból — írja márcz. 16-án — a miket Wieland írt. Nekem Ő Horátzra soha sem mondhatott sokat.« Azután azt az óhaját fejezi ki, hogy a nyomtató jó papirt, szép betűt és jó correctort adjon.« [U. o. II. 278.].

Annál élénkebben fájlalja azután, mikor pártfogók hiányában a kiadás reménye végkép meghiusul. Ezt 1821. jan. 20-diki levelében említi. [U. o. II. 304.].

Az epistolák II. könyvének három darabja a Felsőmagyarországi Minervában jelent meg 1827—8—9-ben. Együttes kiadásukat a megalakult Tudós Társaságnak köszönjük. E kiadás czíme: »Horatius Levelei. Fordítá Kis János superintendens. — Az eredeti textussal Döring szerint, s Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz által. Pest, 1833.«

β) Virág Benedek Horatius epistoláit mind lefordította.[1] Én azonban erre vonatkozólag csak két helyét idézhetem a Kazinczy-levelezésnek. Az egyik Virág 1803-ban kelt levele, melyben ezt írja: »A Poétai Munkáimat és Horátz Poetikáját szépen egybe lehet kötni« (III. 8.), a miből láthatjuk, hogy az Ars poetica készült el legelébb;[2] — a másik 1810. ápr. 18-diki levelének ez a része: »Horatius epistoláját Bentlei magyarázata után fordítottam, mert azt találtam leghelyesebbnek.« [K. L. V. VII. 371.]. Kazinczy itéletét e fordításról már ismerjük.

γ) Édes Gergely fordításaira vonatkozólag szintén két adatot találtam. Az elsőt Kazinczynak 1803. szept. 1-én Édes Gergelyhez írt levele szolgáltatja. Dicséri ódafordításait és buzdítja, hogy próbálkozzék meg az epistolákkal is. »Az Úr igen szeren-

[1] Megjelent Budán, 1815-ben Qu. Hor. Flaccus Levelei cz.
[2] Megj. Horatius Poetikája, ford. Virág B. Buda. 1801.

csésén fordít — írja neki — noha sok helytt a Horátz szavainak egészen más értelmet adott;« majd így folytatja: »de mondja meg az Úr, hogy állhatta meg az Ur, hogy Horátznak képzelhetetlen szépségű epistoláját le nem fordította? a Villice sylvarum . . . és Quinque dies tibi . . . etc. Készüljön az Úr, kérem, egész bizodalommal neki és fordítsa le azokat.« [U. o. III. 92—3.; v. ö. Kazinczy Kis Jánoshoz, 1807. júl. 12., u. o. V. 97.].

Ezen, részint bíráló, részint buzdító szavakra feleli azután Édes Gergely — és ez a második adat — hogy fordításaiban »a Kassai Museum 1-ső D.-ban kitett Regulákat« követte; és Kazinczy kértére nemcsak a Villice és Quinque dies . . ., hanem a Ne perconteris . . ., Hoc erat in votis, valamint a Prisco si credis Maecenas docte kezdetű epistolákat is lefordította. [U. o. III. 125—6.].

δ) Időrendben utolsó a fordítók között *Kazinczy*. 1824-től fogva egészen haláláig mindig foglalkozott Horatius leveleinek fordításával és egy teljes fordítás tervével. Három levélben találtam e munkásságára vonatkozólag adatokat. Ezek:

1824. jan. 14-én ezt írja Kis Jánosnak: »Közlöm itt Hor. egyik Epistoláját azon órában, mellyben azt elvégzém. Az én Phaedrusi szabadságu Jambuszaim illenek a Horátz Leveleinek kedves negligentiájokhoz.« Következik: Négy-öt napot stb. [K J. L. II. 316.]

1827. jan. 12-én Toldy Ferenczczel tudatja, hogy Horatius epistoláit mind le akarja fordítani. »De én — írja — csak ihlés órájában szeretem elővenni, a mi ihlést kiván . . . Darabjaimon meg van a classicus szín.« [K. K. L. 57. l.].

1829. ápr. 24-én kelt, Kis Jánoshoz írt levelében pedig ezt olvassuk: »Horátiusi epistoláim közül néhányat Hébe veve fel, Isten tudja, mikor készülhetek el én mindenikével.« Nem is készült el velük soha. — Az a néhány epistola, a melylyel elkészült, 1824—5-ben jelent meg; és pedig:

Ep. I., VII. Ad Maecenatem; Hébe, 1825. 91. l.
Ep. I. 14. Ad Villicum; Hébe, 1824. 119. l. és
Epistola ad Pisones (részlet); Felsőmagy. Minerva 1825. 281 l.

2. Horatiusból vett idézetek.

Mint már a bevezetésben mondottuk, Horatiusnak költőinkre tett nagy hatását leginkább bizonyítja az a körülmény, hogy egyes jeles mondásai, szebb képei, aesthetikai, nyelvtani vagy verstani szabályai vagy megjegyzései minduntalan felötlenek a levélirók elméjében. Nem kell tehát csodálnunk, ha Kazinczy és mások leveleiben igen gyakran találunk horatiusi idézeteket. Mondanom sem kell, hogy legtöbbször idéznek a Pisókhoz irt levélből, a melynek praegnans kijelentései úgyszólván szálló igékké váltak. Az Ars poetica mellett nagyobb szerep jut a többi epistoláknak, mint a melyeket Kazinczy Horatius költészetében leginkább kedvelt, — kevesebb a satiráknak és csak nagyon kicsiny az ódák-

nak. Minthogy az összegyűjtött anyag annyira elágazó, hogy rendszerbe nem foglalható, a levélírók szerint csoportosítottuk az egyes adatokat; külön csak azokat választottuk, a melyek verstani és nyelvi kérdésekre vonatkoznak.

Az adatok túlnyomó részét Kazinczy levelei szolgáltatják; tehát azokon kezdjük.

Kazinczy Cserey Farkasnak Csokonai sírfelirata ügyében 1805. okt. 7 én ezt irja: »Horátz azt kivánja, hogy a mi tetszeni akar, légyen: »*simplex dumtaxat et unum.*«[1] Jaj azoknak a cifra sirköveknek, mellyek hosszasan magyarázzák a megholt érdemeit. Ki volt légyen Csokonai, mindég fogja tudni a maradék. Az a: Et in Arcadia ego! — igen jól illene sírkövére, megérdekelve fogna az Olvasó eltávozni sírjától« [K. L. V. III. 450.]. Tehát a sírfelirat egyszerű és rövid voltát Horatius szavaival igazolja.

Máskor meg a hiuságot, a nagy emberekhez dörgölődést példázza Horatiusból vett idézettel: »Sok kis ember — úgymond — merő vanitasból, azaz azért, mert a Horátz szavaként *quoniam in propria non pelle quiescit,* azt a szerencsét keresi, hogy valamelly nagy fényű emberhez csatolhassa magát.« [L. Cserey F.-hoz u. o. IV. 3.].

Id. Wesselényi Miklós báró arczképére az Ars poeticaból vett feliratot ajánl. Erre vonatkozólag így ír Csereynek 1806. febr. 11-én: »Az aláirás ez volna: Hadadi Báró Wesselényi Miklós cs. k. kamarás Ur . . . . *praeter laudem nullius avarus.* Horat, — Horátznak ez a hemistichiuma egészen ráillik a nagylelkü Wesselényire. Ő is szomjuhozza a dicsőséget, mint Hellász és Róma . . . . Éppen ott is, hol Horátz ezt mondja, a Hellász fijairól mondja ezt:

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avarus.[2]

Hasonlóan Csereyhez intézett leveleiben található még három horatiusi idézet. Ezek:

»*Di bene fecerunt inopem me, quodve pusilli fecerunt animi!*[3] ezt kiáltá Horátz, eluuván a maga korabeli Bölcseket; kiáltsuk mi is azt, s szánjuk az emberiség sorsát.« [1806. márcz. 14. uo. IV. 83.]

1809. febr. 21-diki levelében, midőn azon reményének és óhajának ad kifejezést, hogy Cserey a katonai pályán is fényt szerezzen nevének, mint eddig a nem katonain, és lelkesült hevében a tulságig magasztalja, mondván, hogy barátja élete koczkáztatásával is eleget fog tenni a kötelesség és becsület követelményeinek: eszébe jut a mértékletes Horatius tanácsa: »ne kezdjük

[1] Ars. poet. v. 23.
[2] Ars poet. v. 323—4.
[3] Sat. I. 4, 17.

nagy hangon: »*Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu!*« [1] [L. u. o. VI. 244.]

Csereyhez irja és ifj. Wesselényi Miklós báróhoz írt levelében megismétli, hogy Vay József pirulás nélkül mondhatta magáról Horátznak szavaival:

. . . . . *ego utrum*
nave ferar magna et parva, ferar unius et idem«.[2]

»én — én maradok, akár czifra hajó viszen, akár eggy nyomorult sajka.« — Ezt a két sort írta ez a valóban nagy ember eggy ismerősének albumába.« Majd meg így folytatja: »A Horátziusi »nil admirari« elég phlegmában tartja, sem meg nem rettenni, sem az öröm által el nem ragadtatni.« [L. u. o. VI. 457. és 534.]

Hannulik bécsi könyvárús levelének magasztaló szavaira: Vale vir doctissime et latini oris nitidissime, Kazinczy, szintén elhitte magát, s ez juta eszébe Horátzból; »*Noris, nos docti sumus*« [3] [Nagy Gáborhoz, u. o. IV. 9.]

Nagy Gáborhoz írt egy másik levelében meg ezt találjuk: »Ne engedjünk rést semmi kedvetlen emlékezetnek szivünkhöz,... bizzunk magunkba és egymásba, hogy ha osztán az indulat heve csendesedni kezd, s a józanabb gondolkodás szavát hallhatjuk, ismét azok leszünk, a kik valánk. »*Irasci facilem, tamen ut placabilis essem.*« Horat.[4] A tartós harag ellen így hozza föl Horatius példáját.

Horatius ódáiból vett sorokat találunk Kazinczy következő két levelében; mindegyikben más-más vonatkozásban.

1. Berzsenyinek 1810. jul. 21-én többek közt ezt írja: »Nőm sárgaságban, leányom himlőben van. Rettegek mind az anyja, mind a gyermek miatt. »*Ah, illas meae si partem animae rapit maturior vis, quid moror altera nec carus aeque nec superstes integer.*« [5] Horatius ezt Maecenasra vonatkoztatva mondja, Kazinczy annyiban változtatott az eredetin, hogy »*te*« helyébe »*illast*«-t tett. [B. D. L. 83.].

2. 1817. febr. 12-iki levelében pedig ezt olvassuk: »Tehát ma Keszthelytt vagy az istenek asztalánál, *quos inter recumbens purpureo bibis ore nectar.*« [6] (U. o. 202.) Itt is változtatott Kazinczy Horatiusnak eme Augustusra vonatkozó szavain. Az eredetiben »*bibet*« áll.

Ugyancsak a Berzsenyihez írt levelekben háromszor idéz Kazinczy egyes sorokat Horatius satiráiból.

»A ki ezer holdat bír, s eggy szeretett asszonyt, s ép gyermekeket — írja 1810. okt. 13-án — s oly lelket, mint a

[1] Ars. poet. v. 138.
[2] Ep. 2. 200.
[3] Sat. I. 9. 7.
[4] Ep. I. 20. 25.
[5] Od. II. 17. 5—8.
[6] Od. III. 3. 11—12.

Tiéd, annak semmi más könyörgése a Maja fijához, mint hogy adományait *propria munera faxit.* A pingue pecus mellé nem kell tennie praeter ingenium.«[1] Ez a hely a híres »hoc erat in votis« kezdetű satirából való, melyben Horatius boldognak mondja magát sabinumi jószágával s hálát ad érte Maecenasnak és az isteneknek.

Érdekes hely az 1815. decz. 11-iki levélben ez: »Amint látom, úgymond utolsó levelében Gróf Dessewffy József, te Hor.-nak is sok sorát kitörlenéd.« Visszaírtam a grófnak, hogy ki, igenis, ha Horatius most élne és magyarúl írna. Mert ki az, a ki most ezt merné irni: *turgentis verbera caudae?* ki ezt: *numquid ego a te magno prognatum deposco a consule cunnum.*[2] [B. D. L. 95. és 196. l.], Horatius e trágárságait Kazinczy Augusztus korának izlésével nem tartotta ellenkezőknek, de természetesen meg nem engedhette volna a maga korában és magyar költőnek.

A harmadik levélben Kölcseynek Csokonai verseiről irt birálatáról szólván, ezt mondja: »Csokonai felől igaza van Kölcseynek. *Lutulentus fluxit sed erat quod tollere vellem.*«[3] Azaz folyók a versek, de mégis sok a kivetni való bennök. [u. o. 230. l.]

Kazinczy két levelében említi Horatiusnak I. 9. epistoláját; mind a kétszer kiemeli azt a rendkívüli ügyességet, melylyel Horatius kevés szóban, minden dicséret vagy magasztalás nélkül és mégis melegen és eredményesen ajánlotta be pártfogoltját, Septimiust, Tiberiusnak.

Az egyik levél Kis Jánosnak szól s benne azt olvassuk: »Nem győzöm eléggé csudálni, hogy Horátz ajánlani akarván barátját, ezen felül: *dignum mente, domoque legentis honesta Neronis* és *Fortem crede bonumque,* semmit sem mond Septim felől, holott más a maga ajánlottát agyon magasztalta volna, — s az epistola mégis olly felette szép. [K. I. L. II. 45.]

A másik Berzsenyihez szól: »Vedd elő Horátzot — írja Kazinczy — és olvasd el elmélkedve ezt: *Septimius, blandi nimirum intellegit unus* . . . . jegyezd meg, hogy ajánl, hogy bővebeszédbe veszti el magát és mégis alig szóll valamit ajánlottának magasztalására. Szeretném, — teszi hozzá — ha valaki kilesne, hol imitáltam szerencsésen Horátz eme negligentiáját, hol nem.« [B. D. L. 139.].

Szerette Kazinczy az általa Széphalomnak keresztelt házát és kis birtokát Horatiusnak sabinumi jószágához hasonlítgatni. Még odaköltözése előtt, 1806. márcz. 14-én irja Csereynek, hogy »házán kész ajtó, ablak. Csak fel kell verni. Májusban benne leszek. Hoc erat in votis.« [K. L. V. IV. 83.]. Mikor pedig csakugyan beköltözött új lakásába, melyet nagy anyagi áldozattal épített,

[1] Sat. II. 6., 5. 14—15.
[2] Sat. I. 2. 69—71.
[3] Sat. I. 4., 11.

siet legkedvesebb barátjával, Kis Jánossal tudatni örömét és boldogságát. »Én jún. 10-én (1806.) ide költöztem . . . . Széphalom mintegy húsz házból álló praedium. A birtok kicsiny, de szép. Horátznak szavai: *Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus* etc.[1] egészen ezt a kis birtokot festik. Tibur és Praeneste nem lehetett szebb.« [U. o. IV. 199.]. Erre a levélre egy hó múlva Kis János így válaszol: »Hát már ezután Széphalmon fogsz lakni? A neve is szép, fekvése pedig, a mint leirásodból látom, épen bájoló. Egész szivemből örülök rajta, hogy Magyarországban, a hol olly sok szép tájékok vagynak, legalább ezt a Tiburt a Sors Horátzius lelkével biró Magyar Tudósnak adta.« [U. o. 229.]

Mily őszinte, meleg hang! Legfényesebb bizonyítéka annak az igazi, benső barátságnak, mely a két költőt mindvégig összekötötte.

Egy igen érdekes és egész egyéniséget jellemző nyilatkozat keretében él Kazinczy Horatius szavaival. A levél ugyancsak Kis Jánoshoz van intézve, mint meghitt barátjához. »Az én gondolkodásom Räthsel sokak előtt az Aristokratismus és a Messalianszok eránt. Sokak azt tartják, hogy csak a theoriám jó, a praxisom gonosz. De a ki megitélni akar, miért nem szóllít meg? . . . . Én a feleségemet nem azért vettem el, mert olly négy betű van a vezetékneve előtt, a mire Horátznak ezek a szavai illenek: *Gaudent praenomine molles auriculae.*«[2] [K. L. V. V. 403.]. Nincs okunk e vallomás őszinteségében egy pillanatig is kételkednünk. Eléggé bizonyítanak e mellett a tárgyalásunk későbbi folyamán említendő nyilatkozatok Kazinczynak neje iránt érzett igaz szerelméről és e szerelem boldogító és a bajokban vigasztaló erejéről. — Különben Kazinczy e sorokat abból az alkalomból írta, hogy b. Prónay László fiának egy nemes lelkű, fenkölt szellemű, de nem nemes leánynyal való házasságába csak költőnk közbenjárására egyezik bele.

Kazinczynak még néhány horátiusi idézetét kell felsorolnom. Különösen fontos és érdekes az egyik, mert a gyermekek nevelésében követendő elvre vonatkozik. Szentgyörgyi József debreczeni orvoshoz u. i. ezt írja 1806. júl. 24-én: »Azt hiszem, te azt fogod tenni Józsiddal, a mit Horátzal teve, a mint ezt maga írja a poéta, az atyja. »*Ipse mihi custos incorruptissimus* etc.«[3] s ez oda megy ki, hogy a theoria igen hasznos, de a praxis még hasznosabb. Példa, példa kell leginkább a gyermeknek, nem tanítás.« [K. L. V. IV. 235.].

B. Prónay Sándornak 1808-ban ezt írja:

[1] Sat. II. 6. 1.
[2] Sat. II. 5. 32.
[3] Sat. II. 6. 81.

»Non sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae.« Horat.[1]

A Horátzból vett két sor az 1790-diki Diaeta első heteire céloz, midőn mások rettegtek, szent hazafiságú atyád pedig rettegés nélkűl mutatta magát« [L. u. o. V. 338.].

Berzsenyinek 1809. decz. 12-én: »Az izlés nem egyenlő az olvasókban, mint a Horátz hasonlatossága szerént a vendégekben az asztalnál.« [L. u. o. VII. 145].

Id. b. Wesselényi Miklósnéhoz pedig 1810-ben így ír: »Cátó a gonoszt és rútat engesztelhetetlen haraggal gyűlölte s azért ćket Horátz fenelelkünek (atrox animi) nevezi.« [L. u. o. VII. 236.].

Itt említem meg azt is, hogy Kazinczy Molièreből fordított. »A bot csinálta Doktor« című vígjátékának illő mottójául Horatiusnak »Licet antestari?« szavait választotta. A levél, melyből ezt megtudjuk, Szentgyörgyihez van írva és bennünket érdeklő része így hangzik: »Készen van Molièrenek legelevenebb és leggefeyertebb darabja: Rigó Sámson avagy A bot csinálta Doktor«. Közli azután, hogy neki (t. i. Szentgyörgyinek) és Nagy Sámuelnek ajánlja és mottója: »Licet antestari?« Ez a mottó éppen a Játék bohóságához illik. Lássd Horátzot az ismeretes Egressum magna etc. kezdetű Satyrájában.« [L. u. o. III. 29.]. Nem hagyhatom említés nélkül azt, hogy Kazinczynak ez utóbbi utalása téves, a mennyiben Horatius fenti szavai a satirák első könyve »Ibam forte via sacra« kezdetű 9. satirájából valók, a melyben költőnk igen elmésen beszéli el, hogy a Via Sacrá-n tett sétája közben nem tud szabadulni egy kis poetától, a ki minden áron be akar jutni Maecenas társaságába és pártfogását kéri.

Kazinczy elkészülvén Goethe »Geschwister« című darabja fordításával, tudósítja Kis Jánost, hogy: »A Goethe Geschwisterjei ezt az inscriptiót kapják: A Testvérek, Dráma. — Kis János és Németh László barátaimnak.« És dicséretükre Horatiussal ezt mondja:

. . . . . animae, quales neque candidiores
Terra tulit, neque quis me sit devinctior alter.[2]

[K. L. V. III. 48.].

Kis Jánoshoz írt 1819. nov. 11-diki levele előtt ez a mottó áll: »*Credite, Pisones, isti tabulae fore linguam Persimilem* . . . .[3] [K. J. L. II. 292.].

VERSTANI KÉRDÉSBEN FELHOZOTT IDÉZETEK.

Horatius Ars poetica-jának a iambusi sorokra vonatkozó helye (253—258. sor.) sok vitára adott alkalmat. Arról van ott

[1] Od. III. 2. 19—20.
[2] Sat. I. 5. 41—2.
[3] Ars poet. 6., 7.

szó, hogy a jambusi sorokban állhat ugyan spondaeus, sőt anapaestus és tribrachys is, mint Terentiusnál, de csak a páratlan számú, tehát 1., 3. és 5. helyeken. Nem érdektelen, hogy Kazinczy, a ki mindenben Horatius utasításainak befolyása alatt áll, ez egyben a leghatározottabban ellene szegűl mesterének, a mikor említett törvényét nemcsak nyűgnek tartja, mely a költőkre nehezedik, hanem teljesen érthetetlennek is. Nyiltan kimondja, hogy épen oly szép a jambusi sor, ha a spondaeus páros helyen áll, mint ha a páratlanokon és sokkal szebb hangzású az, a melyben legalább két jambus három spondaeussal váltakozik, mint az a vers, a mely jambus, spondaeus, tribrachys, anapaestus és dactylus keveréke. Az ilyen vers úgy tűnik fel Kazinczynak, mint egy romlott óra szabálytalan ketyegése.

De beszéljen maga Kazinczy!

Először nyilatkozik e tárgyról a Virág Benedekhez írt, 1802. márcz. 31-én kelt levelében: »Mi a magyarban — írja — három nemű versificatiót ismerhetnénk jónak:

Első lenne, a Szabó és Virág módja szerént mért lábakra.

Második lenne, a Gyöngyösi és Zrínyi módja szerént, csak kádentziákra.

Harmadik, a Ráday módja szerént, midőn a vers kádentziára is verődik, de egyszersmind skandáltatik is. S ide tenném a Jambus liberrimust, vagy ha úgy tetszik nevezni, a Pseudo jambust, — ha értte bosszút érdemlek, a Kazinczi*á*nus jámbust! — mellynek abban áll törvénye, hogy az utolsó lábat oda nem vévén, másutt mindenütt jámbus vagy spondaeus, de trochaeus s pyrrhichius sehol sem állhat; az utolsó láb pedig megbocsáthatatlanul tiszta jámbus. (Ez a jámbus poltolék ezen a helyen a kadentzia helyettt.) Tudom én, mit mond Horátz: *non ut de sede secunda cederet*[1] etc. etc., s tudom, hogy mesterség dolgában a Régiek példáját szent religiositással kell követnünk; de mind a mellett nem tartom ragadománynak, érzésimet megkérdezni . . . A Jambusnak gravitás a charactere, s ehhez igen jól illik a sok spondaeus« [K. L. V. II. 467—8.].

Körülbelűl ugyanezt írja, de rövidebben, Döbrenteinek 1806. febr. 28-án: »Én és Dayka a jambus láb helyett az öt lábú jámbus versben széltében éltünk spondaeusokkal, csak arra vigyázván, hogy a két utolsó syllábában mindig tiszta jámbus legyem s e szerint ez vala schémánk: ⏑ – | ⏑ – | ⏑ – | ⏑ – | ∪ –, holott Horátz azt kivánta, hogy: »non ut de sede secunda «

Határozott állást foglal el Horatiussal szemben a 3 évvel később, 1809. okt. 29-én Rumy Károly György professorhoz intézett német levélben, a hol ezeket írja:

»Ich habe dieses Monath die Apologie meiner Jamben in

[1] (Jambus) commodus et patiens, non ut de sede secunda cederet aut quarta socialiter . . . . Ars p. 257—8.

einer Epistel an Berzsenyi, den Dichter, in Jamben geschrieben. Erlauben Sie, dass ich Ihnen sage, was ich hierüber denke. Die ersten Jamben waren iambi puri:

⏑ $\overset{1}{\underline{\ }}$ | ⏑ $\overset{2}{\underline{\ }}$ | ⏑ ‖ $\overset{3}{\underline{\ }}$ | ⏑ $\overset{4}{\underline{\ }}$ | ⏑ $\overset{5}{\underline{\ }}$ | ⏑ $\overset{6}{\underline{\ }}$ | .

Diese fesseln schienen den Dichtern unerträglich, und sie wechselten sie mit Spondaeen, aber nur in regione impari (nähmlich im 1., 3. und 5-ten Fuss) ab. Horaz tadelt den Plautus und andere Komiker, dass sie Spondeen auch in den 2-ten, 4-ten und sechsten Fuss Zutritt erlaubten. Doch der Jambische Fuss darf, der Meynung und dem Beyspiele des Horaz nach, durch Daktylen und Anapaesten, Proceleusmaton, wenn der Jambus in regione impari stehen sollte und in regione pari durch tribrachische Füsse ersetzt werden. Ich meine, dass ein Vers, in welchem wenigstens zwey jambische Füsse mit 3 spondeischen wechseln, weit angenehmer klingt, als der Vers in welchem Jamben, Spondeen, Daktylen, Anapästen und die Tribrachis: et pedes Proceleusmaton

⏑ – – – – – ⏑ – ⏑ ⏑

vorkommen: dass also: Szemér- | mes bá- | torsá- | god ál | tal el

⏑ ⏑ –

das Ohr weit mehr kitzeln muss, als das horazische: pavidum- |

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑

que lepo- | rem et ad- | venam | laqueo | gruem. So ein Vers wie dieser Horazische scheint mir nichts anders, als das Gepolter einer verdorbenen Uhr, welche ohne Aufhören fortschlägt.« [L. u. o. VII. 34—5.].

Hogy Kazinczynak igaza van-e vagy nem, az nem tartozik ide, mi mindebből csak azt látjuk, hogy mennyire finom érzéke és izlése vezeti őt minden itéletében, még akkor is, ha mintaképével Horatiussal kell szembeszállania. Bevallja, hogy a régiek példáját szent religiositással kell követnünk, de a kegyeletnél erősebb műérzéke és izlése, melyet sért »a horatiusi vers«; nem habozik tehát annak helytelenségét nyiltan kimondani.

NYELVI KÉRDÉSBEN FELHOZOTT IDÉZETEK.

Míg a jambusi sorokban megengedhető szabadságokra nézve, mint láttuk, Horatiussal szemben foglal állást, addig nyelvi kérdésekben Kazinczy teljesen egyetért a római költővel. Ő is, miként Horatius, elegans, új zengésű szókkal és szólásokkal gazdagította anyanyelvét; ez a görög nyelv szépségeit ültette át a latinba, Kazinczy a latin és német nyelvét a magyarba Sőt nyelvújító működését Kazinczy egyenesen, határozottan és világosan Horatius Ars poeticájával igazolta.

Erre vonatkozólag Cserey Farkashoz és Budai Ezaiáshoz egy napon, 1805. márcz. 31-én írt leveleiben nyilatkozik. Ime a nyilatkozatok:

a) »Az Aesthetikus írónak ezt kell kérdeni: Lehet-e nekem

így szóllani, hogy szóllásom elegans, energicus, új zengésű szóllás legyen? Horátz merő pajzánságból ezt: *ira abstinere,* így tette ki eggy helyt: *irarum abstinere;* minthogy a görögöknek ablativusok nincs és ők az ἀπο-t nem a dativussal, hanem a genitivussal construálják.« [K. L. V. III. 304.].

b) »Budaihoz pedig ezt írja: »Horátz minden ok nélkűl az ablativusi Constructiót görögösen, merő pajkosságból genitivusi constructióvá tette. Az ő hasonlatossága az erdő leveleiről,[1] a mellyek lehullanak, és a mellyeknek helyébe új levelek fakadnak, s az a Quodsi tam Graecis novitas invisa fuisset, jó leczke nekünk.« [L. u. o. III. 309.]. Ime az új szók csinálásának Horatius szavaival való igazolása!

Az Ars poetica ugyanezen helyére hivatkozik Kazinczy Kis Jánoshoz 1820. ápr. 1-én irt levelében: »Verseghy — úgymond — a maga Tiszta Magyarsága Előszavában világosan előadja, mit kiván ő a nyelv elővitelére nézve. Épen nem azt, a mit a mi Horátzunk tanít, hogy az Irók vigyék a nyelvet, s az idő az ő meréseik közül ezt s amazt usussá teszi, ezt amazt nem teszi, a mint az ő szabad kéjének tetszik, mert a Nyelvben ő a legfőbb Úr.« [K. J. L. II. 297.].

Rumy Károlynak azon vádjára, hogy stilusa keresett és természetellenes, Kazinczy azzal felel, hogy Goethere, Horatiusra és Báróczyra hivatkozik, a kiknek munkáit épen ez a választékos nyelv tette vonzóvá. »Azt is gáncsolja bennem (Rumy) — írja Cserey Farkasnak 1810. jún. 3-án — hogy: mein Styl hat etwas Gesuchtes, und wo mir der eigentliche Ausdruck nahe lag, suchte ich das ungewöhnliche etc. etc. Hát nem nyilván való érdem-e ez? hát mi teszi a Goethe, Horátz és Báróczy írását olly anziehenddé? [K. L. V. III. 495.].

Tatay Jánoshoz írt levelében is Horatiusból idéz Kazinczy nyelvi kérdésben. »Legyetek rajta, — úgymond — hogy nyelvünk bennetek Bossueteket, Fénélonokat találhasson. Telegdi, Pázmán, Káldi már szerencsével elkezdték futni a pályát. Induljatok utánnok s az, a mit Horátz a jólírásnak kútfeje gyanánt tekint (Epist. II. 3., 309.) menjen előttetek mint világosság oszlopa.« [B. D. L. 149. l.]. Az Ars poetica e verse így szól:

»*Scribendi recte sapere est et principium et fons.*«

Horatius példájával érvel Kazinczy Döbrentei ellenében az idegenszerűségek mellett. »Döbrentei — írja Toldy Ferenczneк 1827. ápr. 2-án — így okoskodik: Terentz, Virgil, Horátz igen is elhinték írásaikat graecismusokkal. De Horátz menti magát (ezért-e?) jele, hogy vádoltatott. S ez Döbrenteinek elég. Tovább kellett volna mennie és ezt mondania: vádoltatott és megigazitá vétkeit?« Döbrenteinek több a Horátz vádlója, mint a vádlott Horátz!« [K. K. L. 77.]. Igen elmés czáfolat.

[1] Ars poet. 60—63. Ut silvae foliis . . . . . nos nostraque.

Végre Földi Jánosnak nyílik alkalma Horatiusnak egy már másutt is idézett mondását megemlíteni, a mikor t. i. Kazinczyval polemizál arról, hogy bizonyos hangoknak gyakori előfordulása elrútíthatja-e általában a nyelvet? Kazinczy szerint ugyanis a sok »*e*« hang elrútítja a magyar nyelvet. Földi ez ellenében például hozza fel a héber nyelvet, a hol sok a gutturalis *ch*; a németet, a hol sok a mássalhangzó-torlódás, a magánhangzókat pedig sokszor elnyelik; de azért senkinek sem jutott eszébe ezen segíteni. Azután a görög nyelvre hivatkozik, hogy abban meg sok a j hang; ma ezekből, sőt még az *η*-ból is *í* lett. »De a régi görögnek — úgymond — nem jutott eszébe a sok j-t kiküszöbölni. Sőt inkább ezen hangok (t. i. *αι*, *ει*, *οι* stb.) mondatták ő rólok a régi Rómaiakkal is ezt: Graecis dedit ore rotundo Musa loqui.« [K. L. V. II. 234.].

c) Horatiusi tanulmányok.

E fejezetben a Kazinczy-levelezés azon adatait ismertetjük, a melyek felvilágositást adnak nekünk arra nézve, hogy Kazinczy és a levelek írói közül mások, mint Virág és Berzsenyi mennyire és mily korban tanulmányozták Horatiust, s mennyiben tartották egymást és vallották magukat követőjének, vagy mint ők mondják imitatorának. Azok után, a miket Horatius hatásáról már elmondottunk, előre is sejthetjük, hogy mind a hárman nagy buzgón és kitartó szorgalommal olvasták és tanulták munkáit; azt is eltalálhatjuk, hogy Kazinczyra főleg epistolái, Virágra inkább ódái hatottak, Berzsenyibe pedig valósággal Horatius lelke költözött. Mindazonáltal nem lesz érdektelen meghallgatni magukat a költőket, a mint a maguk és egymás viszonyát a nagy római költőhöz megjelölik.

Kezdjük Kazinczyn. — 1793-ban ezt írja Kis Jánosnak: »Ó be sokszor öltöztetett engemet az inasom köpenyegébe oktalan Tanítóm, hogy oskolai penzumom helyett lopva Horatiust és Theokritust tanultam.« [K. L. V. II. 297.].

S nem egészen hasonló vallomást tesz-e 1808-ban Berzsenyi, mikor így ír Kazinczynak: »Hogy Orthographiám és interpunctióim hibásak, igen tudom, oskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horátzzal és Gessnerrel társalkodtam; korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam.« [U. o. VI. 148.].

Ime két zsenge ifjú, a kiknek költői lelke a száraz tanulmányoktól a nagy példák képzeleti világába menekül! A különbség csak az, hogy míg az egyik e mellett, úgy látszik, nem hanyagolta el a tudományt sem, addig a másiknál ez »oskolai tudományának« rovására történt.

Tény az, hogy Horatius mindkettőjükre mély és örök hatást tett. Berzsenyi költészetét mindvégig ő inspirálta, s a »magyar Horatius« majdnem túlszárnyalta mesterét. Kazinczy már korán

felismeri nagy tehetségét és azt írja 1803-ban Kis Jánosnak: »Kérd őt, hogy az Ódák útjáról el ne térjen. Az őtet eggykor főpolczig vezeti. Virágon kívül nincs eggy poétánk is, a ki a Horátz lantjának méltóságát érzette volna.« [U. o. III. 48.].

Kazinczy maga csak epistoláit igyekszik utánozni, de folyton olvasta műveit. Horatius és Vergilius enyhítették fogsága szenvedéseit, mint anyjához a fogságból írt e szavai bizonyítják: »Római Klasszikusokért esedeztem és így Horáczot, Virgilt kaptam.« [U. o. III. 399.]. — 15 év múlva, 1810-ben pedig ezt írja Csereynek: »Horátz nékem iskolai esztendeim olta mindennapi Breviariumom volt.« [U. o. VII. 52.].

Csereyhez írt levelei egyikében olvassuk azt is, hogy a ki Horatius epistoláit kevésbé szereti, érti és tanulta mint ő, éppen ott fog nem szépet lelni, a hol ő Horatiust »nem mint Plagiarius, hanem mint imitator kiírja.« [U. o. VII. 20.]. — Mikor pedig egyik levelébe egy adomát sző, Horatiust hozza fel mentségül, a ki »gyakorta illy frivolus historiácskákkal rekesztette bé leveleit. Hadd kövesse!« (Sipos Pálhoz; VII. 77.). Hasonlóan Horatiusra hivatkozik, mikor igazolni akarja, hogy Jankovichhoz írt epistolájába egy mesét szőtt a malaczról. »A Quinque dies tibi pollicitusban is épen így van két bohó történet beszéllve, s nem átallom kimondani, hogy ezzel a semmivel, a Musa pedestrisnek ezzel a kis ihletésével inkább meg vagyok elégedve, mint sok fellengezni akaró darabommal. Nem szerencsétlen játéka a poétai launénak.« Majd meg: »Horátznál sem minden epistolának van egy tónusa, s tónus és tárgy a poétai levélben is különbözhetnek, mint a prózaiban.« (Toldy Ferenczhez; K. K. L. 123., 125.).

Miként, mint előbb láttuk, Kazinczy Berzsenyit tartá horátiusi léleknek, úgy Berzsenyi, mintegy viszonzásul, ezt írja Kazinczynak: »Ki hatott még olly méllyen a régiség lelkébe, mint te? Ki tudja Horátz ajakait a nagy világ nyelvével olly édes harmóniába vonni, mint te?« [K. L. V. VII. 85.]. Úgy látszik, a legnagyobb dicséret, melylyel egymást illethetik az, ha Horatius méltó tanítványának mondják egymást.

Virág Benedek is büszkén vallja magát annak. »A deák Horátziusnak, a mennyire tőlem kitelhetik, imitatorja, — de nem servum pecusa — akarok lenni.« [U. o. II. 465.].

Igen érdekes és jellemző az a nézetváltás, mely Kazinczy és Guzmics, pannonhalmi apát közt Horatius »religióját« illetőleg történt. — 1827. aug. 21-diki levelében ezt kérdi Kazinczy Guzmicstól: »Mit tartasz Horatius religiója felől, mely félig meleg religio volt, félig vallástalanság?« Kérdésére aug. 20-án így felel Guzmics: »Soha én egyes személy religiójáról nem ítélek; annál kevésbé egy költőjéről, csupán annak költeményei után, melyekből ítélni kellene. Hor. a legreligiosusabb és legvallástalanabb ember volna egyszersmind; mert Bacchus és Venus telhetetlen barátja, majd esküdt ellensége.« Ez a felelet Kazinczyban, — mint okt.

24-iki levelében olvassuk — azt a meggyőződést keltette, hogy: »Horátz religiója és az övé eggy: — *a szivé.*« [G. I. L. 128., 130. és 131. l.].

II. FEJEZET.

A Vergiliusra vonatkozó helyek.

P. Vergilius Maro azon római költők egyike, a kiknek hatása folytonosan tartott. A középkorban, midőn a keresztyénység teljesen homályba borította a római pogány költészet emlékeit, nehogy akadályúl szolgáljanak megszilárdulásában, az egyetlen Vergilius volt az, a kinek neve és költészete mindvégig ismeretes volt és hatott. Tudjuk, hogy erre a kiváltságra híressé vált IV. eclogájával szolgált rá, melynek jóslatában egy születendő fiúról, a ki az aranykort hozza vissza, a papság a Megváltó születésének megjövendölését látta. Vergilius ekként nem a pogány költő volt a középkorban, hanem a próféta, kinek alakját a mysthicismus fátyola fedte. Így érthető, hogy Dantet Vergilius kalauzolja a keresztyény pokolban, s a renaissance költői nemcsak mint epikust tartják leginkább követendő példának, hanem némelyek, mint Vida Jeromos, tőle akarnak tanulni poetikát is. A föltámasztott Aristoteles és Horatius számot tevő versenyre kelnek ugyan vele, néha talán föléje is kerekednek, de hatását elnyomni egy perczre sem tudják.

Ilyen szakadatlan hatással volt Vergilius a magyar költészetre, illetve költőkre is egészen a jelen század közepéig, midőn a nemzeti, sőt népies irány a klasszicismust végkép kiszorította. Közvetlenül Tasso, de közvetve Vergilius hatása alatt állott elő első nagy epikusunk: Zrínyi Miklós, kinek Szigeti veszedelmében nyomról-nyomra kimutathatók a Vergiliusból vett motivumok, képek és kifejezések; és habár Gyöngyösi éposai már sokkal inkább mutatják Ovidius tanulmányozásának nyomait, nincs okunk ebből Vergilius hatásának megszüntére következtetni. Ez csak azt jelenti, hogy Gyöngyösi lelkének, lyrai természetének és regényes tárgyainak jobban megfelelt Ovidius könnyű Musája, mint Vergilius fensége.

De mindennél fényesebben bizonyítja a hatás folytonosságát az a körülmény, hogy mikor a múlt század második felében irodalmunk újra ébred és az elnyomott renaissance életre kel a deákosok iskolájában, ez iskola legelső képviselői, megalapítói: Rájnis és Baróti Szabó legelső feladatuknak tartják Vergilius éposát és eclogáit magyarúl adni nemzetük kezébe; míg Horatius lelke csak később Virágban és Berzsenyiben éled fel. Rájnis legelőbb készűl el fordításával, de nem adja közre; Baróti Szabó Dávid, Bacsányi buzdítására, lázas sietséggel dolgozik az Aeneis fordításán, hogy kiadásával megelőzze Rájnisot, a mi sikerűlt is neki. Ismeretes a vita, mely e miatt Révai és Bacsányi közt

lefolyt. Rájnis a Georgica-ból is fordít. E kettőn kívül harmadik fordítója is akadt Vergiliusnak a múlt század végén id. báró Ráday Gedeonban. De ő csak néhány eclogáját fordította, és az Aeneisből egyes részleteket. Maga Kazinczy is lefordítja a Georgica IV. könyvének egy részletét.

Mind a négy fordításról szó van a Kazinczy-levelezésben; legbővebben Rádayéról, minthogy az ő munkái Kazinczy Orpheusában láttak napvilágot.

Nem ritkán találkozunk e levelekben Vergiliusból vett idézetekkel sem, verstani és aesthetikai kérdésben, vagy az Arcadia-pörben. Legnagyobb részük Kazinczy és Horváth Ádám leveleiben található. Értesülünk arról is, hogy Kazinczy ifjúkori olvasmánya Horatius mellett Vergilius és Theokirtos idylljei voltak — és hogy Kisfaludy Sándor nem kevésbé kedvelte Vergiliust.

Adataink részletes tárgyalásában azt a sorrendet követjük, a mit Horatiusról szóló fejezetünkben; szólunk tehát először a fordításokról, azután az idézetekről és végül a Vergilius-tanulmányokról.

1. Fordítások.

α) B. id. Ráday Gedeon részfordításain kezdem. 1788. jún. 12-én azt írja Kazinczynak Pestről, hogy majd küld neki »Vergiliusból bizonyos fordítást hexameterekkel, mind az Eclogáiból, mind az Aeneisből.« [K. L. V. I. 187.]. Azután majdnem két évig nem hallunk a fordításról semmit. Csak 1790. augusztus elején értesíti Kazinczy Rádayt, hogy: »A Metastasioból utánna fordított Nyögdétskelő Szeletskét Orpheusa 3-dik darabjába bétette Vergiliusnak első Ecclogájával.« [L. u. o. II. 92.]. — Néhány nap múlva — aug. 15-én — Kazinczy újabb munkákat kér a bárótól az Orpheusba: »Itt nincsen semmim — írja — Nagysádnak munkái közzűl a többi Heftekre, az eggy Demeter nevezetű Vergiliusi Ecclogán kívűl: minekokáúl kérem alázatosan Nagyságodat, hogy Gyűjteményembe némelly darabokat küldeni méltóztasson.« [L. u. o. II. 95.].

Ráday maga két következő levelében tesz említést az Orpheusban közzéteendő eclogájáról. Aug. 21-én írja Kazinczynak: »Ha az Vergilius első Ecclogája nevem alatt fog is bémenni az Orpheusban, nem bánom .... [L. u. o. I. 97.]; de már aug. 30-án arra kéri, hogy: »a Virgiliusból való fordittása N. Y. alatt mennyen bé.« [U. o. II. 103.] — Abból a tartalomjegyzékből pedig, a melyet Kazinczy Döme Károlyhoz 1791. ápr. 1-én írt levelébe igtat, megtudjuk, hogy az Orpheus »7-dik füzetének 6-dik darabja Virgil kezdete négysorú stróphákban Rádaytól.« [U. o. II. 181.]. Ráday t. i. Vergilius Aeneisét alexandrinusokban fordította.

β) Ugyanezen levelében említi Kazinczy azt is, hogy az Orpheus 8-dik füzetében meg fognak jelenni »*Rájnisnak* töredékjei a Virgil Aeneiséből.« [U. o. II. 182.]

A Rájnis és Szabó közti versengésről Kazinczy emlékezik meg Kis Jánoshoz írt levelében — 1809. jún. 19-én ekképen: »Batsányi, Rájnis és Szabó között gyúllasztotta a tüzet, s megkapván Landerertől újságképében a Rájnis által le fordított Virgil Ecclogájának eggy árkusát, Szabót arra birta, hogy ugyanazt az Ecclogát, minekelőtte még a Rájnisé megjelenne, szem előtt tartván a Rájnis fordítását, dolgozza, s igyekeznék még jobban fordítani, hogy Rájnis elszégyeníttessék. [L. u. o. VI. 189.].

Rájnis Georgica-fordítását biráló szavakat olvasunk Kazinczynak két Kis Jánoshoz írt levelében: »A Zirczi Cisterciták Apátja, Dréta Antal, Rájnisnak Virgili Georgiconát a legpompásabb kiadásban akarja kiadni . . . . Sokat vártam a Rájnis Virgili Georgiconjától, mert 1786 olta dolgozott rajtok s rosszabbak mint a Szabó Aeneisze.« Így szól az első levél. A másik pedig így: »Rájnisnak Virgili Georgíconait nyomtatják. Szegény Rájnis! Neve el lesz temetve ezen nagy gonddal készített szerencsétlen munka által.« 1813. febr. 10. és júl. 13. — K. J. L. II. 73 és 86.].

β) Baróti Szabó Dávid fordítására vonatkozólag három adatot idézhetek. Megtudjuk az első kettőből, hogy a fordítás két év alatt készült el, a harmadikból pedig, hogy Pyber Benedek költségén jelent meg és Virág »nagyon szépnek« tartja.

Az illető helyek itt következnek:

Virág 1805. márcz. végén így ír Kazinczynak: »Szabó Dávid leveléből értem, hogy az Ecclogákat lefordította; és már Eneis VII-dik könyvébe fogott, s esztendő illyenkorra elvégzi.« [u. o. III.306.]. — És valóban, Szabó fordítása egy év múlva készen volt. Takács József értesíti erről Kazinczyt 1806. júl. 15-én: »Gondolom — írja — híreddé lőn, hogy Baróti Szabó Dávid két esztendők alatt magyarra fordította Virgil Eneisét. Gyönyörű munka. Ez is sajtóra várakozik. Talán Pyber Benedek nem tiltja tőlle költségét.« [K. L. V. IV. 223.].

Pyber nem is tiltotta és az Aeneis megjelent 1810-ben. Virág így nyilatkozík róla: »De hát Virgilius Eneise nem szép-e magyar hexameterekben? Soha nem adhatott jobb dolgot Pyber Szabónak, ez sem annak nagyobb hálát.« [U. o. VII. 370.]. — Kazinczy — mint láttuk — sokkal szigorúbb birája volt Szabó eme fordításának.

δ) Már az általános bevezetésben megemlítettem, hogy *Kazinczy* az Aeneisnek csak egyetlen phrasisát fordította magyarra. Döbrenteihez írt levelének erre vonatkozó helye így hangzik: »Bal tüzeket lobbant a nagy Zeusz!« Virgilben felakadtam ezen véghetetlenűl szép expressión: Jupiter intonuit laevum. Hogyan kellene ezt magyarul kitenni? kérdém. Sok ideje kész volt a phrasis. Vártam az időt, hogy elmondhassam, s ime itt van, s örülök neki, hogy most elmondhatom.« [L. u. o. VII. 353.].

A mi a fordítást illeti, nézetem szerint épen nem sikerűlt,

még kevésbé pedig érdemes arra, hogy szerzője Döbrenteivel oly nagy örömmel tudassa.

Többet fordított Kazinczy Vergilius másik munkájából: a Georgicaból. A IV. könyv 464—527. sorainak fordítását összes munkái között ily czímen találjuk meg: Orpheus és Eurydice. Ercsei Dánielhez küldötte meg 1819. május 2-iki leveléhez mellékelve, de ítéletét kéri róla. »A hiatusokat nem mentem — írja —; »hiatus mihi intolerabilis auditu«: ezt mondja Heyne a Pindar Előszavában.«

2. Vergiliusból vett idézetek; biráló és aesthetikai megjegyzések.

α) Verstani kérdésben felhozott idézetet két levélben találunk. Az egyik Horváth Ádámé, a ki arra hozza fel példáúl az Aeneis egy sorát, hogy a sok caesura mennyire emeli a hexameter szépségét: »Mennél több caesura vagyon valamely vers sorban, — írja Kazinczynak — annál szebb a vers: mert az a jele, hogy nem úgy van össze toldva-foldva a vers, hogy az valamelly erőszakos öszve rakást mutasson; milyen szép már ez Vergiliusban!: Isonu- | ere ca- | vae gemi- | tumque de- | dere ca- | vernae.[1] Hogy minden Hexameterben három caesura legyen, Virgilius nagyon is megtartotta.« [U. o. I. 251.]. — Igen helyes és finom érzékre valló megjegyzés különösen az, hogy a caesurák a versnek egységet adnak és megszüntetik az »összetoldottság« látszatát.

Hasonlóan kifogástalan Dessewffy József grófnak az a megjegyzése (1808. jún. 8.], hogy »a hexameterben bizonyos proportio uralkodik a daktylusok és spondaeusok között.« »Ez a proportio — folytatja — alkalmasint megvan nálunk; p. o.

»At pater omnipotens faecundis imbribus aether
Conjugis in dulcis gremium laetus descendit et omnes
Magnus alit magnos, commixtus corpore faetus.« Virgil.

Szerte hatalmas Atyánk hármas képében az égből
Nőszö Föld, felesége nyitott kebelébe lehúlván,
Egyveledik, termeszt és mindenek élnek alatta.«

[U. o. V. 477.].

β) Horváth Ádám leveleiben még néhány megjegyzést találhatunk *Vergilius stylusára* és az Aeneis keletkezésére vonatkozólag; egyik levele elé pedig Vergilius három sorát teszi mottóúl. Lássuk csak!

1789. április 17-én ezt írja Bacsányinak: »Ha Orator volnék, szeretném a Virgilius stilussát a kötözeteken kívűl . . . . Virgiliust most is olvasom, mindennap jobban-jobban ismergetem, sőt ollyanokat látok benne, a mellyeket Nagy Tudósaink sem tudtak semmire betsülni.« [U. o. I. 331.], Kár, hogy nem mondja meg, minő sajátságokra czéloz; magunktól ki nem találhatjuk.

[1] Aen. II. 53.

Ugyanezen levél végén dicsérőleg nyilatkozik Vergiliusnak arról a lelkiismeretes buzgalmáról, mellyel Aeneisét írta. »Tudom, — úgymond — hogy Virg. sokáig és nagy reá feküvéssel írta az Eneist, ki is tetszik minden sorából.« [I. 333.].

Érdekes megjegyzése az is, hogy az epos személyei, ha tünődnek, magokban panaszkodnak, ne historizáljanak, ne úgy intézzék szavaikat, mintha másnak beszélnének, hanem mintha az Istenen kívül senki se hallaná. »Nézd meg bár — mondja tovább — Virgiliusban, melly szépen tünődik a bosszankodó Junó, úgy: hogy lehetetlen azt másképen tsak képzelni is; s még is bele van rejtve a Historia.« [Kazinczyhoz 1789. okt. 14.; — u. o. I. 499.].

Egy másik levele elé pedig mottóúl odateszi az Aeneis VI. éneke 638. és 645—6. sorait:

»Devenere locos laetos et amoena virecta . . .
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obliquitur numeris septem discrimina vocum.«

[U. o. I. 529.].

δ) Kazinczy Édes Gergelyhez írt egyik levelébe fontos megjegyzést sző Homeros és Vergilius eposainak fordításait illetőleg. »Az *Ἔργα καὶ ἡμέραι* a tanúlt előtt azért nem fogja szerencséjét csinálni, a miért a Csokonai által lefordított Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak megégetnie. Némelly munka nem szenved fordítást. Az t. i., a hol az érdem nem a dologban, hanem a felette gondosan válogatott szókban és csinos beszédben áll. Én Vossnak német Homérját és Virgiljét nem olvashatom; pedig hivebb, szerencsésb fordítást nem képzelhetni.« [U. o. III. 93—94.] Ime Kazinczy szerint Homerosnál nem a tárgy a fontos, hanem a nyelv és forma. Mindenesetre túlzó felfogás, de Kazinczytól érthető, a ki mindenben a külső forma szépségét bámulta, kereste és kivánta.

δ) Kézy Mózes[1] azt írja Kazinczynak, hogy »Virgilius Ecclogaji többnyire alkalmatosságokra irattak.« [1807; — u. o. IV. 514.].

ε) Abban az irodalmi vitában, mely a Kazinczytól *Csokonai* síremlékére ajánlott felirat: *Et in Arcadia ego!* körül a széphalmi mester és az eladdig barátságos debreczeni írók közt 1806—7-ben lefolyt, szintén jutott némi szerep Vergiliusnak. Kazinczy ugyanis a felirat helytelen értelmezése ellenében Vergiliusból hozott fel érvet, idézve egyik eclogajának két sorát. Másrészt Fazekas a debreczeniek részéről a vita hevében Vergiliusnak egy sorát vonatkoztatta Kazinczyra, a melyből azt lehetett érteni, hogy Kazinczy futó bolond.« A levelekből azonban, melyekben mindezekről szó van, nem tűnik ki, hogy a sértő hexameter melyik volt, még csak azt sem tudjuk meg, hogy az eclogákból való-e, vagy az Aeneisnek egy sora.

A levelek erre vonatkozó helyeit időrendben soroljuk fel.

[1] Sárospataki tanár.

Az első levél, melyben e vita említve van, 1806. szept. 8-án kelt. Kazinczy írja Kis Imrének: »Hogy ha Arcadia egyenesen szamarakra emlékezteti az embert, mit tehet Virgilnek ez a verse:

Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares et respondere parati.[1]

[U. o. IV. 309.].

A második két héttel utóbb Csereyhez van intézve. »Most ismét ment eggy hosszacska Aufsatz Kultsárhoz a Csokonai sírköve iránt. Debreczen nem tudja, mit akar a márványon az Arcadia? s csak azt tudja, hogy az derék marhalegelő volt, kivált szamarakra. Azt feleltem nekik, hogy miért nevezi hát Virgil a két kedves éneklőt: *Arcades ambo* etc.? [U. o. IV. 320.].

A következő év nyarán már-már végigküzdötték a harczot és szent a béke Széphalom és Debreczen közt; de a barátságnak köztük örökre vége. Bizonyítják ezt Kazinczynak 1807. júl. 9-iki és okt. 5-iki két levelének csaknem azonos szavai, melyekben a mester világosan hirdeti a békét. »Fabula peracta est; — írja Szentgyörgyinek — ha én léptem túl a zsinóron, ha én vitattam a nem-igaz állítást, lakolni fogok az egész maradék előtt. Azonban, hogy szivemben nincs elkeseredés azon két Antagonista iránt, a kiknek karteljeket elfogadtam, mutatja a Laudon Arcadiája felől szóló czikkely és azon levelem, mellyben Fazekas Úrnak a maga s társai nevekben nékem küldött ajándékkönyvet megköszöntem. Fazekas úr láthatja abból, hogy Virgilből vett marha citatiója s a galád hazugságocska — (ezek voltak a Kultsár Úr által kivont szók) — el vannak felejtve.« [U. o. V. 72.].

Ugyanezt írja Fazekas Istvánnak is és így folytatja: »De az Úrral való létem ólta tanultam meg eggy olly tanult embertől, hogy Fő Hadnagy Úr Sonkeszt és egy más Őrjöngőt emlegetett a maga Replicájában. Azt én nem tudtam, mikor a Virgil verse tűzbe hozott. Az Fő Hadnagy Úrnak nagy szerencséje. Tűz és felgyuladás nélkül hallottam illy későn a magyarázatot. Most minden emotio nélkül azt mondhatom reá, hogy Debreczentől egyebet várni nem lehet.« Ők nem tudják, mi a vitatkozás módja s ez a durva sértés csak megerősíté Kazinczy hitét, hogy a vitában ő maradt a győztes. [U. o. V. 177.].

Itt kell említenem még Cserey leveléből ezen szavakat: »Tőkés éppen ma ment el Utazásaira, különösen tisztel tégedet és kért, írjam meg néked Virgilnek ezen versét:

»Pan etiam Arcadia mecum si iudice certat,
Ambo florentes . . . . . Arcades ambo.«

[U. o. IV. 385.].

[1] Ecl. VII., 4—5; Corydon és Thyrsis.

3. Vergilius-tanulmányok.

Kazinczy tanulmányaira vonatkoznak adataink. *Gessnerhez* írt levelében, melyben arról értesíti a német költőt, hogy idylljeit fordítja, többek közt ezt írja: »Seit den letzten Jahren meiner Kindheit horchte ich dem süssen Gesang der Schäfermuse zu. — Ich las alle Eclogen, die ich nur fand . . . Meine Lieblingsdichter waren Virgil und die Griechen. — Vor drei Jahren fieng ich an den Theokrit der Deutschen zu kennen. Ich fieng an dem Theokrit und besonders dem Virgil untreu zu werden. Er ward mein Freund, meine tägliche Gesellschaft.« [U. o. I. 38.]. Kazinczy tehát 1779-ig, 20 éves koráig, Theokritos és Vergilius idyllikus költeményeit olvasgatta. Gyönyörűséget talált a pásztor-múzsa édes hangjaiban, de ekkor megismerte Gessnert, neki adta az elsőbbséget amazok előtt és hűtelen lett ifjúkori ideáljaihoz.

De még sem teljesen. Talán csak a német költőnek akart e nyilatkozatával hízelegni. Hiszen Kézy Mózesnek egy 25 évvel későbbi, 1807-iki levele arról értesít bennünket, hogy Kazinczy még mindig tanulmányozza Vergiliust. Kézy ugyanis Vergilius munkáinak drága Heyne-féle kiadását küldi meg neki. [U. o. V. 223.].

II. A Sallustiusra vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezésnek az a 41 helye, melyet e fejezetben ismertetni akarok, egynek kivételével mind Kazinczy Sallustius-fordítására vonatkozik. Látni fogjuk e fordításnak, a mely valóban mintaszerű és maig is egyike legkitünőbb fordításainknak, — egész keletkezését, annak minden fázisát. Látni fogjuk, hogy Kazinczy még börtönében kezdte munkáját, de minthogy tentát nem kapott, a kész részleteket emlékezetében tartotta és csak 1802-ben írta le; megtudjuk, hogy 1807 végére készül el vele először; értesülünk arról, hogy tőle telhetőleg mindent elkövet, hogy fordítása alapos és mintaszerű legyen. E czélból megszerzi a legjobb német kiadásokat, sőt a francziákat is; felhasználja ezek jegyzeteit; megszerzi a német fordításokat is, sőt hasznát veszi a róluk megjelent birálatoknak is. E mellett soha sem tud megnyugodni az eredményben. Több mint 30 éven keresztül folytonos gondja e fordítás. Számtalanszor átjavítja, egészen újra dolgozza, mert hiszen ez életének legkedvesebb munkája s ettől várja a művelt érzéküek elismerését. Sorsa nem engedte megérnie e dicsőséget. A halál elragadta, még mielőtt Sallustiusa napvilágot látott. A fordítás kéziratban maradt hátra és kiadása a Tudós Társaság feladata lőn.

Minderről világos képet fog nyújtani az adatok időrendben való felsorolása.

Az első dátum 1802. február 28. E napon írja Kazinczy Nagy Gábornak: »Ha szabad ismét koldúlnom valamit, eggy Sallustiust kérnék.« — Alatta ez áll: Nota Ér-Semjénbe: Sallustius | kiküldet. 4. Mart. 1802. Ez Nagy Gábor írása. [K. L. V. II. 460.].

Kazinczy tehát rövidesen megkapta a kért könyvet. — Hozzá is fogott munkájához. Legelőször is a fogságban készült részleteket vetette papirosra. Erre vall a második, 1802. aug. 6-iki adat. Ezt írja u. i. gr. Teleki Sámuelnek: »Sallustot akarom fordítani. — Fogságomban, hol nem vala szabad írnom, enyhületet nyertem némely szép darabjainak magyarrá tételében, s ezen próbáim közzül egy-kettő úgy megmaradt emlékezetemben, hogy kiszabadulván, papirosra tehettem. Imhol vannak ezek a töredékek.« [U. o. 484.].

Úgy látszik azonban, hogy munkájában szünet állott be. Erre mutat az, hogy leveleiben öt éven keresztül szóba sem kerül Sallustius. Csak 1807. nov. 21-éről van ismét adatunk. Kézy Mózes küld neki a sárospataki könyvtárból két régi XV. és XVII. századi Sallustius-kiadást e sorok kiséretében: »A mi Bibliothekánkba nints meg a Sallustiusok között a Havercampé; sem az, a mely kiadatott in usum Delphini, tsak ezen kettő találtatik: Sallustii quae exstant etc. etc. Recensuit diligentissime, et Adnotationibus illustravit Gottl. Cortius. 4⁰ Venetiis 1437. — ez igen jó kiadás. — Sallustii opera cum selectissimis variorum observationibus et accurata Recensione Ant. Thysii. — 8⁰ Maiori Lugd. Bat. 1649.« [L. u. o. V. 223.].

Ekkor, novemberben Kazinczy már minden idejét a fordítással töltötte. »Nagy kárát vallám Novemberben, — írja decz. 7-én Nagy Gábornak — hogy itt nem volt a Thesaur. Erud. Schol.[1] Sallustot fordítván akkor.« [U. o. V. 234.].

Munkáját deczemberben folytatja. Jó alkalom volt neki neje távolléte; szakadatlanúl dolgozhatott. — Ezt Rumy K. Györgyhöz decz. 17-én írt leveléből tudjuk meg. »Ich habe Ihnen so lange nicht geschrieben. Aber die Lese, Sophiens Überziehen nach Kázmér und die ewigen Besorgnisse haben mich ganz aus meinem Gleise gebracht. Ich benutze aber ihre Abwesenheit, und arbeitete die ungarische Übersetzung des Sallust, woran ich noch während meiner Gefangenschaft, aber freilich nur mit dem Kopfe, nicht auch mit der Feder arbeitete, nun ganz aus.« [U. o. V. 248.].

Ez a nyilatkozat nem egészen világos, sőt kétértelműnek modható. Érthetné valaki úgy, hogy Kazinczy neje távolléte alatt elkészült az egész Sallustius lefordításával, de én oly értelmet vagyok hajlandó ez utolsó mondatnak adni, hogy a költő csak azon részeket mondja egészen kidolgozottaknak, a melyeket gondolatban már fogsága idején lefordított volt. — Magában a szövegben mi sem mond ugyan ellent az ellenkező felfogásnak, de igenis megerősítik állításomat mindazon adatok, melyeket a fordító későbbi levelei szolgáltatnak. Ezekből világosan kitűnik, hogy Kazinczy a következő három évben mindvégig dolgozott és javított fordításán. Ime ez adatok:

1808. ápr. 8 án így ír Nagy Gábornak: »Sallustnak fordí-

[1] Fabri: Thesaurus Eruditionis Scholasticae.

tásába elegyedvén, kivált Fábrira elmúlhatatlan szükségem van. Ha érette jelenteni fogja magát valaki Semjénből, méltóztassék kérem alázatosan általaladni.« — A levél után 27 könyv jegyzéke következik, melyek között ott találjuk »Fabri: Thesaurus Erud. Scholast. 2 tomus.« Ez a 27 könyv mind Kazinczyé, a ki azokat Nagy Gábornak megvételre ajánlotta, de ez nem vette meg. [L. u. o. V. 385.].

Nagy Gábornak a levél alá írt jegyzete szerint a könyvek április 29-én elküldettek a semjéni prédikátor útján tulajdonosukhoz. De a Thesaurus és a Kézytől kapott két régi Sallustius-kiadás, — melyekről felebb szóltam — nem volt elég segédkönyv a lelkiismeretes fordítónak. A legnagyobb fáradsággal és anyagi áldozatokkal megszerzi a németországi összes jelesebb kritikai kiadásokat és kitünőbb fordításokat, sőt az egyik német fordításról megjelent kritikát is elolvassa, hogy annak megjegyzéseit esetleg a maga hasznára fordíthassa. — A könyvek beszerzésére Rumy professort kéri föl, mint a ki úgyis összeköttetésben áll a bécsi könyvárússal. »Sie schreiben nicht selten an Doll, — írja neki 1809. nov. 27-én. — Werden Sie wieder an ihm schreiben, so bitte ich Sie sehr, ersuchen Sie ihm, dass er Ihnen folgende Uebersetzungen von Sallust schicken möchte: die von Abbt, Meissner, Schlüter, Weinzirl. Die Fröhlich'sche, Höck'sche besitze ich schon. Ich möchte das zukünftige Jahr mit meinem Sallust fertig werden. *Es ist Pflicht für einen Uebersetzer alle Übersetzungen, die da sind, zu consultiren.* Oft lernt man auch aus der schlechtesten sehr viel.« [U. o. VII. 99.].

Ime Kazinczy saját nyilatkozata a jó fordító kötelességeiről.

Mikor e sorokat írta Rumynak, már elolvasta volt azt a fent említett birálatot is, a mely egy német Sallustius-fordításról a halle-i Literarische Zeitungban jelent meg. Szemere Pál akart kedveskedni neki és a birálatot beküldötte, de ezt a választ kapta: »A Sallust német fordításának recensióját igen szives köszönettel vettem. Magam is kiirtam azt a Hálai Lit. Zeitungból. Nem volt tehát újság előttem.« [1809. nov. 28.; u. o. VII. 101.].

Másnap szükségesnek találja Rumyt ismételve kérni, hogy a kiadásokat és fordításokat minél előbb küldje el. »Wenn Sie an Doll schreiben — írja — so bitte ich Sie um die Freundschaft, ihn um Schlüters Sallust (deutsch und latein), dann um den von Abbt, Meissner und Weinzirl zu ersuchen. Er soll sie auftreiben, wo er sie nur auftreiben kann, und Ihnen sobald als möglich schicken.« [U. o. VII. 108.].

A könyvek, úgy látszik, nehezen voltak megszerezhetők. Megerősítik ezt a további adatok is. Egy hónappal később, decz. 26-án — mond köszönetet Kazinczy Rumynak a könyvek megrendeléseért ekképen: »Den herzlichsten Dank für die Bestellung der Ubersetzungen von Sallust.« [U. o. 150.]. — Ujabb három hónap telik el, míg Rumy két fordítást küldhet. Kazinczy 1810.

márczius 28-án küldi el neki az értük járó összeget: »In 8 Tagen haben wir Markt zu Ujhely. Eisenhändler von Metzensaifen sollen einen Pack an Sie bey dem Prediger von Stosz ablegen. Er soll enthalten: Das Geld für Sallust« . . . [U. o. VII. 338.]. A következő hónapban, épen a mikor Rumynak a pénzt elküldi, kap tőle újra egy Sallustiust. 1810. ápr. 19-én ugyanis ezt írja Kazinczy barátjának: »Den Tag, da ich mein Paket mit Ihren Literaturzeitungen in Ujhely einem Eisenhändler von Metzensaifen übergeben liess, erhielt ich Ihre neueren Pakete und in diesen den Sallust . . . Ich wünsche bald zu hören, dass Sie meinen Pack erhalten haben. Unter anderem enthielt dieser auch den Preis der zwey Salluste.« [U. o. VII. 377.].

Hogy mily nagy anyagi áldozatok árán szerezte be e könyveket, arról Cserey Farkasnak ír. »Vármegyétekben — úgymond — kevés mívelt izlésű, kevés fentebb magyarságot szerető ember lesz; s meglehet, hogy 5 f. nekik olly drága eggy nem vastag könyvért mint nékem két nem vastag fordításáért Sallustnak 30 f. az elmult hólnapban.« [U. o. VII. 494.].

1810. jún. 7-én Kazinczy köszönetet mond Rumynak a Weinzirl-féle Sallustius-fordításért. Eképpen a kért négy kiadást mind megkapta Rumy útján. A levél erre vonatkozó szavai ezek: »Ich danke Ihnen recht sehr für die Bestellung des Weinzirl'schen Sallust. — Sie haben vergessen den Preis des Buches beyzusetzen.« [U. o. VII. 505.].

Ezután három évig nem említi Kazinczy a Sallustius fordítását. — A legközelebbi datum 1813. jún. 3. »Május 30-án — így ír Szentgyörgyinek — én épen Cátónak Caesár ellen mondott felséges beszédét fordítgatám újra Sallustiusból, midőn a feleségem . . . általméne a szomszéd szobába, s egy óránál kevesebb idő alatt a Napam kijő tőle, s valamit mond, amiből én csak ezt értettem: einen Sohn. Egyszerre kiáltám a Paulus Aemilius két szavát: Accepto Augurium! a Cátó Beszédire emlékezvén, s azt az áldást adtam a fiamnak, hogy vajha ő is mindenek felett szeresse a Virtust és a Hazát.« [Sz. J. L. 85.].

E javítgatás és némely részleteknek ez átdolgozása után hat évig érintetlenül fekszik a fordítás Kazinczy asztalfiókjában. 1819-ben kezébe veszi, olvassa és nem lévén vele megelégedve, még azon évben kétszer átdolgozza: »Hat esztendő ólta nem illetett Sallustomat — írja Kis Jánosnak ez év júl. 20-án — kedvem jöve megtekinteni. Alig olvastam el két ivet, s tollhoz nyúltam, s újra egészen lefordítottam. Megtekintvén az új fordítást, láttam, hogy újra le kell fordítanom, s azt még e holnapban fogom.« [K. J. L. II. 287.] — Meg is tette. Nov. 11-én írja ugyancsak Kisnek, hogy: »ez idén Sallustomat kétszer fordítottam újra.«

A következő évben már arról értesíti Kis Jánost, hogy Sallustiusát kiadja, ha nyomtatót talál. »De hány olvasója lesz ennek? — írja. — Én úgy látom, hogy a mi olvasóink még mindég a

csecsebecsén kapnak; a Mesterművek előttök durva eledel.« [U. o. 299. l.].

Nem talált-e »nyomtatót,« vagy maga állott el szándékától, nem tudni. Tény, hogy a fordítás nem jelent meg, s javítgatása továbbra is kedves munkája maradt Kazinczynak. S mind jobban meg volt elégedve. »Sailusztom, melyen harmincz év óta dolgozom, — írja Guzmicsnak 1822. nov. 11-én — magammal is azt fogja talán hitetni, hogy nem éltem haszon nélkül. Erdélyi Leveleim másoknak nyerik meg javallatokat, Szalluszt a magamét.« [G. I. L. 5. l.]. — Ugyanígy nyilatkozik Guzmicsnak 1828. aug. 22-ikéről kelt levelében is: »Magamnak ez a legkedvesebb dolgozásom, de másoknak az bizonyosan nem lesz.« [U. o. 23. l.].

Ez év október 10-én gr. Sztáray Vincze személyesen viszi el hozzá Sallustiusnak egy kiadását »ex Collectione Parisina Lamairei.« »Ez a Párisi S. valóban jobb mint képzeltem, — írja Kazinczy Szentgyörgyinek — használni fogom.« — Ez azt jelenti, hogy újra átdolgozta az egészet. Kitűnik ez Guzmicshez ez év nov. 19-én írt e szavaiból: »Én ismét újra írom Sallustomat, de már most nyomtatás alá s annak a jövő esztendőben meg kell jelenni . . . Ha izlésemnek s eszemnek nem válik is becsületére, kénytelen vagyok vallást tenni, hogy még inkább szeretem, mint Cicerót. [U. o. 31. lap.].

Decz. 20-án készen áll a munka, hogy sajtó alá menjen. »Ma végzém el végső gonddal — irja Guzmicsnak. — Nyugtalan vagyok látni, mit itélnek jobb olvasóink ezen igyekezetem felől. Bár úgy járhatnék vele mint maga Sallust. Azt mondja minden, hogy rosz, hogy vétkes: de szép.« Azután ekképen von párhuzamot Sallustius és Cicero között: »S. és C. két fődísze a Látium nyelvének, de egymáshoz nem hasonlítók . . . C. úgy szóll, mint Rómának más fia, de több tudománynyal; — Sal. a hogyan senki más, de meghaladva minden mást. C. ömlöng, bőven szeret áradozni, S. nyelve verdesett, darabos, de kedvesebb a mások simaságánál; C.-nak arczában szépség van és erő, a S.-éban csak szépség, de erő által.« [U. o. 35. l.].

Decz. 29-én Kis Jánost is értesiti, hogy Sallustiusa kész és a jövő évben megjelenik.« [K. J. L. II. 34.].

Hogy mennyire büszke volt Kazinczy e fordítására, mutatják e szavai: »Subit ira jacentem ulcisci patriam! Emelkedjünk, kiki, a mint tőle telik, s adjunk fényt a szeretett szerencsétlen anyának! . . . Én Sallustomban akarom kifejteni minden erőmet.« Ezeket 1824. febr. 26-án írja Guzmicsnak; levele további folyamában érdekel még bennünket ez a nyilatkozata: »Sallustius és Cicero, e két nagy író, első ifjuságom ólta szerelmem vala, s S. még inkább mint C. — Csak kivallom — édes barátom, engem S. teve *nyelvrontóvá*.« [G. I. L. 39. l.].

Kazinczy pesti, barátai óhajtva várták a fordítási remek megjelenését. »Vajha betöltenéd minél előbb közös óhajtásunkat

és Sallustot meg Horácot kiadnád! — írja a mesternek 1826. okt. 25-én Toldy Ferencz. — Az Írisnek egy dolgozótársa figyelmetessé tette ezekre a publicumot.« »Iris nem monda valót — feleli nov. 6. Kazinczy. — Én a H. Epistolájival kész nem vagyok. Sallusztal igen.« [K. K. L. 53. és 55. l.].

Ebben az évben támadt Kazinczynak az az érdekes eszméje, hogy Sallustiusnak egyszerre két fordítását tegye közzé: egyet, a mely az eredetinek classicitását tükrözze és egyet, a mely magyaros legyen, hogy a nagyközönségnek is tessék. Erről a tervről 1827. jan. 1-én ír Guzmicsnak: »Gr. Majláth csodálkozva érté tőlem, hogy mit akarok Szallusztal. Egy időben adom két fordítását; egyikét a régi szinben, szalluszti arczban; a másikat zsiros szájú magyar paraphrasisban, hogy folyjon a beszéd s ne legyen rajta épen az, a mi S.-ban legbecsesebb.« [G. I. L. 112. l.].

Mikor Guzmics azt az óhaját fejezi ki, hogy e remek fordítást ő adhassa ki, Kazinczy ezt megtiszteltetésnek, jutalomnak tekinti, melyet nem is mert reményleni. »Venni fogod a kéziratot — írja az apátnak 1827. márcz. 16-án —, hogy minekelőtte a censor látja, hallhassam itéletedet és valamit rajta változtatni akarsz, — megigazítsam . . .« Majd meg így folytatja: »Én Sallustomon nem keresek nyereséget. 100 előfizetőt a két hazában kapunk, bármely áron árultassék a könyv — e nem közönséges izlésű munkára.« [U. o. 115. l.].

Azonban a kiadás még mindig késik, bármennyire óhajtja a szerző és közönség egyaránt. Kazinczynak 1827. és 1828-iki levelei még mindig csak a kiadás tervéről beszélnek és ismétlik a fordítónak azon meggyőződését, hogy Sallustiusa terem majd részére legtöbb babért. Ez adatokat négy levelében találjuk, melyek mindegyike Toldy Ferenczhez van intézve.

1827. jan. 25-én ezt írja Kazinczy: »Legkedvesebb dolgozásom Emilia Galotti, Marmontel és kivált Szalluszt. Nem képzelhetsz munkatűrőbb dolgozót, mikor látom, hogy előképem érdemli.« [K. K. L. 63. l.]. Jún. 21-én ismétli vallomását: »*Szalluszt ronta el engem, s kevélykedem, hogy azt Guzmicson kivül talán egy olvasó sem érté.*« Azután »az ifjonti ragyogó« Catilinából e helyet idézi: Omnes homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet vitam silentio ne transeant,« annak bizonyságául, hogy »*Sz.-nál nincs szebb prozaicusa Rómának.*« [U. o. 88. l.].

Nov. 25-én arról értesíti barátját, hogy Sz.-t két fordításban adja: egyikét pompa nélkül, hogy a Döbrenteiek is olvashassák; a másikat Kreutzinger festette képével. »30 esztendei dolgozásom érdemli — teszi hozzá —, hogy phantásiám teljesedjék.« [U. o. 121.]. 1828. jan. 1-jén kelt levelében pedig ezt olvassuk: »Ha Stettner és Guzmics javalását megnyerhetem, jól lesz minden. Szallusztnak 1828. nyomtatva kell lenni.« [U. o. 140. l.].

Mindezek után valóban csodálatos, hogy Kazinczy fordítását-

sában még mindig nem tudott megnyugodni és a következő 1829. és 1830. évben franczia fordításokat szerez be, és Sallustiusát még háromszor átdolgozza.

Mikor perei Pestre szólítják, magával viszi kedvelt munkáját. Innen írja 1829. márcz. 17-én Guzmicsnak: »Miolta Pesten vagyok, Szallusztot ismét újra leirtam, s most másodszor írom itt. Épen ma végzém be Catilinát.« [G. I. L. 162. l.]. Nov. 6-án Bártfay Lászlót kéri, hogy vegye meg számára a következő munkákat: Sallustius; ed. Dr. Gerlach, Basileae 1823.; Ouevres de Salluste; trad. par Dureau de la Malle, Paris 1811.; Salluste: trad. par le Brun. Paris 1809. és Salluste: Traduction de C. L. Mollevaut, Paris 1813, »A három utóbbi kevés árú, de Gerlach közel 30 frt« teszi hozzá. [K. K. L. 282.].

Toldy Ferencznek tervezett párisi útjáról értesülvén, azt írja neki 1829. decz. 31-én: »Sallustiust pesti utam olta is újra dolgoztam . . . Fekete Gáspár urat a párizsi követnél köszöntsd nevemben. Nem régen kértem, hogy számomra irasson ki valamit Sallustra nézve.« [U. o. 175.].

Toldy nem feledkezett meg Párisban barátja megbizásáról, Fekete pedig megküldte a kért adatokat. Kazinczy 1830. okt. 5-iki levelében mond érte köszönetet Toldynak. [U. o. 179. lap.].

A fordítás további sorsáról még csak annyit akarok elmondani, hogy azt Toldy Ferencz, miután már Kazinczy Poetai Munkáit 1831. tavaszán kiadta, 1832-ben szándékozta kiadni. Tervét megakadályozta az agg mesternek 1831. őszén bekövetkezett halála. Kazinczy »phantasiája« tehát nem teljesült; Sallustius csak halála után 5 évvel, 1836-ban látott napvilágot. Az *Akadémia* adta ki ily czímen: »*C. C. Sallustius épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. Budán, 1836.*«

* * *

A levelek a Kazinczy fordításán kivül még egy Sallustius fordításról értesítenek. A fordító *Szentgyörgyi Gellért,* pesti pap. 1809. elején már készen áll munkája és Kazinczyt kiadatásának szándékáról értesíti. »Sallustiusomnak nyomtatása — írja — reménlem, Jankovich úrnak hazajövetele után mingyárt munkába vétetik, mivel már néhány képeket is rajzoltattam, mellyek közül Jugurtha képét J. úr magával Bécsbe vitte, hogy a Rézre metszővel az és a többiek eránt megegyezhessen.« [K. L. V. VI. 208.]. — A fordítás sok nehézség leküzdése után meg is jelent.

IV. A Ciceróra vonatkozó helyek.

Cicero is azon classicus írók egyike, a kik, miként Horatius és Vergilius, nagy és mondhatni folytonos hatással voltak az európai irodalom és művelődés mindenkori fejlődésére. Igen szépen és részletesen fejti ezt ki *Zielinszky* nem rég megjelent »*Cicero im Wandel der Jahrhunderte*« czímű munkájában, melyet W. J.

a Budapesti Szemle 1897. novemberi számában bőven ismertetett ily című czikkben: »*A kétezeréves Ciceró.*« Dolgozatom kerete és czélja nem engedi meg, hogy itt Ciceronak ezt a jelzett nagy hatását a közép- és újkoron át rajzoljam; ezért csak arra szorítkozom, hogy *Zielinszky* kutatásának kimondott végeredményét igtassam ide: »*Cicero egyike azon culturalis személyiségeknek, kiknek tulajdonképeni életrajza haláluk napjával kezdődik; kik nemcsak a maguk korának szellemét tükröztetik vissza, hanem folytonosan kisérik a művelődést további fejlődéspontjain is.*«

Nagy örömömre szolgálna azonban, ha ezt a kétezeréves életet áttekintő életrajzot azzal a néhány szerény magyar adattal, melyet a Kazinczy-levelezés nyújt, csak némileg is teljesebbé tehetném.

Cicero a század elején élt magyar írókra is nagy hatást tett. *Virág Benedek,* de különösen *Kazinczy* fordítják műveit. Amaz csak *Catót,* emez, a ki Cicerót különösebben kedvelte, *több beszédét, leveleit és a Scipio álmát* fordítja le, igyekezvén az eredetinek minden szépségét minél hívebben visszatükröztetni.[1] Örömmel veszi észre nyelvünk azon sajátságát, hogy kevés az egytagú szónk és így »*inkább tudja kinyomni a Cicero szép beszédfolyamját, mint az ánglus és az ékes német.*« Majd mikor Kultsárnak azon szándékáról értesül, hogy pályadíjakat akar kitűzni, óhajtja, hogy Cicero egyik vagy másik munkájának fordítására is tűzne ki egyet. — Az a sok idézet is, melylyel leveleiben sűrűn találkozunk, mutatja, hogy Kazinczy Cicero munkáit mind ismerte és tanulmányozta. Különösen nagyon könnyen érthető, hogy őt, a ki mindig szép és választékos nyelvre törekedett és annak szükséges voltát nem győzte eléggé hirdetni, elbájolta Cicero ragyogó nyelve és kerekded stylusa, mely mindig magán viseli a finom kidolgozottság bélyegét. Hogy is ne tisztelte és csodálta volna a magyar nyelvújítás mestere a legnagyobb római stilisztát, a kinek szónoki műveiben a latin nyelv legragyogóbb fényében jelent meg. S valóban Kazinczy nyelvújító munkásságát Horatius mellett Cicero példájával igazolja. Érzi, hogy Cicero épen olyan helyzetben volt, a mikor a görög philosophusok tanait latinúl kellett kifejeznie, mint ő maga, mikor az ó- vagy új-classicus irodalom egy-egy kiváló termékét kellett magyarra fordítania. És csakugyan védelmezi is Ciceronak azt a kínos, fáradságos törekvését, hogy a latin nyelvet minél fényesebben kiművelje, csak azért, hogy igazolhassa — még pedig nagy példával — a maga nyelvművelő munkásságát. Láthatjuk mindebből, hogy Kazinczyra is, miként a renaissanse-kori költőkre, főképen és első sorban Cicero műveinek kerek formája, finom, ragyogó nyelve és stylusa hatott, de nem maradt hatás nélkül tartalmuk sem, a mint majd az idézetek felsorolásából ki fog tünni.

[1] Megj. 1837-ben: M. T. Cicero beszédei, levelei és Scipio álma.

1. Fordítások.

α) Virág Benedek Ciceronak *Cato vagy De senectute* című munkáját fordította le. Mikor már elkészült vele, 1803. szept. 10-én ezt írja Kazinczynak: »Kátót (de Senectute) most purizálom. Én igen szeretem Cicerót. Nem tudom hol »*Omnium Romanorum sanguis coniunctus est*« kiáltja.« [K. L. V. III. 103.]. Mily őszinte és jellemző ez az önkénytelen nyilatkozat. Milyen fényes világot vet Virág hazafias lelkébe. Nagyon szereti Cicerot, de nem annyira nyelvéért, nem is philosophiájáért, hanem buzgó hazafiságáért, melylyel azt kiáltja, hogy minden rómainak egy a testelelke. Ilyen egy testnek, egy léleknek óhajtotta Virág is a század elején a magyarságot. Innen a visszhang, melyet lelkében Cicero szavai keltettek.

Hogy Virág a latin classicusoknak *hazafiságra buzdító hatását* tartotta legfontosabbnak és az iskolában való olvastatásukat is e szempontból szükségesnek: az kitűnik egy másik, szintén Kazinczyhoz írt leveléből: »A deák classicusok — úgymond — megbetsülhetetlenek. A Cornelius Nepost némellyek a gyermekekre hagyták és tsak a szavakra, a phrasisekre figyelmeztették, bohók! — Miért nem a nagylelkűségre, a hazafiúságra! Szeretném, ha Debreczenben kijőnének M. T. Cicero Philippicae mind a XIV. Ezekről a régi iskolákban nem tevének szót.« [U. o. III. 49.]. Hibáztatja — mint látjuk, — hogy az iskolákban csak a latin nyelv tanítása a czél, és elmulasztják a gyermeket figyelmeztetni a nagylelkűségnek a classicus írók munkáiban található példáira, melyek követésre méltók. Mint ilyen buzdító olvasmányt jelöli meg Nepos mellett Ciceronak Antonius ellen mondott heves szónoklatait, és sajnálja, hogy az iskola mindaddig mellőzte azokat.

A *Cato-fordítás* még 1803-ban megjelent és Virág siet ajándékával kedveskedni Kazinczynak. »Tégy rendelést — írja 1803. nov. 27-én — mennél előbb, hogy kezedhez vehesd, a mit ajándékban küldendek számodra. Tudniillik: 1. Léliusból 50, 60 Exemplárt. 2. Kátóból is annyit.« [U. o. III. 124.].

β) Kazinczy fordításának már egészen más czélja volt, mint a Virágénak. Nála mindig az aesthetikai szempont a fő. Azért fordít, hogy mintául szolgáljon másoknak, s hogy aesthetikai elvének, mely szerint a fordítás az eredetit teljesen pótolhassa, kivihető voltát bizonyítsa. »Meg akarom érdemleni, — írja Dessewffynek 1793. júl. 25-én — hogy fordításaim originalis darabok gyanánt tartassanak. Fordítok valamit Ciceróból is. Találd ki, melyik munkáját?« [U. o. II. 296.]. — És hogy megfogja érdemelni, azt reméli is, mert érdeme nyelvünknek az is, hogy nincs úgy tömve a sok monosyllabusokkal, mint az ékes német és ánglus, és épen e miatt a Cicero szép beszédfolyamját inkább tudja kinyomni, mint ez a két rokon nép beszéde.« [Dessewffynek 1808; u. o. V. 413.].

Kazinczy egyes megszakításokkal egész életén keresztül foglalkozott Cicero fordításával. Ezt bizonyítják a köv. adatok: Kézy Mózesnek Sárospatakon 1808-ban kelt levelében ezt olvassuk: »A kivánt könyveket összeveszedtem a Bibliothékában. Cicero jobb nem találtatik.« [U. o. VII. 181.]. — 1820. ápr. 10-én ezt írja Kazinczy Kis Jánosnak: »A jövő esztendőre a Cicero beszédei maradnának in Catilinam, pro Milone, Dejotaro, Ligario, Marcello, s a Scipio Álma.« [K. J. L. III. 300.]. — Ez volt tehát a tervbe vett munka 1821-re. Meg is valósította, mert 1824-ben, mikor perei ügyében, melyet sógorával folytatott, Eperjesen járt, már Cicero leveleit fordította. Mindezt két leveléből tudjuk: Szept. 18-án Guzmicsnak ezt irja: »Cicerónak levelei vagynak velem, s gondold meg, mire vetemedtem 65-dik esztendőmben! — lefordítám az első könyvet a Wieland felosztása szerént . . . . Miért nincs itt a mi Döbrenteynk, hadd kérném, hogy egyeztesse hát össze a mit Cicero mond és a nyelvvel tészen, a maga szerencsétlen Dialogusával. — Mely szerencsétlen ember az, a ki a régiekben csak a dolgot olvassa, nem a nyelvet és azt a hasonlíthatatlan mesterséget is.« [G. I. L. 66. l.]. — 5 nappal később Kis Jánosnak már azt jelentheti, hogy az első könyv készen áll: »A Cicero leveleinek fordításokba fogtam s itt több üres időmet annak adám; az első könyvvel készen vagyok. Én az eredetinek praecisióját keresem.« [K. J. L. II. 324.].

Valamint maga fordít, úgy óhajtaná, hogy mások is fordítsanak Ciceróból. Mikor *Döme Károly* Bossuet-fordítását elolvasta, ezt írja a fordítónak: »Bossueted, tisztelt Dömém, végre eljuta kezemhez. Olvastam a szép Ajánlást, a szép Előszót . . . . Csaknem sirva tettem le kezemből. Sajnállottam, hogy a ki Cicerót, Tacitust fordíthatná, B.-re vesztegeti fáradságát, idejét.« [K. L. V. II. 349.].

Itt említem meg Kazinczynak b. Prónay Sándorhoz írt levelét is, a melyben szintén azt hangsúlyozza, hogy a latin classicusok egyes műveinek fordítása mennyire gazdagítaná irodalmunkat, s megemlíti a többi közt Cicerót is. »Bártsak most Kultsár barátunk — úgymond — a legszerencsésebb kidolgozásokra tétetne jutalmat: eggy Epigrammára, vagy a Classikusok munkáji közzűl Tacitusnak Agricolájára, vagy Szallustnak Catilinájára, Cicerónak eggyik vagy másik munkájára, — de úgy, hogy a fordítás az Originálnak characterét egész mértékben utól érje, az az olly édes, olly könnyű, olly elegans legyen. Bizony az illy probléma nagyon fogná Literaturánkat gyarapítani.« [U. o. III. 434.].

Ime, Kazinczy sem mulasztja el soha hangsúlyozni, hogy a *fordítás az eredetinek jellemét teljes mértékben tüntesse fel.* — Érdekes még *Tacitus, Sallustius* és *Cicero* stylusának egy-egy szóval való találó jellemzése: »*az elsőé édes, a másodiké könnyű, a harmadiké elegans.*«

2. Ciceróból vett idézetek.

Cicero munkáinak, különösen a bölcseletieknek olvasása és tanulmányozása természetszerűen hozta magával azt, hogy Kazinczy és mások, köztük főleg Dessewffy József, levelükben nem egyszer hivatkoznak Cicero egyes mondásaira. E fejezetben ezeket a helyeket ismertetem:

α) Kazinczy, mikor Kis János »*pályairása*« előszavában szeretettel és dicsérettel emlékezik meg róla és ő azt olvassa, alig tudja elfojtani nagy örömét, mert Cicero szavai szerint nincs kedvesebb ,mint a »*laus viri laudati.*« Erről így értesíti magát Kis Jánost 1806. június 20-án: »Hogy pályairásod Előbeszédében rólam barátsággal, dicsérettel emlékeztél, az, hidd el, ... kedvesebb nekem, mintha koszorút nyernék én is valamelly Brabenták kezéből. Erőlködtem elfojtani örömömet (mert igaza van az én megholt Szent-Györgyimnek, kitől ezt tanúltam: ἡδισον ἄκουσμα ἐπαινος; de a Cicero szavaként a laus viri laudati), s úgy néztem a dicséretet, mintha az barátomnak, nem magamnak adattatnék.« [U. o. IV. 202.].

Cicero bölcseleti munkáiból kétszer idéz egy-egy mondást Kazinczy Cserey Farkashoz intézett két levélben. Az egyikben ezt mondja: »Az egyenlő, hasonlatos gondolkozás barátságot szül. Eddig igaz a Ciceró tapasztalása, de ha azt vetette volna hozzá, hogy a nem egyező gondolkozás a barátságot elfojtja, az bizony igaz nem volna.« [1806. decz. 21.; — U. o. IV. 434.]. Vonatkozás ez Kazinczy és Cserey jó baráti viszonyára, noha sok kérdésben nem egyeztek is meg nézeteik. — A másik hely így hangzik: »Cicero azt mondja, hogy az eszes és jó ember hivatal nélkűl is Magistratus, s nekem abban áll kevélységem, hogy példámmal ezt bizonyítsam.« [U. o. V. 83.]. Ezt abból az alkalomból írta, mikor egy a megyéjében felállítandó »botanikuskert« vezetőségének tisztségét akarták ráruházni.

De mindezeknél fontosabb az, hogy Kazinczy a műfordítás elméletéről szólván kétszer idézi Cicero nyilatkozatát.

Az egyik hely Szentgyörgyihez írt levelében van és így hangzik: »*Osszián* ellenem fogja zúdítani ellenségeimnek nagy seregét, míg *Rigó Jonáthán* azt láttatja velek, hogy az ő nyelveken én is tudok, ha akarok. Végre látni fogják, hogy valót mond Cicero, hogy »*suus est cuique poemati (scripto) sonus.*« [Sz. J. L. 293. lap.].

1819. május 9. pedig ezt írja Ercsei Dánielnek: »Én azt tartom az Aesthetikára tartozó Munkák fordításában szükségesnek, hogy a munka úgy hozattassék által, hogy a ki a nagy Originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban; s ez a mi Nyelvünkben annál szenvedhetőbb, mert az el nem készült nyelv, s a fordítónak az is tiszte, hogy a fordítás fortélyai által Nyelvünket gazdagítsa. — Cicero (De opt. gen. Ora-

toris) ezt mondja: *nec converti ut interpres, sed ut orator — non enim ea me annumerare lectori putavi opportere, sed tamquam appendere.*« [U. o. 401—2. lap.].

5. Hivatkozások Ciceróra.

α) Legfontosabb ezek közűl az a két adat, melyekből, mint a bevezetésben már érintettük, kitünik, hogy Kazinczy nyelvújító munkásságát Horátiusé mellett Cicero példájával is törekszik védeni.

»Minden élő nyelv — írja Ferenczy Lajosnak 1807. ápr. 12-én — csinál új szót; miért ne hát a miénk is . . . . Maga Cicero, a ki annyit mentegetődzik a qualisból faragott qualitas miatt, ugyanazt cselekedte. Egy szóval, *a szükséges és szenvedhető hangzású szók faragása köszönetet érdemel.*« [K. L. V. IV. 564]. Kazinczy alig vehette észre, hogy milyen gyönge ez az érvelés. Azt említi fel, hogy Cicero mennyire mentegetőzött az egyetlen qualitas szóért. Ezzel azt mondja, hogy Cicero nem tartotta megengedhetőnek az új szók csinálását. Hogy ezek faragása köszönetet érdemel, az Kazinczy véleménye. Azután meg elfelejti Kazinczy, hogy az ő új szavai nem mindig »*szükségesek és szenvedhetők.*«

Valamivel erősebb a második érvelés, a hol Cicerón kívűl egyes modern példákra is hivatkozik Kis Jánoshoz írt egyik levelében. — Arról van szó, »hogy mely nyelvet kiván polgárinak a Magyar nemzet java s dicsősége?« Kazinczy már most felveti a kérdést: Besitzt die ung. Sprache die hiezu unumgaenglich erforderliche Ausbildung? — S így felel: Als Rudolf I. 1270. u. Eduard III. 1300. die deutsche u. englische Sprache zur bürgerlichen gemacht, besassen diese Sprachen den Grad der Abbildung, den jetzt die ungarische besitzt? — Besitz denn die Sprache der Deutschen alles, was die der Franzosen hat et vice versa? — Weil Cicero weder für Leidenschaft, noch für Eifersucht in seiner Sprache Wörter fand, und mit dem Wiedergeben der Ideen des Aristoteles und Plato eben so plagte, wie Degerando mit den von Kant u. Herder, war die lateinische Sprache untauglich Reden wider einen neueren Philippus zu halten und über das höchste Gut zu philosophiren? Hat Cicero übel daran gethan, dass er die Sprache der Römer mit einer unsaglichen Qual auszubilden trachtete? wäre es besser gethan gewesen, wenn er die Sprache der Griechen, mellyet Rómában már akkor igen sokan igen jól tudtak, allgemein zu machen getrachtet hätte?« [U. o. VI. 45—46.].

Helyes megjegyzés, hogy két nyelvnek nem lehet tökéletesen azonos szókincse, hanem az egyik a fogalmaknak egy, a másik más terén van jobban kimüvelve. Abban is igaza van, hogy Ciceronak, mikor a görögbölcselők tanait átvette, meg kellett alkotnia a philosophiai műszavakat; s ezzel nagy szolgálatot tett hazai nyelvének. Ime, két erős érv a mellett, hogy a nemzet érdeke és java a magyart kivánja államnyelvűl.

Kazinczynak ezen kívül még két levelében történik hivatkozás Cicerora, de ezek már kevésbé fontosak. Így: Cserey Farkashoz írt 1806. márczius 14-iki levelében ezt írja: »Széplelkű Cserey! Így szóllítalak-meg én is, mint Kis János szóllíta-meg az itt menő levélben; és valamint Cicero, midőn letette a Consuli méltóságot, s a rendelés és szokás szerint megesküdött a Nép előtt, hogy ő ezt a hivatalt a Népnek javára viselte, az esküvés mellé még azt esküdte, hogy igazán esküdött! úgy esküszöm én is, hogy Kis és én a legérdemlettebb titulusodon szóllítánk.« [U. o. VI. 81.]. — Ugyancsak Csereyhez írja ezeket a sorokat is: »Gr. Teleki Lászlót az a sok »talám« nevetségessé teszi, s az a vallása, hogy ő semmi eránt nem bizonyos. Már azt még az Academicusok sectája is, mellynek Cicero is tagja volt, soknak tartaná. Man könnte ihn wirklich den Grafen Talám nennen wegen seinen ewigen talám.« [U. o. V. 38.].

A hang, a hogyan Kazinczy Cicero bölcseleti irányáról ir, arra látszik mutatni, hogy Kazinczy ez iránnyal nem rokonszenvezett.

β) Gr. Dessewffy József levelei közűl háromban találtam Cicerora vonatkozó megjegyzést; ezek közűl kettő aesthetikai vonatkozású, a harmadik pedig *De summo bono* czímű bölcseleti munkáját példázza.

Az első levél 1806-ból való és ezt olvassuk benne: »Mivel a jó gondolatok az írás vagy szólás hevenyei közben serdülnek főképpen, tsak a sok szólás és írás gyarapíthatja nyelvünket a hivatalos Tárgyakban is . . . . Cicero akkor írta Oratorát, minekutánna már több Római Polgárt mint felszabadíttatott, mint megszententziáztatott volna.« [U. o. IV. 404.].

Ezzel azt akarja mondani Dessewffy, hogy hosszú praxisnak kell megelőznie az elméletet, hogy ez utóbbi helyesen legyen amabból elvonva.

A második levél 1808. ápr. 6-án kelt. »Úgy gondolkozom, — írja a gróf — hogy a legfőbb dolog, minden szónak tulajdon értelmét egészen és tökéletesen megfogni, mint azért, *quia proprietas orationis,* a mint mondja Cicero, *ad elegantiam pertinet,* mint pedig azért, mert e nélkül lehetetlen jó metaforákkal élni; a ki pénzt ad vagy vesz költsön, szükséges, hogy annak becsét esmerje.« [U. o. V. 381.].

1810. jún. 8-án pedig így ír: »Ez az esztendő igen súlyos reám nézve. Házam valódi bizonysága annak, hogy ispotály ott is lehet, a hol nintsen Palota. Annyit irkált Cicero de summo bono; de lehet e boldog maga Zeno vagy Panicius is az egésség nélkül?« [U. o. VII. 509.].

V. A Catullusra vonatkozó helyek.

C. Valerius Catullus a császári korszak legszeretetreméltóbb és leglángeszűbb költői természete. Természetes, őszinte és keresetlen lyrája páratlan a római költészetben; az egyetlen latin költő,

a kinek hangja igazán szívhez szól és megható. Horatius kétségkívül nagyot teremtett satiráiban és epistoláiban, fenségest magasan szárnyaló, vakítón ragyogó ódáiban, de dalaiban épen az hiányzik, a mi Catullus lyráját oly nagygyá teszi: a természetesség, a közvetetlenség és a könnyed báj. Horatius dalaiban, mint általában költészete egész területén, művészi a technika, elegánsak a képek, bámulatos a műgond, a tudomány. Mindez hiányzik Catullus dalaiból, de van bennök kellem és báj, egyszerűség és őszinteség. Jól mondja *Csengery János*, hogy *Horatius lyrája üvegházi virág; Catullus szerelmi dalait az Isten szabad ege alatt harmat, napfény és szellő fakasztotta.* — Az iskola mindig mellőzte Catullust; az ő czéljának sem tartalma-, sem formájánál fogva nem felelt meg. De az újabb irodalomtörténet igazságot szolgáltatott neki. *Niebuhr* Róma legnagyobb költőjének tartotta, bizonyára nem minden tulzás nélkül; *Mommsen, Ribbeck, Teuffel* és *Boissier* mind Horatius lyrája fölé emelik Catullus bájos dalait És ebben már nincs túlzás. A maguk nemében tényleg páratlanúl állanak a latin költészetben.

Catullus dalait a mi költőink sem olvasták egészen hatás nélkül, de valami nagyobbszerű hatásról sem számolhatunk be. *Kazinczy* és *Földi János* észrevették a bennük rejlő bájt és kellemet s mindketten fordították néhány dalát, — emez többet, amaz kevesebbet —, de mélyebb hatást e korban, mikor Horatius csillogó, mesteri formában jelentkező lyrája uralkodott, a szerény Catullus nem tehetett.

S valóban a Kazinczy-levelezés nyújtotta adatok mind a Kazinczy és Földi fordításaira vonatkoznak, egynek kivételével. Ez egy pedig Virág B. levelében található: idézet Catullus *Epithalamiumá*ból.

α) Kazinczy Catullus mintájára írt költeményeit beküldvén Molnár János nevű barátjának, ez 1787. nov. 14-én ezt írja neki: »Vettem a Catullus rendű Ódákat avagy Éneket.[1] Két Gyöngyösinek és Baróti Dávidnak eszével, nyelvével és tollával birjon, a ki azokat, a mik ottan szépek, felségesek, dicsérettel felérje. Engem az utolsó dall mélly gondolatokba merített: a ködlő, tsillámló tűz, melly merő lidértz-láng, a tsaló tsillogás, kémlelés, kandikálás nékem úgy tetszik! az himezett szók alatt sok valóságot foglal magában.« [K. L. V. I. 150.].

B. Szabó Dávid egy idegen munkát közölt Kazinczyval, mire ez egy verssel felel neki; címe:

CATULLUSNAK HASONLATOSSÁGÁRA.
Kassán, októb. 16. d. 178. 1

Mint bánthattalak én meg úgy, Barátom!
Hogy te engemet ezzel a tsömörlést
Inditó tsevegéssel öldököljél? stb.

[1] A tanítvány és Esthajnalhoz cz. verseket érti, melyeket Kazinczy Rádaynak is megküldött.

Erre vonatkozólag Révai Miklós ezt írja Kazinczynak 1788. ápr. 2-án Győrből: »Itéld meg magad még egyszer, ha igazán követhetted-e Katullt abban a Szabóként költ szegény Versetskébenn, mellyel engem akartál vagdalni.« [L. u. o. I. 113., 172.]. Úgy látszik, az a beküldött vers a Révainak egy verse volt.

Kazinczy B. id. Ráday Gedeonhoz írt, Kassán 1788. okt. 15-én kelt leveléhez csatolja több mással Catullusból fordított »*A megtsalt Öreg*« cz. versét. (Carmen V. ed. Müller.) Ugyanazon év deczember 11-én Ráday felel Kazinczynak. Köszöni a beküldött verseket, »mellyek közzűl különösen tetszett Catullus edgyik versének szabados követése; . . . nagyon ki mutattya mezitelenségét, egyébként úgy tartom, hogy ezt maga Catullus is úgy írta volna magyarúl.« [U. o. I. 227., 243.]. — Ha elolvassuk a fordítást, látjuk, hogy tényleg nagyon »szabados«, de azt is látjuk, hogy igen gyönge, mely az eredetinek szépségét még csak nem is sejteti.

β) Valamivel jobb ugyan, de az eredetit meg nem közelíti ugyanezen V. »*Vivamus Lesbia atque amemus*« kezdetű dalnak *Földi János*-féle fordítása, melyet Catullus LXVII. dalának fordításával együtt küldött be Földi Kazinczynak 1788. okt. 2-án hozzá írt levelében. »Még egynéhány darabocskát küldök — írja — s bizok most itéletére a Tekintetes Úrnak. Ezekből is, a mi a próbát kiálja, méltóztasson választani. 1-ső Katullnak V-ik Éneke, ugyanannyi számú s lábú Versekben.

»Éljünk Lesbia lelkem . . . . .« stb.

2-ik Katull LVII-ik Versének követése. Trokhaikusokban.

»Senkihez Juliska férjhez
Én kívülem nem mehet . . .« stb.

Ez nem annyira fordítás, mint inkább követés.« [U. o. I. 216., 217.].

A beküldött fordítások közül e kettő »kiállotta a próbát«, mert mindkettő megjelent a Helikoni Virágokban;[1] az egyik *Lesbiához,* a másik *Juliska* czímen. [L. 69. és 73. l.]. Csakhogy az elsőt Földi 1790-ben kijavította és e kijavított fordítás került sajtó alá. Ezt Földinek 1790. szept. 17-iki leveléből tudjuk meg, a hol ezt írja Kazinczynak: »A *vivámus* megmaradhat utóbbi igazításom szerént, mely minthogy ottan igazitással küldetett, leirom ide.« Következik: *Lesbiához.* Cat. V. — a javított fordítás. [U. o. II. 106.].

Rövid idő mulva küldi Földi János Kazinczynak »*Idegen szépség*« cz. versét, melyet »Catullusnak ama nobilis feddő verse szerént: Cinaede Thalle, mollior stb. Cat. Car. XXIII. (Ep. XXV. Müller kiad.) írt.« [U. o. II. 122.].

Ezekkel egyidejűleg Földi Horatiusból való fordításokat is küldött be Kazinczynak. Mindezen fordításainak czéljáról nyilatkozik 1789. febr. 5-iki levelében ekképen: »Vallyon tsak a Vitézi

[1] Helikoni Virágok 1791. esztendőre, szedte Kazinczy Ferentz, Pozsony és Komárom.

versek, a felemelkedett gondolatok és erköltsi tudományok-e a Poezisnek tárgyai? s kivált azokkal kell e kecsegtetni s olvasásra serkenteni eggy Nemzetet? Továbbá: vallyon a Görögöknek, kiknek Homerussok vólt, nem vólt e Anacreonjok? és Virgiliussok lévén a Rómaiaknak, Catullus, Horatius egészen porba temetődik-e? . . . A fordításban akartam jó példát adni és nyelvünk alkalmatos voltát napfényre hozni. Most, ha az enyelgő materia: annak Catullus és Horatius az oka. Nemzetem hozza ki belőlle nyelvének s Poesisének amazokéhoz hasonlíthatóságát és lásson jó példát a fordításban.« [U. o. I. 262.].

Ugyancsak Földi János hasonlítja össze B. Prónay verseit, melyeket »mérték nélküli trochaeusok«-nak nevez, Catullusnak »perge lábú verseivel (trochaicus) és megelégedés nélkül baggadoz azoknak akadékos folyásiban« [U. o. I. 306.].

γ) Végül említem *Virág Benedek* 1807. aug. 15-iki levelét, melyben ezt olvassuk: Catullus imigy végzé el epithalamiumát:[1] »bonae conjuges bene vivite et munere assiduo valentem exercete juventam.« Nem görbítette ki Musájának térdit, sem más tagát nem alázta földig.« [U. o. V. 115.]. E megjegyzés egy Kis János nevű iharos-berényi ev. prédikátor nászkölteményének ezen befejezésére vonatkozik:

»Musám, így szólván, s görbült térdére hajolván,
Földig alázza tagát — ezzel ajánlja magát.«

A Leoninus vers ellen is kikel Virág Benedek.

VI. A Senecára vonatkozó helyek.

L. Annaeus Seneca a Kr. u. I. században élt és korának legragyogóbb jelensége volt. Irodalmi és politikai működése Nero császár korába esik, a kinek nevelője, később mint consul meghitt embere, tanácsadója volt, majd azonban a Piso-féle összeesküvésben való részesség gyanúja miatt kegyvesztetté és nemsokára öngyilkossá lett. Irodalmi működése három térre terjed ki: a bölcselet, a dráma és az epigramma terére. De bár működése így sokoldalú, jelleme elejétől fogva végig — és pedig mindinkább kizárólagosan — a szemlélődő gondolkodás a természetről és az emberi életről. Bölcseletének kiinduló pontja a stoicus tan, de ennek szigorúsága nála enyhül és más tanok is járulnak hozzá. Philosophiai iratait a széles látkör, a megfigyelés mélysége és finomsága, a gazdag tudás és az érzelmek melegsége teszik vonzóvá. Ehez járul azután a szép előadás, mely a rhetorika minden eszközét felhasználja. Prózája korában páratlanul áll, sőt Quintilianus felléptéig még Cicero prózájának is föléje emelik. Ránk maradt philosophiai iratainak zömét a dialogusok 12 könyve mellett a Luciliushoz írt morális epistolák húsz könyvének vaskos kötete teszi.

[1] Carm. LXI.

Kazinczy ismerte és szerette Seneca philosophiai iratait. Leginkább a Luciliushoz írt leveleket olvasta és nem lehetetlen, hogy belőlük a levélírás egyik-másik sajátságát is vette. Seneca bölcs mondásai, sokszor enyhítették bajjal és gonddal terhes életének fájdalmait, megerősítették a gondviselésbe vetett hitét; tanult belőlük maga és tanított másokat is életbölcseségre. — Csak leánya halálán érzett mély fájdalmában nem tudta őt megvigasztalni sem Seneca, sem Epiktetos; vigasztalást csak az újszülött leányka hozott, a kiben mintha a megholt kelt volna új életre. — Mindazon helyek, melyeket Kazinczy leveleiből összeszedtem, bizonyítják, hogy Senecához az élet azon körülményei között fordúlt, melyeket röviden ismertettem. Csak egy adatunk van, mikor nyelvi kérdésben idézi Senecát.

Kazinczy mellett Horváth Ádám tünik fel, mint a ki ismeri és kedveli Senecát; a bölcset és drámairót egyaránt. Drámáit olyanoknak tartja, mint a melyekből lehet és érdemes tanulni.

Végre Cserey Farkas Senecának a corsicaiakra írt epigrammáját idézi.

E szerint három csoportban ismertetjük az összegyűjtött adatokat. Kezdjük azokon, melyeket Kazinczy leveleiben találtunk.

1. Az időrendben első adatot *Kazinczynak* Puky Ferenczhez, Nógrád alispánjához írt 1803. márczius 3-iki levele szolgáltatja. Ebben említi először Seneca tanainak szívet-lelket erősítő voltát. — Vallásos neveltetéséről beszél és így folytatja: »Lelkem vigasztalást nyert abban a képzelésben, sőt édességet, hogy magamat közelébb érzém az isteni kézben, s az a tántoríthatatlan hit támogatott, hogy (a mint Lessing mondja) az isteni Gondviselés a jó embernek pártjára kél és szenvedéseiért neki megadja a bért, még pedig néha előre. Ezekkel az érzésekkel bátran vártam a halált! Sokat tett a Plutarch herósainak emlékezete is; és a Seneca tanításai, a ki bár Ascéta, stóai tanításai emelik a szivet és erősítik.« [K. L. V. III. 36.].

1803. decz. 19-én, betegségből gyógyúlván föl, Kis Jánosnak így ír: »Sok ideje lehet, hogy Prédikátorunknak levele hozzád elért és elrémített. Ime ismét élek . . . Oh, valóban nem a nyomorult vigasztalása az a hit, hogy a Gondviselés igazságos s abban a mértékben nyújtja a jutalmat és pótolékot, a mellyben bennünket sujtott. — Mihelyt szemeim erősödni kezdettek, ágyamba loptam Senecát, s olvasni kezdettem a Gondviselés Apologiáját, de rajta vesztettem. Az Anyám, az én jó Anyám észrevette, ... Elvette a könyvet.« [U. o. III. 134.]. Ime Kazinczy, mikor hosszas betegségéből fölépűl, a pogány bölcshöz fordul, hogy megerősödjék a Gondviselésbe vetett hitében!

Hasztalan keres azonban vigasztalást és enyhületet Seneca és Epiktetos műveiben, de hiában még a szentirásban is, mídőn kis lánya hirtelen halála mélyen sújtá apai szívét. A fájdalom és szenvedés, mit e csapás okoz neki, sokkal nagyobb, hogysem

enyhülést találhatna. Hetekig szenved és nem képes dolgozni, holott a munkához volt még egyedül reménye.

»A munkásság — írja id. B. Wesselényi Miklósnak, 1806. aug-ban — a legmérgesebb fájdalom gyötrelmeit is enyhíti. Miólta a szegény lyányom olly váratlanul megholt, lelkem nem élt, nem mondom eggy víg, de nem csak eggy csendes pillanatot is. Tudom én: mit mond Epiktét, Seneca és azok az érzéktelen vigasztalók, a kik a Bibliából hordanak elő holmit az emberiség legszentebb érzéseinek elfojtására. Mintha az háládatlan nem volna a Gondviselés eránt, a ki annak legbecsesbb adományát könnyű szívvel látja veszni!« [U. o. IV. 289.]. Tehát nemcsak hogy nem vigasztalódik, de egyenesen szívteleneknek mondja azokat, a kik fájdalmában vigasztalásokkal háborgatják. És épen ez mutatja a fájdalom mélységét; ez már annyira hatalmába kerítette, annyira uralkodik rajta, hogy nem tud, tehát nem is akar tőle szabadúlni. Ez a magába való elmélyedés épen az erős érzelmeknek a közös tulajdonsága.

Néhány nappal később, 1806. szept. 7-én, körülbelül ugyanazt panaszolja el Kazinczy Cserey Farkasnak. »Húsz napja — úgymond — hogy szenvedek. Küszdök bajommal, a mint illik, legalább a mennyire erőm engedi; munkásságot keresek, ... de mind haszontalan. Higyj nekem, ezen elég hosszú idő ólta még nem volt, nem mondom, eggy víg vagy derült, de nem csak eggy csendes pillantatom is . . . . »Et quod vides perisse, perditum puta!« ezt mondom magamnak. Nem zúgolódom; látom, hogy az oktalanság volna; elmondom, a mit Seneca és Epiktét mondanak: de Epiktét és Seneca az illy csapásokban nyomorúlt vigasztalók. A természet tiszteltetni kivánja a maga jussait. Hadd érezzem hát veszteségemet!« [U. o. IV. 306.].

Még egyszer megemlékezik e tájdalmáról Szentgyörgyi Józsefhez írt levelében, de ismét Senecára hivatkozik, majd meg vele szemben az emberi természetre. De ekkor már az ő fájdalma enyhült: meggyógyította az idő. S ime most tulajdonképen ő vigasztalja szegény barátját, kinek három fiát ragadta el a kegyetlen halál. »A fájdalmon — írja — csak az idő enyhit. Míg az enyhiti meg a Tiédet is barátom, csalogassd magadat mind azzal, a mit Epictét és Seneca tanít; ha pedig minden Stoikus küszködéseid mellett is, erőt vészen rajtad, sírj, még pedig teljes szívedből és minden erődből . . . . Az Isten adja néked két lyánykáidban azon örömöket, a mellyeket három fiaidban tőled elvont!« [1808. márcz. 18.; u. o. V. 366.].

* * *

Ezeken kívűl Kazinczynak még számos levelében akadunk Senecából vett többé-kevésbé fontos idézetekre. Nagyobbára *erkölcsi szabályok*. Ime!

α) Döbrenteihez, (1805. febr. 23.) ezt írja: »A legszebb bére annak, hogy jót tettünk, az, hogy jót tettünk; ebben igaza van

Senecának és ő utána az Erdély halhatatlan Bácójának . . . .« [U. o. III. 271.]. — 1806. jan. 18-án Csereyhez írt levelében ezt olvassuk: »Csalatkoznak azok a bölcsek, a kik nevetik, midőn valaki ezt mondja: »Én nem tudom, mit tesz: félni!« — »Az illyet jó mondanunk, azt írja Seneca, mert ez által arra kötelezzük magunkat, hogy ha az eset előjön, úgy tegyünk, a hogy szánk szóllott.« [U. o. IV. 27.].

β) A Révai és Verseghy közt folyt vitára vonatkozólag így ír Révainak 1806. aug. 5-én: »Tegyük fel, hogy bántatott (t. i. Verseghy). S nem tanúlhatta e meg Epiktéttől és Senecától, s Epiktét és Seneca nélkűl is, hogy az a bántás bántás, a mellyet bántásnak veszünk? s nem látta e, hogy a darázsokat ő bolygatta?«

γ) Igen érdekes, mert *családi boldogságára* vet éles fényt, Kis Jánoshoz 1807. jun. 1-én írt levelének ez a része: »Az én életemnek is vannak terhei. De a szeretetre legméltóbb teremtés karjai köztt, a kiben meg nem tsaltam magamat, midőn felőle Gr. Teleki Sámuelnek azt írtam, hogy ő Seneca nélkül is tudja, hogy *non secundum similitudinem, sed secundum rationem* kell élni; — ennek az asszonyi bolondságok nélkül való teremtésnek karjai köztt minden keseritéseket s onnan származó bajaimat eltüröm.« [U. o. V. 46.]. Mily megható vallomása a boldog, szerető férjnek!

Ugyancsak a maga sorsára vonatkoztatja Kazinczy Senecának egy bölcs mondását Pápay Sámuelhez 1808. elején írt levelében. E hely így hangzik: »Lelkem repületbe jő, mihelytt 2387 napi szenvedéseimre pillant vissza. A szerencsétlen ember, ha érzi, hogy őtet Isten állítá azon helyre, a mellyen áll, s ha úgy küszd, a mint illik, gyönyörűsége az Istennek, azt mondja Seneca.« És itt azután ismét szól az ő sok szenvedés után nagyon boldog életéről, »nála 21 évvel fiatalabb szerető és nemes asszonyka oldalán.« [U. o. V. 272.].

δ) Mikor Kazinczy a Döbrentei és Cserey közt levő haragról értesűl, ez utóbbihoz irt levelében így védi Döbrenteit: »Ne légyen idegen előttünk az az érzés, a melly Senecával ezt mondatta eggy részeges ember felől, hogy az annyira jó ember s becsülést érdemlő, hogy készebb ő (Seneca) virtusnak tartani a részegséget, mint azt hinni, hogy az a részeges megvetést érdemlő ember lehessen. Nem csuda az édes barátom, ha a nagy embernek a fogyatkozásai is nagyok. Én a nagyokban a nagyot el tudom nézni, ha az a nagy vétek is bár.« [U. o. VI. 506.].

ε) Az idegenszerűségek jogosultságáról Szentgyörgyi Józseffel folytatott polemiájában Kazinczy Senecának néhány szavát idézi a maga állításának igazolására. »Magyar scénájú drámában, — írja 1804. febr. 5-én — p. o. Rigó Sámsonban én sem ejtenék *ξεινολογίσμος*-t. De miért ne Clavigóban? Ha az idegen scénájú Drámában a szóllók idegen módon beszéllenek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol

öltözetet etc. lát. *Quis ferat in egestate fastidium?* Seneca.« [U. o. III. 153.]. Mily rettenetes tévedés, mily rettenetes logika.

Szentgyörgyi is bizonyára tiltakozott ellene, de Kazinczy nem enged, sőt legközelebbi levelében (febr. 24-én) ismétli Seneca szavait. »Nyelvünk tisztaságát félted — írja. Mit tészen az a tisztaság? — Te a tisztaságért buzogsz, én bővítésért buzgok. Ismét előhozom a Seneca mondását: *Quis ferat in egestate fastidium?*« [U. o. III. 171.].

2. Horváth Ádám négy levelében emlékezik meg Senecáról. Ime e helyek:

1789-ben ezt írja Kazinczynak: »A megelégedés szép; a ki ollyan lehet, az derék ember. Bennem ugyan még annak van egy kis hijja, de tsak ugyan én is azt tartom Senecával: Alium multis Gloria terris Tradat et omnes fama per Urbes Garrula laudet; Alius curru Sublimis eat, ne mea tellus lare secreto Intoque tegat, Venit ad pigros, Cana senectus humilique loco, sed certa sedet.« [U. o. I. 371.].

A legközelebbi levélben, melyet Kazinczynak ír, ezt mondja: »Rakd elémbe erköltsökre tanító fontos mondásaidat Böltselkedő Seneka! Hasonlítsd öszve az illyen költött példával, a Kazinczy költött Történetével, próbáld, ha lesz e annyi ereje a szivenn azoknak az erőltető törvényeknek, mint az ilyen érezhetetlenül vezető példáknak.« [U. o. I. 390.]. A költött történeten Horváth Kazinczy *Bátsmegyei*-jét érti és ezen itéletre annak olvasása ragadta. Tudatosan mondtam: ragadta, mert csak a vak elragadtatás szólhat így a Bácsmegyeiről!

1789. november 6-iki levelében ir Seneca drámáiról. »Gellértnek mondjátok meg, hogy ne szégyenljen Senecától . . . tanulni Comoediát írni, s ne tartsa haszontalanságnak a Játéknak in Actus et Actorum in Scaenas Distinctionem. Ennek nagy hasznát vette volna.« — Jegyzetet fűz e szavaihoz, melyben azt mondja: én Senecát nagyon betsülöm: ha valaki ez eránt többet kérdez tőlem; akkor felelek.« [U. o. I. 494., 502.].

1789 végéről kelt levelében meg arról panaszkodik, hogy Senecát nem méltányolják eléggé. »A *Pántlika Krisissi*ből Seneca mentségét ki ne hagyd; mert őtet sokan nem tudják betsülni.« [U. o. V. 509.].

3. Cserey Farkas Kazinczyhoz írt két levelében idézi Senecának a corsikaiakra írt epigrammáját, mindkét esetben Napoleonra vonatkoztatva, de más összefüggésben.

1806. nov. 12-én ezt írja: »A corsicai győző eddig mivelt dolgai által nagyon megmutatván, hogy hív teljesítője légyen azoknak a tulajdonságoknak, melyeket Seneca ír Nemzetéről:

»Prima est ulcisci lex, altera vivere raptu,
Tertia mentiri, quarta negare Deos.«

Mit várhatunk hallatlan szerencséjén való pöffedt dagályától?« [U. o. IV. 395.].

Ugyanazon év deczember 12-én pedig így ír: »A Nemzetrül lehet annak characterére itéletet hozni, . . . az a maga vadságának bárdolatlanságát még nagy mivelés által sem veszti el egészszen. Seneca aszt írja a Corsicaiakrúl:

Prima est ulcisci . . . . Deos.

[U. o. IV. 425.].

VII. A Tacitusra vonatkozó helyek.

Tizenkét olyan helye van a Kazinczy-levelezésnek, a mely Tacitust illeti. Nem nagy szám, és e mellett teljesen tájékozatlanul hagy az iránt, hogy Kazinczy vett-e és mennyire hatást Tacitustól és hogyan vélekedett róla. Láttuk, hogy mennyire szerette Sallustiust; Liviusról nem is emlékezik meg, Tacitust emlegeti ugyan, de itéletet nem mond róla. A rendelkezésemre álló adatok túlnyomó része idézet a nagy történetíró egyes munkáiból, a mi mindenesetre arra mutat, hogy Kazinczy és Cserey Farkas jól ismerték munkáit. Abból pedig, hogy Kazinczy több levelében is idéz az Agricolából és — mint már láttuk — fordítását sürgeti, majd meg elhatározza, hogy megírja Wesselényi életrajzát és anyja emlékezetét az Agricola mintájára: következtethetni arra, hogy Tacitusnak ezt a művét különösebben kedvelte. Lássuk már most az egyes adatokat.

α) Kazinczy nagyrészt a vármegyei viszonyokra és a követekre vonatkoztatja Tacitus egy-egy helyét. *B. Prónay Lászlónak* 1805 elején ezt írja: »Tapasztalván (Lónyai alispán, Prónay veje), hogy némelly Tisztviselők a Gyűlésre meg nem jelentek, némellyek pedig a Sessióból kimentek, a legszebb móddal meg szóllította őket, hogy minden mentség nélkül kiki közzülök necsak megjelenjen Újhelyben, hanem a Sessiókból ki se maradjon. *Rara animi moderatione maluit invenisse probos, quam fecisse;* azt mondja Tacitus a maga Ipának dicséretére, s úgy vettem ki, hogy a Magyar Július Agricola Veje ugyanezen dicséret után törekszik. [K. L. V. III. 230.].

1807. febr. 2-án kelt, Kis Jánoshoz írt levelében ezt olvassuk: »Gyűléseinken így látni sok Bölcset, hogy hallgat s fejet csóvál, midőn némelly jó, de talán heves fej felkél és valami rendkivül valót mer; s azzal hizelkedik magának (mint Tacitus mondja a Néro alatt élők felől, hogy nálok »*ignavia pro sapientia ducebatur*«), hogy az ő hallgatása bölcseségből ered.« [U. o. IV. 478.]. — A követekről pedig ezt írja Csereynek 1810-ben: »Elaludt bennök a dicsőség szeretete, melly nem abban áll, hogy több fénynyel birjunk, mint mások, hanem abban, hogy lelkiismeretünk és a közitélet bennünket jóknak s tisztáknak s nagyoknak tartson s tarthasson; de fel fog ébredni, mihelytt az igaz érdemet becsülni fogjuk.« — Czélzás Tacitus e szavaira: »*Virtutes iisdem*

temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur.« Vita Agricolae. [U. o. VII. 497.].

Szentgyörgyi Józsefnek írt 1805. febr. 10-iki levelét így fejezi be: »Sophie felőled azt a jelentést tette, hogy te eggy igen einnehmend módu, édes tónusú ember vagy. »*Bonum virum facile agnoscas, magnum libenter.*« Ezt mondja Tacitus az ipa felől. Adieu!« [U. o. III. 261.].

Annalesből vett idézetet olvasunk Kazinczynak 1806. jan. 14-én Csereyhez írt levelében. Arról tudósítja barátját, hogy »Munkái« jövendő tómusa elibe egy megholt nagy ember képét fogja tenni és alatta e szók fognak állani Tacitusból: *Civitati grande desiderium eius mansit per memoriam virtutis.* Ezt Tacitus Burrhus felől mondja, a Néró nevelője felől.« [U. o. IV. 14.]. — Egy másik ugyancsak Csereynek szóló levélben Kazinczy Napoleonról ír, Augerau tábornokról pedig elmondja, hogy betegen lóra köttette magát és úgy ment a tűzbe. Majd így folytatja: »S mint van az ember, mikor az effélékre ezt hallja: »Alles Flitter bey dieser Nation! holott Tacitus ezt mondja: *contemptu famae contemni virtutes* — s Schiller Fileppel Don Carlosban ezt: Stolz will ich den Spanier! — Jaj annak, a kiben a dicsőség szeretete nem lángol!« [U. o. IV. 535.].

* * *

Kazinczy Tacitus-tanulmányaira vonatkozólag két adatunk van. Az egyik 1805-ben Budai Ezsaiáshoz írt levelének ez a helye: »Méltóztassék, kérem alázatosan, parancsolni a Bibliothekariusnak, hogy ezen Zsidónak adja ki Tacitus Gronóv által készített expl.-ját. Kár nélkül nemsokára visszaküldöm.« [U. o. III. 308.]. — A másik ifj. b. Wesselényi Miklóshoz írt levelében található: »Én prózában írnék — írja 1810. márcz. 25-én — eggy nagy gonddal készült Elógiumot, a szerént, a hogy Agricolának írt Tacitus; és hogy a munka Nemzetünk első poetájinak verseik mellé álljon, Tacitusnak s Plutarchnak lelkeiket studiummá teszem, mihelyt felgyógyulok, hogy Wesselényi egész életét előadhassam.« [U. o. VIII. 332.].

Érdekes, hogy Kazinczy anyja iránt is hasonlóképen rótta le háláját. »Anyámat — írja Kis Jánosnak 1812. decz. 2-án — eggy halotti beszéddel akarom megtisztelni, mellyet a Tacitus Agricolájának hasonlatosságára készülök írni. Tacitusi bús szín és epe, azaz korunkkal való elégedetlenség futja el szivemet, valamikor ezt a munkát forgatom lelkemben.« [K. J. L. II. 65.]. Meg is írta anyja nekrologját. Kitűnik ez abból a leveléből, melyet 1827. nov. 25-én Toldynak írt: »Még van egy kis írásom — úgymond — de a mely nagy figyelmet érdemel: *az anyám élete.* Patakon nyomták. Melegen jött szivemből. A szokott gyászlevelek helyett. Guzmics azt írá, hogy kincse gyanánt tekinti.« [K. K. L. 121.].

β) Cserey Farkas 1806. decz. 12-iki levelében Napoleonról szólván, említi, hogy Tacitus »úgy festi le a corsicaiakat, mint a

Vadakat, kiket vadok módgyára vadásztak a Rómaiak, hogy szolgaságra hódittsanak; de ezen megaláztatott állapotba se használtattak, mert jó és hasznos dolgok követésére egyátaljában alkalmatlanok voltak.« [K. L. V. IV. 425.].

VIII. Az Ovidiusra vonatkozó helyek.

Feltünő, hogy Ovidiusnak, az Augustus korabeli szerencsétlen, messze keletre száműzött költőnek, a kinek pajkos, sokszor sikamlós szerelmi dalai vesztét okozták, Tristia néven ismeretes elégiái meghatóan panaszolják el a száműzetés keserű fájdalmait, Metamorphosese versekbe szedett kedves mythosokat tár elénk, Fasti-ja pedig a római év első felére eső ünnepeket és szertartásokat ismerteti: mindezen sokoldalú munkássága daczára sem volt Kazinczyra semmi hatása. Leveleiben sohasem említi. Az a néhány adat tehát, melyet itt ismertetni akarok, mind a Kazinczyhoz írt levelekből való; és pedig részben Kazinczy László, részben Horváth Ádám leveleiből. Ime ez adatok!

α) Kazinczy László, Ferencz öcscse, 1785. decz. 10-én Jablanáczon kelt levelében idézi a *Tristia* III. 10. elegia 12 sorát, melyekben a költő száműzetése helyének elhagyatottságáról panaszkodik. Olyan az a vidék, hogy még az ellenség is kerüli. S elkeseredve kiáltja: »*Haec est in poenam terra reperta meam!*« — A levélhez csatolja az ifjú Kazinczy az Amores II. 4. fordítását, melyet 1784. decz. 6-án készített »*szomorú időnek töltésére.*« — Végre egy másik levelében, mely Dollinában 1788. márcz. 6-án kelt, azt írja, hogy »a miniszteréink úgy látszik jól megtanulták a Metamorphoseonból, hogy: *in audaces non est audacia tuta.*« [K. L. V. I. 83—4; 169. l.].

β) Horváth Ádám leveleiből két hely említendő: 1.»Engedd meg, hogy hosszas vagyok szivem kinyilatkoztatásában — írja 1789. febr. 17-én. Olyan vagyok, mikor neked írok, mint Ovidius, mikor szépbe kapott: »*Nam et Ovidius non scit, quod bene cessit, relinquere.*« 2. Ugyanezen év május 3-án meg ezt írja: »Lám, Ovidius nem félt a mezitelen Corinnától, de meg is tetszett, mert a Versíró Dajmon Cupidónak ollyan testvérje lévén, mint az álom a halálnak »*Quidquid tentabat dicere, versus erat.*« [U. o. I. 352. lap.].

IX. A Martialisra vonatkozó helyek.

Martialisról, a Kr. u. I. században élt epigramma-költőről csodálatosképen csak nagyon ritkán történik említés a Kazinczy-levelezésben. Azért mondom: csodálatosképen, mert Kazinczy egész kötet epigrammával gazdagította irodalmunkat, melynek egyik felét: a *Töviseket* épen csípős, gúnyos epigrammák teszik. A gúnyos epigramma megteremtője pedig Martialis volt. Nem ok nélkül tartom tehát feltünőnek, hogy Kazinczy, — bár leveleiben, különösen a Kisfaludy Károlyhoz írtakban sokszor említi epigrammáit,

sőt közülök nem egyszer küld mutatványokat barátainak; — Martialist egyszer sem vallja mesterének és leveleiben csak egyetlenegy helyen szól róla. Két sorát idézi, melyben a gyors költői munkásság ellen nyilatkozik. — Háromszor említik Martialist Kézy, Mózes és Horváth Ádám levelei.

Lássuk tehát e négy helyet.

α) Kazinczy említett levele Sipos Pálhoz[1] van írva és 1810. április 10-én kelt. »Az Úr Prof. Úr alig vette kérésem a B. Wesselényiné által kivánt vers iránt, s már is itt az óda, még pedig egy igen szép óda. Én a mit dolgozom, felette igen nehéz munkával dolgozom, s hittem Martialisnak.

»Versus scribere qui potest disertos
Non scribat, Laberi, virum putabo . . .«

s Prof. Úr azt cselekszi, hogy e jutalom, a mit eddig hittem, mind magamnak, mind Martialisnak.« [U. o. VII. 360.].

β) Kézy Mózes 1810. januárjában így ír Kazinczynak: »Nints igazabb állitás, mint az, hogy a Görög izlésű epigrammák szebbek, mint a szúrók vagy tsak katzagtatók. — A megmaradott Deák epigrammáknak e pedig a charactere. Nem illyen-e nagyobb részben Martialis? Sok epigrammái tompa gorombaságot mutatnak. Mennyi bennük az illetlen szúrások és döfések? Mennyi az obscoenitas? Nem azt mondom, hogy M.-ban ne volnának igen-igen tökéletes Epigrammák. Vagynak bőven; de miért elegyitette azokat oly ocsmányságokkal? Az új Deák Epigrammaticusok mindnyájan egyedül Martialist követik.« [U. o. VII. 196.]. — Kézy tehát elitéli Martialist obscoenitásáért, és jobbnak tartja a görög epigrammát, mely édes és nyájas. Azt azonban nem vitathatjuk el M.-tól, hogy »bőven vagynak igen-igen tökéletes epigrammái.«

γ) Horváth Ádám két levele közül az egyikben kifogásolja Martialis egy sorát, mert csak egy caesura van benne, a másikban pedig épen ő reá hivatkozva védi egy verstani szabadságát. Így e helyek:

»Rútatska ez már *Martialis*ban: »Non amo | te Sabidi nec | possum | dicere | quare?«, mivel tsak egy a caesura benne, a többi pesek mind ott végződnek, a hol a szók.«

A másik: »Van hellyel-hellyel példa a legnevezetesebb Deák poetákban . . . . hogy a rövid hangot meghosszították . . . . Ha valljon úgy vagyon-e? hogy *Martialis* LII. Ep. 66. ezt írja: – – | – ∪ ∪ | – ‖ – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | –
»Ut digna speculo fiat imago tuo; — digna szint ollyan rövid szótag, mint Lelkem; s mégis Martial megnyújtja. [U. o. I. 232. és 251.].

[1] Ref. lelkész; a sárospataki főiskolánál a természettan és math. tanára.

X. A Phaedrusra vonatkozó helyek.

Phaedrus az Aesopus költötte prózai anyagot hatos iambusok művészi köntösébe kivánta öltöztetni; csakhogy — miként Plautus és Terentius — úgy ő sem tartja meg a görög iambicus trimeter törvényeit. Verselése pongyola: nem ügyel arra, hogy a spondaeus páratlan helyen álljon; vannak sorai, a melyekben csak egy iambusi láb van, majd meg a iambus három taggá van feloldva. Nem tartotta meg Horatius utasítását, melyet a Pisókhoz írt levélben adott. S ime Kazinczy épen ezért a pongyolaságért rótta meg két levelében. Némileg azonban a maga mentségére is szolgál Phaedrusnak e hibája, mert tudvalevő, hogy ő és Dayka csak arra ügyeltek a iambusi soroknál, hogy az utolsó láb iambus legyen. Ezt látja Kazinczy Phaedrusnál is. — Két levelében szól erről. — Rajta kívül még Kézynek és Horváth Ádámnak egy egy levele idézi Phaedrusnak egy-egy sorát.

α) Kazinczy Döbrenteihez 1806-ban írt levelében így nyilatkozik Phaedrus senariusairól: »Ph. senariusait úgy nézem mint a rossz tánczost.« [K. L. V. IV. 69.]. Mindenesetre igen kemény itélet. Annál feltünőbb tehát Rumyhoz 1809. okt. 29-én írt levelének ez a része, a melyben mintegy a maga mentségére használja föl Phaedrusnak előbb keményen elitélt hibáját: »Ich weiss — írja — dass in Sachen der Kunst, wider ausdrückliche Regeln der Alten und wider den Tadel eines Horaz, zu sündigen von vieler Anmassung oder von der Stumpfheit der Organe zeigt. Doch will man eben Beispiele aus der Alten, so suche man sie im Phaedrus:

– ⏑ – ⏑ – ⏑ – – – – ⏑ –
Qui se | lauda- | ri gau- | dent ver- | bis sub- | dolis

– ⏑ – ⏑ – – – – – ⏑ –
und Igno- | tos fal- | lit no- | tis est | deri- | sui.« [K. L. V. VII. 35.]. Láthatjuk, hogy mindkét senariusban csak az utolsó láb jambus.

β) Kazinczy erről *Kézynek* is írt. Erre mutat ugyanis utóbbinak 1810. elejéről kelt levele, melyben ezt olvassuk: »Kezemhez vettem Phaedrust Pólya Úr által a melléje tett levelekkel egyben. — Kifogás nélkül igaz az, hogy Phaedrusnak utolsó pese mindég jambus. A Tekintetes Úr által említtetett sor is ollyan: Quum

– ⏑ – ⏑ – ⏑ – – – ⏑ –
se | pura- | ret fin- | gi cu- | ra mul- | ierum. — Hexameter versbe be nem mehet *mulier* obliquus casusba.« [U. o. VII. 125.].

γ) Végre *Horváth Ádám* a birálat szükségességéről szólván, idézi Phaedrusnak egy sorát. Levelének ez a része így hangzik: »Kit kell elő venni recensióra? Szembe húnyva akárkit, akár a legjobbat, akár a legrosszabbat, nekem mindegy; osztán Régit is,

közép idejüt is, újjat is: csakhogy nem kell a dologtúl előre meg ijedni — és a bölcs Fédrusként:

»Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit.«

[U. o. IV. 206.].

XI. A Plautusra és Terentiusra vonatkozó helyek.

A rómaiak e két jeles vígjáték írójára vonatkozó adatokat egy fejezetben tárgyalom rokonságuknál fogva, a mennyiben mind a verselésüket illeti. Plautust csak egyszer említi Kazinczy, a mikor is Horatius feddése ellenében védi senariusait. Terentiusról háromszor szól, közte kétszer iambusairól. Arczképe alá, melyet Döbrenteinek küld ajándékba, Terentius egy sorát írja. — Kivüle még Kézy Mózes is tesz megjegyzést Terentius verselésére. Ebben a sorrendben álljon itt az említett négy adat.

1. Plautus.

Kazinczy Rumyhoz 1809. okt. 29-én írt levelében ekként védi Plautust Horatius ellenében: »Horaz tadelt den Plautus und andere Comiker, dass sie Spondeen auch in den 2-ten, 4-ten und sechsten Fuss Zutritt erlaubten . . . . Ich meyne die Schönheit des Verses äussert sich dem Ohre durch anmuthige Abwechslung der kurzen Fusse mit den langen — und dass ein Vers, in welchen wenigstens zwey jambische Fusse mit 3 Spondeischen wechseln, diese mögen dort wo sie wollen — weil aber in unseren gereimten Versen das Ohr den Kitzel immer zu allerletzt erheischt — lieber ganz hinten stehen, weit angenehmer klingt es, als der Vers, in welchem Jamben, Spondeen, Anapästen, und die Tribrachis vorkommen. —« [K. L. V. VII. 34.]. Kazinczy tehát itt is, mint Phaedrusnál már láttuk, elégnek tartja, ha az utolsó láb iambus. De itt már megmondja az okát is: azért, mert a mi fülünk a rímhez lévén szokva, a sor végére várja az egész sort jellemző rhythmus megjelölését.

2. Terentius.

α) Kazinczy 1806-ban ezt írja Döbrenteinek: »*A Terentius sorait versnek ismeri a fülem.*« [U. o. IV. 69.]. Ezzel a pár szónyi itélettel egészen kétségtelenné tette előttünk Kazinczy azt, hogy Terentius verselését, ép úgy mint Plautusét is, helyesnek tartja, bár mindkettőt éri vád Horatius részéről. De ez csak arra vonatkozik, hogy spondaeusok a pároshelyen is állhatnak; csak ezt engedi meg Kazinczy. A római vígjátékírók azon eljárását azonban, hogy a iambust háromtagú lábakkal (dactylus, anapaestus, tribrachys) helyettesítik, nem tartja megengedhetőnek és maga nem is követi. Erre vonatkozólag bőven nyilatkozik Berzsenyihez 1810. januárban írt levelében. »Én látván — úgymond a Terencz jambusait, mellyek csak az utolsó lábat ütik mindég jambussal, s

látván, hogy azok a szapora ütések ⏑– | –⏑ | és ⏑⏑, mellyekkel a görög és a Római Poéták éltek spondeus és jámbus helyett, a versezetnek egész tónusát megváltoztatják; látván, hogy a jámbushoz hasonlóbb a spondéus, mint a ⏑– | –⏑ ‖ és ⏑⏑; ezt a hármas ütésű lábat jámbusaimtól egészen eltiltom, még ha maga tolja is reám magát. De ellenben mind az inpar, mind a par régiókon élek spondeussal s schémám ez:

	1	2	3	4	5
Acatalecticus	⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏑ –
Catalecticus	⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏑ –	⏑ – | ⏑.

[U. o. VII. 229—230.].

β) Ugyancsak Terentius verseléséről szól *Kézy Mózes* 1809. decz. 6-iki levelében. — Említi, hogy a »mulier« obl. casusa hexameterben nem állhat, de van a többi Comicusok között Terentiusnál:

Accurrit, mediam mulierem complectitur;

vagy:

Fidelem haud ferme mulieri invenias virum.«

[U. o. VII. 125.].

XII. A Pliniusra és Quintilianusra vonatkozó helyek.

E fejezet dolgozatom eme második felének befejező része. Három és három, összesen tehát hat helyet kell itt ismertetnem. Köztük öt hely Kazinczy leveleiből való, a hatodik pedig Kézy Mózes egyik levelének része.

Kazinczy kétszer idézi Plinius leveleinek egy-egy helyét; az egyiket, mint elvet, akarja követni leánya nevelésében, a másik idézet a túlzott műgondra vonatkozik, *Kézy Mózes* Pliniusát adja kölcsön a széphalmi mesternek.

A Quintilianust illető helyeket mind Kazinczy leveleiben találtam. Az egyikben azt olvassuk, hogy Quintilianus az iskolai nevelésnek ad elsőséget a házival szemben; a másikban Kazinczy magyar Quintilianusnak nevezi Révait, a harmadikban pedig hibáztatja Pápay Sámuelt, hogy Quintilianust követve, a nyelvszokást tartja legfőbb birónak a nyelvi kérdésekben.

Lássuk már most ezeket a helyeket:

1. Pliniusra vonatkozók.

Kazinczy Rumynak 1809. okt. 26-án a többi közt ezt írja: »*Me autem nihil aequi ac diuturnitatis amor et cupido sollicitat: res homine dignissima; praesertim qui nullius sibi conscius culpae, posteritatis memoriam non reformidet.*« Plin. Epist. V. 8. — A kinek lelkét nem terheli bűn, a kinek lelkiismerete tiszta, az ne féljen az utókor emlékezetétől! Milyen fenséges, lélekemelő gondolat annak, a ki igazán tiszta lelkű, mint Kazinczy! — S valóban, költőnket megragadja e gondolat: »Diese Stelle ist mein heutiger Erwerb. Ich las den Vormittag den Plinius, den ich viele Jahre schon nicht las. Ich schlug ihn auf, weil mir folgende

Stelle nur dunkel vorschwebt, und sie war mit Flammenschrift in mein Gedächtniss und Herz geschrieben: *Oportet, quae sunt inhonesta, non quasi illicita, sed quasi pudenda vitare.* Dies wird mein Grundsatz bey der Erziehung meiner Töchter sein.« [K. L. V. VII. 150.].

Ez utóbbi gondolatot kereste tehát, és miután megtalálta, lángbetűkkel véste szívébe és elméjébe, hogy jelmondata legyen leányai nevelésénél. Egyet keresett és két gyöngyöt talált; az a másik volt az napi eredménye, jutalma.

A műgondra és a sok javítgatásra vonatkozólag Kis Jánoshoz 1811. okt. 18-án írt levelében idézi Pliniust. »Szemerével — írja — végig tekintetem Sallustomat, mert ha magam lelek, minden újabb olvasás alatt valami igazítani valót benne, hogy ne találjon más? *Nimia cura deterit magis quam emendat,* azt mondja Plinius, s Callimachus Cacizotechnosnak neveztetett, *semper calumniator sui, nec finem habens diligentiae. Plin. XXXIV.* 19.« — Úgy látszik, maga Kazinczy is megsokallja már, hogy S. fordítását annyiszor át meg átdolgozta és javította, de mégis hozzáteszi: »De valóban az illy sanyaruság nélkül nem sokra mégyen az ember.« [K. J. L. II. 20—21.].

Kazinczynak, mint sok más könyvet, Pliniust is *Kézy Mózes,* sárospataki tanár kölcsönözte. 1809. szept. 22-iki levelében olvassuk: »Küldöm a kivánt könyveket. A Plinius a magamé: mert a Bibliothékába is tsak az a kiadás vagyon.« [K. L. V. VI. 535.]. — Így vált lehetővé, hogy Kazinczy sok év után újra olvashassa Pliniust.

2. Quintilianusra vonatkozók.

Kazinczy Cserey Farkashoz 1806-ban írt egyik levelében Wesselényi Miklós fiának neveltetéséről szólván, elmondja, hogy apósa a házi nevelésnek ad előnyt az iskolával szemben. Majd így folytatja: »Én Quintiliant vettem elő, s elolvasám azt, a mit ő a köz iskolában és háznál való nevelésekről mond. Ő az elsőt tanácsolja és néki úgy illett szóllani.« [K. L. V. IV. 124.].

Pápay Sámuelnek 1808. jan. 5-én azt írja, hogy Révai magyar Varró, Quintilian és Adelung, s az a ki nemcsak etymologizált s nem csak törvényeket szabott, hanem szépbeszédű Prózaista és kellemes Költő is vala.« [U. o. V. 271.].

Kazinczy tehát Révait mint magyar Quintiliánt dicsőiti, de e mellett Berzsenyihez (1809. decz. 11-én) ezt írja épen Pápay Sámuelről: »Most a *Pápay S.* által dolgozott *Magyar literatura ismeretét* recenseálám.... Megtévedt a principiumban. Ő a legfőbb birónak a nyelv dolgában, Quintiliánt és Adelungot hibásan követvén, a nyelvszokást teszi. Hová visz és hová vihet ez?« [U. o. VIII. 145.].

Ime Kazinczy elfogulatlan itélete. Becsüli Quintilianust, mint nyelvtudóst, de megvédelmezi vele szemben a történeti szempontot mint principiumot a nyelvi kérdések eldöntésében.

KAUFMANN LAJOS.